

Περιοδικό Φρέαρ

[\[https://mag.frear.gr/to-sygchono-topio-tis-logotechnikis-metafrasis/\]](https://mag.frear.gr/to-sygchono-topio-tis-logotechnikis-metafrasis/)

Αφιέρωμα: Το σύγχρονο τοπίο της λογοτεχνικής μετάφρασης [Μάιος 2021]

Επιμέλεια: *Τιτίκα Δημητρούλια - Γιώργος Κεντροτής*

Κώστας Αθανασίου

Έφη Γιαννοπούλου

Ευγενία Γραμματικοπούλου

Κρίτων Ηλιόπουλος

Βίκτωρ Ιβάνοβιτς

Αλέξανδρος Ίσαρης

Γιάννης Καλιφατίδης

Μάγκυ Κοέν

Γρηγόρης Ν. Κονδύλης

Κώστας Κουτσουρέλης

Αχιλλέας Κυριακίδης

Βασίλης Λαλιώτης

Μιχάλης Μακρόπουλος

Μαρία Μαρτζούκου

Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης

Γιώργος Μπλάνας

Γιάννης Παλαβός

Κωνσταντίνος Παλαιολόγος

Άννα Παπασταύρου

Νίκος Πρατσίνης

Ανδρέας Στάικος

Συμεών Γρ. Σταμπουλού

Κατερίνα Σχινά

Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης

Θανάσης Χατζόπουλος

Τιτίκα Δημητρούλια – Γιώργος Κεντρωτής

Το σύγχρονο τοπίο της λογοτεχνικής μετάφρασης

Η συμβολή της μετάφρασης στον διαπολιτισμικό πνευματικό και αισθητικό διάλογο έχει αναγνωριστεί πολύ νωρίς, στον παραδοσιακό λόγο των μεταφραστών, όπως τον ονόμαζε ο Antoine Berman, στους προλόγους και τα σχόλιά τους δηλαδή, αιώνες πριν από τη θεωρητική της τεκμηρίωση στις μεταφραστικές σπουδές. Στην καρδιά της ανάπτυξης των εθνικών λογοτεχνιών αλλά και της παγκόσμιας λογοτεχνίας όπως την όριζε ήδη ο Goethe, η λογοτεχνική μετάφραση έχει διαμορφώσει και συνεχίζει να διαμορφώνει δραστικά και ποικιλότροπα τις πνευματικές και αισθητικές αναζητήσεις σε κάθε εποχή και πολύ περισσότερο σήμερα, στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και της ψηφιακότητας.

Ιδιαιτέρως πολύπλοκη, ως φαινόμενο και διαδικασία, η λογοτεχνική μετάφραση αντιμετωπίστηκε ωστόσο επί μακρόν σε μια βάση απλουστευτικών ζευγμάτων, πρωτότυπο-μετάφραση, πιστότητα-ελευθερία και ούτω καθεξής, με τον μεταφραστή και τη μεταφράστρια να απουσιάζει ως επί το πλείστον από τη συζήτηση. Με την ανάπτυξη της μεταφρασεολογίας και συγκεκριμένων ρευμάτων σκέψης στο πλαίσιο της, η θεώρηση αυτή σταδιακά ανατράπηκε και στο επίκεντρο της συζήτησης τίθεται σήμερα πλέον ο ίδιος ο μεταφραστής-δημιουργός και οι

επιλογές του, όπως διαμορφώνονται μέσα στο κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ζει και εργάζεται – το οποίο με τη σειρά του θεωρείται αναφορικά με ευρύτερα περιβάλλοντα και τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Έτσι, η λογοτεχνική μετάφραση εξετάζεται σήμερα στην πολυπλοκότητά της και ο μεταφραστής και η μεταφράστρια βρίσκουν τη θέση που τους αρμόζει στον διάλογο που η λογοτεχνική μετάφραση συνιστά και εγκαθιδρύει.

Παρ' ότι οι θεωρητικές αυτές εξελίξεις δεν ανατρέπουν αυτομάτως τη μακρόχρονη αφάνεια τόσο της μετάφρασης καθαυτήν όσο και του μεταφραστή και της μεταφράστριας και παρ' ότι οι ιδιαιτερότητες του κάθε εκδοτικού πεδίου παραμένουν, όπως άλλωστε και εκείνες των διαφορετικών ειδών και τάσεων στο πλαίσιο του λογοτεχνικού πεδίου, θεωρούμε ωστόσο ότι η πρόοδος που έχει σημειωθεί στην αναγνώριση του προσώπου και της δουλειάς του μεταφραστή και της μεταφράστριας λογοτεχνίας είναι σημαντική. Τίθενται έτσι μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν την ουσία της δουλειάς του μεταφραστή και της μεταφράστριας στις νέες συνθήκες, τους επαγγελματικούς όρους της δουλειάς αυτής, τις αλλαγές που έχουν γίνει και αυτές που πρέπει περαιτέρω να προωθηθούν. Στα ερωτήματα αυτά, οι καθ' ύλην αρμόδιοι για να απαντήσουν είναι οι ίδιοι οι μεταφραστές και οι μεταφράστριες και σ' αυτούς τα απευθύνουμε. Ελπίζουμε ότι οι απαντήσεις τους θα σχεδιάσουν αδρά το σύγχρονο τοπίο της λογοτεχνικής μετάφρασης στη χώρα μας, θα αναδείξουν τις προκλήσεις και θα γεννήσουν νέα ερωτήματα που θα δώσουν περαιτέρω ώθηση στη συζήτηση για τον μεταφραστή και το έργο του, τη λειτουργία και τη σημασία

της λογοτεχνικής μετάφρασης και τους όρους παραγωγής και διάδοσης των μεταφρασμένων κειμένων.

Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους μεταφραστές και τις μεταφράστριες ήταν οι ακόλουθες:

1. Γιατί και πώς μεταφράζετε; Ποια είναι η καλύτερη και η χειρότερη στιγμή που θυμάστε ως μεταφραστής στη διαδρομή σας;
2. Παρακολουθείτε την ξένη λογοτεχνία και προτείνετε τα βιβλία που σας ενδιαφέρουν ή τους συγγραφείς που αγαπάτε στους εκδότες;
3. Επιλέγετε από προτάσεις εκδοτών με βάση το γούστο σας ή μπορεί να μεταφράσετε και βιβλία που δεν σας ενδιαφέρουν; Ποιους συγγραφείς που αγαπάτε και δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στην Ελλάδα θα θέλατε να μεταφράσετε;
4. Ποια η σχέση μεταφραστή, συγγραφέα, επιμελητή και εκδότη;
5. Σχολιάστε τη λογοτεχνική μετάφραση ως επάγγελμα στην Ελλάδα σήμερα.
6. Επηρεάζει το διαδίκτυο τη λογοτεχνική μετάφραση σήμερα και αν ναι με ποιον τρόπο;

Κώστας Αθανασίου

«Οι καλύτερες στιγμές είναι όταν μεταφράζω βιβλία που με καταπίνουν»

1. Η μετάφραση για μένα ήταν αρχικά ένα χόμπι που έγινε επάγγελμα, και ένα επάγγελμα που έγινε αγάπη, ειδικά όταν, μετά από την «πίεση» του Ανταίου Χρυσοστομίδα, πέρασα από τη μετάφραση δοκιμίων και βιβλίων θεωρίας στη μετάφραση λογοτεχνίας.

Οι καλύτερες στιγμές είναι όταν μεταφράζω βιβλία που με «καταπίνουν», βιβλία που όταν τα μεταφράζω δεν μπορώ να κάνω διάλειμμα, που βιάζομαι μόλις ξυπνήσω να συνεχίσω τη μετάφραση: είναι οι *Άγριοι ντετέκτιβ* του Μπολάνιο, το *Βαράμο* του Άιρα, ο *Άνθρωπος που αγαπούσε τα σκυλιά* ή οι *Μάσκες* του Παδούρα, το *Space invaders* της Νόνα Φερνάντες, το *Φοβάμαι, ταυρομάχε* του Πέδρο Λεμεμπέλ.

Κακή στιγμή είναι αν εντοπίσεις λάθος που έχει ξεφύγει. Κακή στιγμή είναι όταν δεν βρίσκει ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό ένα βιβλίο που έχεις αγαπήσει. Κακή στιγμή ήταν όταν έκλεισε ένας εκδοτικός οίκος και μια μετάφρασή μου ξέμεινε στα συρτάρια του. Κάτι που φέρνει στην επιφάνεια και το ζήτημα των –θολών κάποιες φορές– ορίων του ελέγχου που μπορούν να έχουν ο μεταφραστής και η μεταφράστρια πάνω στη δουλειά τους. Αλλά αυτή είναι μια άλλη ιστορία.

2. Έχω εργαστεί για μεγάλο χρονικό διάστημα ως αναγνώστης σε εκδοτικό οίκο, και μάλιστα σε μια εποχή που ήταν αναμφισβήτητο ότι η ανάγνωση και η πρόταση βιβλίων είναι επάγγελμα και πρέπει να αμείβεται. Μπορούσα έτσι να επιλέγω και να διαβάζω βιβλία είτε παλαιότερα που δεν είχαν εκδοθεί στα ελληνικά είτε καινούργια που εντόπιζα παρακολουθώντας τη σύγχρονη βιβλιοπαραγωγή. Ήταν μια δουλειά που αγαπούσα πολύ. Θυμάμαι πάντα τον Αργεντινό συγγραφέα Σέσαρ Άιρα που, όταν τον είχαμε συναντήσει στο Μπουένος Άιρες μαζί με τον Ανταίο Χρυσοστομίδα και τη Μικέλα Χαρτουλάρη για την εκπομπή *Κεραίες της εποχής μας*, έλεγε ότι «η συγγραφή είναι μια δικαιολογία για να μπορεί κανείς να συνεχίζει να διαβάζει. Ένα παιδί μπορεί να διαβάζει όλη την ημέρα, μπορεί να ξαπλώνει στο κρεβάτι ή στον καναπέ και να διαβάζει από το πρωί μέχρι το βράδυ αυτά τα μυθιστορήματα με τις περιπέτειες. Ένας ενήλικος χρειάζεται μια καλή δικαιολογία, πρέπει να είναι καθηγητής ή δημοσιογράφος στα πολιτιστικά ή κριτικός ή συγγραφέας. Όντας συγγραφέας, έχω τη δικαιολογία για να μπορώ να συνεχίζω να διαβάζω ό,τι θέλω... Σε αυτό πάλι ακολουθώ τον Μπόρχες, που έλεγε ότι πιο περήφανος ένιωθε για τα βιβλία που είχε διαβάσει παρά γι' αυτά που είχε γράψει».

Παρακολουθώ λοιπόν όσο πιο στενά μπορώ την ισπανόγλωσση, κυρίως, λογοτεχνία, διαβάζοντας βιβλία ή παρακολουθώντας την κριτική σε εφημερίδες, περιοδικά, σάιτ κ.λπ.

Μέχρι στιγμής, είχα την τύχη να μεταφράσω είτε βιβλία που είχα προτείνει ο ίδιος είτε βιβλία που, αν μη τι άλλο, μου άρεσαν σε σημαντικό βαθμό. Τουλάχιστον στη λογοτεχνία, δεν έχω

αναγκαστεί μέχρι στιγμής να μεταφράσω ένα βιβλίο που δεν μου αρέσει, που δεν βρίσκω τίποτα σ' αυτό.

Αυτόν τον καιρό ολοκληρώνω τη μετάφραση και το επίμετρο για το βιβλίο *Φοβάμαι, ταυρομάχε*, το Πέδρο Λεμεμπέλ: ένα βιβλίο που αγαπώ πολύ, που ήταν μεράκι χρόνων, βιβλίο ιδιαίτερο και δύσκολο, τόσο ανοιχτό σε πολλαπλές μεταφραστικές επιλογές που, στην ουσία, η μετάφραση μετατρέπεται σε δοκιμή μετάφρασης, ανοιχτή σε «ξανακοίταγμα», σε άλλες επιλογές, σε προβληματισμό και συζήτηση.

Πέρα από συγγραφείς που δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, υπάρχουν κυρίως αγαπημένα βιβλία που είναι ακόμα αμετάφραστα στα ελληνικά. Και είναι πολλά. Θα ήθελα να μπορέσω κάποια στιγμή να μεταφράσω τα διηγήματα του Ονέτι ή του Βιρχίλιο Πινιέρα, αλλά υπάρχουν και αμετάφραστα διαμάντια, για παράδειγμα, του Ρομπέρτο Αρλτ ή του Μανουέλ Πουίχ ή του Λεσάμα Λίμα και τόσα, τόσα άλλα, παλιά και νέα...

Το κρίσιμο στοιχείο όμως είναι η σχέση του βιβλίου με τον τελικό αποδέκτη του, τον αναγνώστη και την αναγνώστρια. Επειδή λοιπόν τέτοια βιβλία πρέπει να φτάσουν και στο αναγνωστικό κοινό, άρα να εκδοθούν και να κυκλοφορήσουν, και επειδή επιπλέον μπορεί να μην πρόκειται ακριβώς για βιβλία με προδιαγραφές μπεστ-σέλερ, η συζήτηση αναγκαστικά επανέρχεται στο θέμα της (ανύπαρκτης) στήριξης σε όλη την αλυσίδα του βιβλίου, κυρίως από μια πολιτεία που έχει κατά κανόνα μια στάση απέναντι στο βιβλίο τόσο αδιάφορη που καταντάει σχεδόν εχθρική.

3. Νομίζω ότι υπάρχει ένας, θα μου επιτρέψετε να πω, ρομαντικός μύθος για τον μεταφραστή ως μοναχικό και αόρατο εργάτη κ.λπ. Δεν συμφωνώ πολύ με αυτή την οπτική. Μπορεί πράγματι η δουλειά της μετάφρασης να είναι γενικά μοναχική δουλειά, ωστόσο η ανταλλαγή απόψεων και προβληματισμών με ομότεχνους και συνεργάτες που ενδέχεται να φτάνει ακόμα και στη συλλογική μεταφραστική δουλειά, μπορεί να είναι κάτι πολύ γόνιμο, όμορφο και δημιουργικό.

Βέβαια, σε όλα αυτά δύσκολα μπορεί να υπάρξει κάποιος γενικός κανόνας, καθώς υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες και προϋποθέσεις. Σε γενικές γραμμές όμως, η επιμέλεια του κειμένου, το «δεύτερο μάτι», μπορεί να γίνει βασικός πυλώνας της δουλειάς αυτής, στον βαθμό που υπάρχει δημιουργική συνεργασία μεταφραστή-επιμελητή, με ανοιχτά αυτιά και από τις δύο πλευρές και με σαφείς κανόνες στη συνεργασία.

Νομίζω είναι ευχής έργον να μεταφράζει κανείς συγγραφέα που βρίσκεται εν ζωή, με τον/την οποίο/α μπορεί να έχει προσωπική επαφή: είναι η πιο γόνιμη και όμορφη σχέση, είναι μια πηγή πλούτου που πάντα δίνει κλειδιά που ξεκλειδώνουν πόρτες πολλές φορές απρόσμενες.

Η σχέση με τον εκδότη είναι επίσης κρίσιμη. Ο εκδότης βέβαια είναι ο εργοδότης του μεταφραστή, κάτι που απαιτεί ιδιαίτερη συζήτηση, πέρα απ' αυτό όμως υπάρχουν ευτυχώς εκδότες που σέβονται τη δουλειά του μεταφραστή και της μεταφράστριάς και για τους οποίους το βιβλίο δεν είναι απλώς και μόνο ένα εμπορικό προϊόν.

4. Η μετάφραση είναι πολύ κακοπληρωμένη δουλειά, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά στην Ελλάδα ιδιαίτερα. Το γεγονός αυτό, μαζί με μια σειρά από άλλα χρόνια προβλήματα του κλάδου (π.χ. το ασφαλιστικό) αλλά και του χώρου του βιβλίου γενικότερα, δημιουργούν ένα περιβάλλον σχεδόν ασφυκτικό. Η πληγή την οποία άνοιξε στο βιβλίο και γενικά στον πολιτισμό το κλείσιμο του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου δεν επουλώθηκε ποτέ. Η «κρίση του κορονοϊού», έχοντας πλήξει καιρία (μεταξύ των άλλων κρίκων της αλυσίδας) και τα βιβλιοπωλεία, σε συνδυασμό με την αδιαφορία του Υπουργείου Πολιτισμού και του Ελληνικού Ιδρύματος Πολιτισμού για το βιβλίο συνολικά, φοβάμαι ότι μπορεί να αφήσει βαθιά σημάδια στον χώρο.

Από την άλλη, είναι αλήθεια ότι τα τελευταία χρόνια οι μεταφραστές και οι μεταφράστριες έχουν αρχίσει επιτέλους να αποκτούν παρουσία που στην ουσία αποτελεί αναγνώριση του κρίσιμου ρόλου που παίζει η μετάφραση για το βιβλίο. Ακόμα και ότι κάποιοι εκδοτικοί οίκοι βάζουν πια στο βιβλίο και το βιογραφικό του μεταφραστή ή της μεταφράστριας είναι κάτι...

Σε έναν χώρο χωρίς κανέναν φορέα που να ασχολείται σοβαρά με το βιβλίο και με συλλογικά όργανα πολύ αδύναμα, ένα παραπάνω πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχουν πεδία για μια συζήτηση σε βάθος για τη μετάφραση (μέσω ίσως μιας ουσιαστικής κριτικής προσανατολισμένης ειδικά στη μετάφραση ή μέσω της διοργάνωσης συνεδρίων κ.λπ.).

5. Όσο για το διαδίκτυο, για κάποιον και κάποια που ξέρει να το χρησιμοποιεί σωστά, και κυρίως με τα σωστά «φίλτρα», προφανώς διευκολύνει τη δουλειά μας.

Έφη Γιαννοπούλου

Η μετάφραση ως διαρκές εργαστήριο

Ξεκίνησα να μεταφράζω επαγγελματικά το 1993, την ίδια εποχή που άρχισα να φοιτώ και στο Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης του Γαλλικού Ινστιτούτου. Τα δύο χρόνια του CTL ήταν πολύτιμα για μένα, τόσο για την προσέγγιση της εκπαίδευσης με όρους *métier*, δηλαδή πρακτικής απόκτησης της γνώσης από μεγαλύτερους και πιο έμπειρους τεχνίτες, όσο και για τη συνθήκη «σχόλης», την ελευθερία να καταπιαστείς με κείμενα δύσκολα και απαιτητικά, που φυσιολογικά δεν θα έπεφταν στα χέρια σου στην αρχή μιας μεταφραστικής καριέρας. Κράτησα κάτι από αυτή την εμπειρία στον τρόπο που δουλεύω κατά μόνας και εξέλιξα, νομίζω, όσα έμαθα τόσο μεταφράζοντας όσο και διδάσκοντας αργότερα μετάφραση.

Επέλεξα τη μετάφραση ως επάγγελμα γιατί μου φάνηκε τότε ο πιο εύκολος τρόπος να ζει κανείς μέσα στη λογοτεχνία, αλλά και γιατί, ως νέα, αρνιόμουν πεισματικά να προσαρμοστώ σε ωράρια, προγράμματα και σε αυτό που ονομάζουμε «κανονική δουλειά». Έζησα για πολλά χρόνια (δύσκολα) βιοποριζόμενη από τη μετάφραση αλλά και από άλλες συναφείς εργασίες, επιμέλειες ή διορθώσεις κατά κύριο λόγο. Μετά από ένα διάλειμμα αρκετών ετών, που η μετάφραση δεν ήταν η αποκλειστική ούτε η κύρια δραστηριότητά μου, τον τελευταίο ενάμιση χρόνο έχω επανέλθει και προσπαθώ να επανασυνδεθώ με τους ρυθμούς και τις συνθήκες της δουλειάς –όχι εύκολα, είναι αλήθεια.

Αντιμετωπίζω τη μετάφραση ως ένα διαρκές εργαστήριο, έναν εσωτερικό τόπο που χτίζεται σιγά σιγά, μέσα στον χρόνο. Ο μεταφραστής ξεκινά με βασικά εργαλεία και εξοπλισμό και μέρα με τη μέρα τα εξελίσσει και τα τελειοποιεί, τα ακονίζει και αυξάνει την ακρίβειά τους. Στην καρδιά αυτής της δουλειάς βρίσκεται μια επιθυμία, η επιθυμία τού μεταφράζειν, στην οποία εντοπίζω δύο ηθικά χαρακτηριστικά: αφενός είναι μια επιθυμία γενναιόδωρη, μια επιθυμία προσφοράς· από την άλλη, είναι μια συνειδητή απόφαση να κατανοήσεις και να σεβαστείς το διαφορετικό, να δεξιωθείς την ετερότητα και να αφήσεις να μιλήσει με τη δική του φωνή ο Άλλος. Ταυτοχρόνως, το εργαστήριο της μετάφρασης είναι ένας τόπος αναστοχασμού, μετά η πρακτική συγκροτεί σιγά σιγά τη θεωρία της και γίνεται όλο και πιο συνειδητή, αν και όχι πάντα ευκολότερη.

11

Ξεκινώ να μεταφράζω μάλλον διαισθητικά, προσεγγίζοντας το κείμενο ως σύνολο, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία στους ρυθμούς και τις ατμόσφαιρές του. Εκεί στοχεύει το πρώτο χέρι της μετάφρασής μου. Το δεύτερο χέρι είναι πιο σχολαστικό, φτάνει στη λέξη, ξεκαθαρίζει τα γλωσσικά, πραγματολογικά, ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία του κειμένου, ξεχωρίζει τα πολλαπλά επίπεδα του λόγου. Στο τέλος, επανέρχομαι στη μουσική, στο «χτένισμα» ενός κειμένου που έχει γίνει πλέον σε σημαντικό βαθμό «δικό μου». Μου αρέσει να δουλεύω με τις σιωπές, τις αποσιωπήσεις των κειμένων, να αποκαλύπτω όσα δεν λέγονται αλλά υπονοούνται, και μετά να τα ξανακρύβω στο μετάφρασμα.

Καλές και κακές στιγμές μιας μεταφράστριας; Μια από τις καλύτερες στιγμές, όταν πίστεψα πως επιτέλους θα μετέφραζα

ένα βιβλίο που αγαπούσα πολύ (*Το μουσείο του μυθιστορήματος της Αιωνίας* του Μασεδόνιο Φερνάντες), και μία από τις χειρότερες η ματαίωση αυτής της δουλειάς όταν το βιβλίο βγήκε από άλλον εκδότη στα ελληνικά, και σε κακή μετάφραση. Φρικτός είναι ο εγκλωβισμός στη μετάφραση βιβλίων που δεν κατάφερα να αγαπήσω, και θαύμα όταν νιώσεις πλήρη ικανοποίηση από την απόδοση μιας δύσκολης σελίδας του *Πέδρο Πάραμο* του Χουάν Ρούλφο. Ή όταν φτάνει τελικά στην έκδοση η μεγαλύτερη μεταφραστική σου αποκοτιά, να μεταφράσεις από άλλες μεταφράσεις την *Επιστολή του Λόρδου Τσάντος* του Ούγκο φον Χόφμανσταλ.

Δεν θα έλεγα πως παρακολουθώ συστηματικά την ξένη λογοτεχνία, ψάχνω όμως σε φυσικά και διαδικτυακά βιβλιοπωλεία, σε ένθετα βιβλίου ξένων εφημερίδων και περιοδικών, στο διαδίκτυο, και ενίοτε ανακαλύπτω διαμαντάκια και τα προτείνω σε εκδότες. Δεν είναι ωστόσο εύκολη η αποδοχή αυτών των προτάσεων, ακόμη περισσότερο σ' αυτήν τη φάση που οι εκδοτικές επιχειρήσεις προκρίνουν κατά κύριο λόγο ασφαλείς επιλογές. Αποδέχομαι συχνά προτάσεις και κάποιες από αυτές έχουν καταλήξει σε ευτυχείς συναντήσεις· έχω αγαπήσει πολλά βιβλία που δεν γνώριζα πριν μου τα προτείνουν. Συνειδητά δεν έχω αποδεχτεί βιβλία που δεν με ενδιέφεραν, αλλά την έχω «πατήσει» κάμποσες φορές. Η σε βάθος ανάγνωση ενός βιβλίου που συνιστά η μετάφραση μπορεί ενίοτε να φέρει και δυσάρεστες εκπλήξεις.

Κατά καιρούς έχω επιθυμήσει να μεταφράσω συγγραφείς άγνωστους και αμετάφραστους στα ελληνικά. Κάποιοι από αυτούς τελικά βρέθηκαν στα ελληνικά βιβλιοπωλεία, όχι όμως

μεταφρασμένοι από μένα. Ενδεικτικά αναφέρω τους Ρομπέρτο Αρλτ, Αντόνιο ντι Μπενεντέτο, Μασεδόνιο Φερνάντες. Η τελευταία μου εμμονή λέγεται Σέρχιο Τσείφεκ, ένας συγγραφέας που γνώρισα πριν από χρόνια στην Αργεντινή και που η εξαιρετικά δύσκολη γραφή του μου φαίνεται συναρπαστική. Ωστόσο νιώθω τυχερή, έχω μεταφράσει πολύ σημαντικά και αγαπημένα μου βιβλία κι έχω δώσει τις λέξεις μου σε συγγραφείς όπως οι Χαβιέρ Μαρίας, Κάρλος Φουέντες, Πιερ Μπουρντιέ, Ρικάρντο Πίλια, Ρομπέρτο Μπολάνιο, Σάμιουελ Μπέκετ, Χουάν Ρούλφο, Αλαν Πάουλς, Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, Μαρτίν Κόαν κ.ά. Έπονται κι άλλοι.

Σε ένα μοναχικό επάγγελμα όπως αυτό του μεταφραστή, οι σχέσεις στην αλυσίδα της παραγωγής ενός βιβλίου μπορεί να αποβούν σωτήριες ή καταστροφικές. Στη δική μου διαδρομή, με λίγες εξαιρέσεις, κυρίως στον άξονα μεταφράστριας-επιμελήτριας, έχω υπάρξει τυχερή. Ωστόσο προτιμώ τις σχέσεις που προσφέρει μια άλλη εκδοχή μετάφρασης, η θεατρική, και τη χαρά του να βλέπεις και κυρίως να ακούς τη δουλειά σου επί σκηνής.

Το επάγγελμα του μεταφραστή στη χώρα μας είναι κακοπληρωμένο και γενικά δεν χαίρει της εκτίμησης που του αξίζει. Δεν είναι παράξενο σε μια χώρα που δεν έχει καταφέρει να σχεδιάσει και να υλοποιήσει μια ολοκληρωμένη πολιτική βιβλίου, βιβλιοθηκών και φιλαναγνωσίας, και πλέον πάει προς τα πίσω και όχι προς τα εμπρός. Κι έτσι, ενώ υπάρχει βελτίωση της ποιότητας των μεταφράσεων και του περί μετάφρασης λόγου, οι αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις και η απουσία πολιτικής

δεν επιτρέπουν πραγματική βελτίωση των συνθηκών της εργασίας μας. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που σε αυτή τη φάση θα προτιμούσα να μην είναι η μετάφραση ο αποκλειστικός μου βιοπορισμός.

Δεν μπορώ να φανταστώ πως θα ξαναμετέφραζα χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο, στον πλούτο της πληροφορίας που μπορεί να σου προσφέρει, υπερβαίνοντας κατά πολύ τη βοήθεια που παραδοσιακά έβρισκες στα λεξικά ή στα βιβλία στα οποία είχες πρόσβαση στο παρελθόν. Έχω λύσει αδιανόητα και κρίσιμα προβλήματα έτσι. Τρομάζω όμως ταυτοχρόνως από τον τρόπο που αλλάζει τις αναγνωστικές μας πρακτικές αυτό το νέο εργαλείο, επηρεάζοντας ενίοτε και τη συγκέντρωση στην ίδια τη μεταφραστική εργασία.

Ευγενία Γραμματικοπούλου

«Ο μεταφραστής, ένας άοκνος κάλφας της
γλώσσας»

Νομίζω πως ήμουν από τις τελευταίες κορασίδες που μεγάλωσαν, μεταξύ άλλων, με γαλλικά και πιάνο. Μουσικό τάλαντο δεν διέθετα. Είχα όμως αυτί για τις λέξεις αλλά και προγυμναστές στο οικογενειακό περιβάλλον ευφάνταστους παραμυθάδες και μανιώδεις αναγνώστες. Σπουδάζοντας, με χλιαρότητα στην αρχή, γαλλική φιλολογία στο ΑΠΘ, πρόλαβα μερικούς από τους πραγματικά καλούς δασκάλους στη Φιλοσοφική Σχολή. Έτσι, η κεκτημένη αναγνωστική απόλαυση άρχισε να εμπλουτίζεται με θεωρητικές προσεγγίσεις των κειμένων και το αισθητήριό μου για τα κείμενα να οξύνεται.

15

Ύστερα από μια απόπειρα ειδίκευσης στην τεχνική μετάφραση στο Στρασβούργο, που μου φάνηκε ειδίκευση στην ταχύτητα του αυτοματισμού, και αφότου ολοκλήρωσα μεταπτυχιακές σπουδές στη γαλλική λογοτεχνία, μου έγινε σαφές πως η λογοτεχνική μετάφραση ήταν ό,τι πιο κοντινό στην ιδιοσυγκρασία, τις δεξιότητες και τα ενδιαφέροντά μου. Ένας καλός άνεμος φρόντισε να διασταυρωθώ με την υπέροχη ψυχή του Εξάντα, Μάγδα Κοτζιά, η οποία μου εμπιστεύτηκε εξ αρχής δύσβατα κείμενα και δεν έπαψε ως υποδειγματική εκδότρια, εργοδότρια και προοδευτικά ως καλή φίλη να με στηρίζει εμπράκτως.

Δεν άργησα να διαπιστώσω πως ανάλογοι όροι εργασίας ήταν η εξαίρεση στον κανόνα. Επαγγελματίας μεταφραστής

λογοτεχνίας πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης, χωρίς άλλα εισοδήματα, απλούστατα δεν μπορούσε να σταθεί στις αρχές του 2000 που ξεκίνησα –πόσο μάλλον τώρα που οι αμοιβές έχουν κατρακυλήσει κι άλλο. Παράλληλα, δεν έχει αλλάξει τίποτα στην τσουχτερή αυτασφάλιση και την εξωφρενική οριζόντια φορολογία από το πρώτο συμβόλαιο, και μάλιστα για εργαζόμενους που εκ των πραγμάτων, ειδικά στο ξεκίνημά τους, μπορούν να φέρουν σε πέρας περιορισμένο όγκο ποιοτικής δουλειάς.

Η λογοτεχνική μετάφραση δεν είναι πουθενά το επικερδέστερο των επαγγελμάτων, ωστόσο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες υφίσταται ένα λελογισμένο πλαίσιο που επιτρέπει μια αξιοπρεπή διαβίωση με σταθερή προοπτική. Στη χώρα μας δεν έχει υπάρξει μια γενναία παρέμβαση ώστε να κατοχυρωθούν και να τηρούνται δικαιώματα που να επιτρέπουν στους μεταφραστές να επενδύσουν πλήρως στο επάγγελμα. Θα είχε ενδιαφέρον μια ποσοτική έρευνα, η οποία θα κατέγραφε το ποσοστό των μεταφραστών στην Ελλάδα που βιοπορίζονται αποκλειστικά από τη δουλειά αυτή. Αντ' αυτού, γίνεται ολοένα και περισσότερος λόγος δημόσια για την «ηθική δικαίωση» (μήπως «ψυχική αποζημίωση»;) του μεταφραστή. Ωστόσο, η προοδευτική αναγνωρισιμότητά του, ο εμπλουτισμός του βιογραφικού με εξειδικευμένα πτυχία και βεβαιώσεις παρακολούθησης σεμιναρίων, μια στρεβλή, καταστροφική εντύπωση πως η δουλειά του είναι εφάμιλλη του δημιουργού και όχι αυτή του σωστού εκτελεστή ενός έργου, δεν ισοσταθμίζουν τη θολή και δυσκατάκτητη υπόστασή του στην αγορά εργασίας. Κάπως έτσι, οι μεταφραστές λογοτεχνίας στην Ελλάδα

αναγκάζονται συχνότατα να ασκούν το επάγγελμα ως πάρεργο – αν δεν απογοητευτούν και τα παρατήσουν γρήγορα–, άλλοτε πάλι σχεδόν χαρίζουν εργατώρες μόχθου ως αθεράπευτοι ρομαντικοί είτε, σπανιότερα ευτυχώς, καταπιάνονται με τη μετάφραση θεωρώντας την κάτι σαν προθάλαμο προς τη συγγραφή.

Ο μεταφραστής, για μένα, είναι ένας άοκνος κάλφας της γλώσσας, ένας τεχνίτης κοντά σε όλους όσοι χρειάζονται για να φτιαχτεί σωστά ένα βιβλίο. Η μαθητεία του στη μητρική του γλώσσα, στη γλώσσα-πηγή, στο ιδιόλεκτο φυσικών ομιλητών και συγγραφέων, στη λογοτεχνία στο πρωτότυπο και σε μεταφράσματα, συνεπώς και σε δουλειές συναδέλφων του δεν σταματά ποτέ. Δυστυχώς, με εξαίρεση την ευτυχή περίπτωση που ο εκδότης τον φέρει σε επαφή με τον επιμελητή ή τον διορθωτή, δεν συναντά ποτέ τους υπόλοιπους συντελεστές του βιβλίου και αγνοεί τη συμβολή τους. Ο δε εκδοτικός σχεδιασμός στη χώρα μας δεν ακολουθεί απαραίτητως ένα στιβαρό πλάνο με συγκεκριμένες στοχεύσεις: λείπουν οι επαγγελματίες readers, θεματικές σειρές έρχονται και παρέρχονται συμπαρασύροντας και τους υπευθύνους τους, μόδες, ατζέντηδες και εκπνοές δικαιωμάτων διασκορπίζουν συγγραφείς σε πολλές εκδοτικές στέγες. Ο κλάδος θα είχε ίσως να κερδίσει αξιοποιώντας τους μεταφραστές και ως διαμεσολαβητές, ειδικά όσους εντρυφούν σε ένα είδος, μια εθνική λογοτεχνία, συγκεκριμένους συγγραφείς.

Εξυπακούεται πως κι εγώ, όπως πολλοί συνάδελφοι, έχω αναλάβει κείμενα που δεν με ξετρέλαιναν αλλά είτε τα αντιμετώπιζα ως πρόκληση είτε δεν είχα την πολυτέλεια να

απορρίψω. Μπορεί να ήταν μια άχαρη αλλά δεν ήταν επ' ουδενί μια άχρηστη θητεία: μια τόσο εξουχιστική δουλειά πάνω σε ένα βιβλίο που δεν σε συναρπάζει διδάσκει πειθαρχία και δημοκρατικό φρόνημα ίσης μεταχείρισης των κειμένων, ανεξαρτήτως προσωπικού γούστου. Ούτε ως δασκάλα επιλέγω τους φοιτητές μου ή παλαιότερα τους μαθητές μου: η ίση απεύθυνση στους διδασκόμενους είναι προϋπόθεση για να μπει κανείς στην τάξη, όπως και η ίση μεταχείριση των κειμένων προϋπόθεση για να μπει κανείς στον χώρο της μετάφρασης. Φυσικά και χαίρεται κανείς διπλά όταν ένα τμήμα ή ένα κείμενο «τραβάει», ή συμβαίνει να αφιερώνει περισσότερο χρόνο και κόπο, σε κάθε περίπτωση όμως οφείλει να μη διεκπεραιώνει.

Στη δική μου περίπτωση, χρειάστηκε να μεσολαβήσουν κοντά είκοσι χρόνια και περίπου ισάριθμοι τίτλοι για να έχω την τεράστια χαρά να συμμετέχω στην κουβέντα για την επιλογή τίτλων, κι αυτό επειδή στον εκδοτικό οίκο με τον οποίο συνεργάζομαι στενότερα τα τελευταία χρόνια μοιραζόμαστε μια κοινή αντίληψη περί *docere, placere, mouere*. Έτσι, τώρα μεταφράζω το δεύτερο μυθιστόρημα του συναρπαστικότερου Romain Gary, τον οποίο δεν είχα μόνο ξεκοκαλίσει από χρόνια αλλά και προξενέψει σε άλλους εκδότες που τον απέρριψαν. Επίσης από τις εκδόσεις Οκτάνα, συστήνουμε προοδευτικά στο ελληνικό κοινό τον πολύ σπουδαίο και αδίκως λησμονημένο φίλο και συνεργάτη του Camus Jean Bloch-Michel: την ελληνική νουβέλα του *Φροσύνη* που εξαντλήθηκε ήδη, ομοίως δίστασαν να εκδώσουν άλλοι εκδότες στους οποίους την είχα προτείνει (ήταν συγκεκριμένα το δείγμα με το οποίο είχα επιλέξει να συνοδεύω το βιογραφικό μου). Θα ακολουθήσει το ανυπέρβλητο και

ανυπερθέτως πιο απαιτητικό *Μαύρο αίμα* του Louis Guilloux που εξασφάλισε και πάλι για την Ελλάδα η Χρύσα Μωυσίδου: στην εποχή του (1935) επισκιάστηκε κάπως από το *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας* του Σελίν, αλλά ο Γκαστόν Γκαλιμάρ το είχε για καύχημα στον κατάλογό του. Αυτή η τριάδα συγγραφέων που μου εμπιστεύτηκαν, θα κλείσει έναν κύκλο ιδιαίτερος αγαπημένων κειμένων που ούτε μπορούσα να φανταστώ λίγα χρόνια νωρίτερα πως θα κατέληγαν στα χέρια μου.

Ομοίως με τιμά η πρόσφατη εμπιστοσύνη των εκδόσεων Άγρα να συστήσω στο ελληνικό κοινό τον ουγγρικής καταγωγής γαλλόφωνο καλλιτέχνη της αβανγκάρντ Emil Szittya, και τα σχέδια για επόμενες μεταφράσεις σε χωράφια που μου είναι εξίσου οικεία· σημειωτέον ότι στις εξαιρετικές επιλογές τίτλων του Σταύρου Πετσόπουλου οφείλει πολλά και η δική μου αναγνωστική ενηλικίωση, όπως και πολλών συνομηλίκων μου.

Κρίτων Ηλιόπουλος

Περί της τέχνης του μεταφραστή

Είναι πρόσφατη και σε αρχικό στάδιο η ουσιαστική κατανόηση και αναγνώριση του επαγγέλματος ή καλύτερα της «τέχνης» του μεταφραστή.

Αναφέρομαι στη λογοτεχνική μετάφραση, αφού με αυτήν καταγίνομαι. Τι κάνει ή τι οφείλει να κάνει ο μεταφραστής και πού ακριβώς συνίσταται η επιτυχία μιας μετάφρασης;

Το μηδαμινό περιεχόμενο κρίσεων που ακούμε συχνά, όπως «καλή» ή «κακή» μετάφραση, όπως η «ρέουσα γλώσσα» και τα συναφή, δείχνουν την έντονη έλλειψη κριτηρίων για τον ουσιαστικό σχολιασμό της μετάφρασης ενός λογοτεχνικού κειμένου. Οι ταυτολογίες και κοινοτοπίες περί γλώσσας δεν προσφέρουν.

Τελικώς η συζήτηση περί μετάφρασης καταλήγει (ξανά) σε μια συζήτηση για πρωτότυπο έργο, ο μεταφραστής αποκτάει ταυτότητα ως «Μεταφραστής του Τάδε», τα βραβεία και οι κριτικές έχουν κυρίως σχέση με τον συγγραφέα του πρωτοτύπου παρά με την ίδια τη λειτουργία της μετάφρασης και το έργο του μεταφραστή.

Διαφαίνεται, ωστόσο, ότι οι συστηματικοί αναγνώστες διαμορφώνουν πιο στιβαρή άποψη περί της τέχνης του μεταφραστή. Αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι δεν είναι ισάξιες δύο μεταφράσεις του ίδιου κειμένου ή τουλάχιστον γίνεται

κατανοητό ότι κάθε μεταφραστής θα δώσει διαφορετικό έργο σε μετάφραση. Συνειδητοποιούμε και στην Ελλάδα ότι η μετάφραση λογοτεχνίας απαιτεί κάτι περισσότερο από την απλή καλή γνώση δύο γλωσσών.

Πρόσφατα ασχολήθηκαν με τους μεταφραστές μεγάλα διεθνή μέσα ενημέρωσης –ανήκουστο!– επειδή η ποιήτρια Αμάντα Γκόρμαν (Amanda Gorman) διαφώνησε με ευρωπαϊκούς εκδοτικούς οίκους για την επιλογή των μεταφραστών που θα μεταφράσουν το έργο της. Η ποιήτρια ήθελε να επιλέξει η ίδια τους μεταφραστές της με τα δικά της κριτήρια, θεωρώντας ότι με βάση αυτά θα είναι πιο επιτυχημένη η μετάφραση των έργων της. Οι μεταφραστές και οι εκδοτικοί οίκοι διαμαρτυρήθηκαν με το επιχείρημα ότι ο επαγγελματίας μπορεί και έχει το δικαίωμα να μεταφράζει οτιδήποτε. Φυσικά, οποιοσδήποτε μπορεί να μεταφράσει οτιδήποτε. Συχνά αρκεί ένα λεξικό και δεν είναι λίγες οι φορές που ποιητές έκαναν μεταφράσεις χωρίς καν να ξέρουν τη γλώσσα του πρωτοτύπου. Ωστόσο το «θράσος» της Αμερικανίδας ποιήτριας που ζήτησε να πληρούν οι μεταφραστές της κριτήρια που η ίδια θέτει, είναι απολύτως δικαιολογημένο. Το ιδανικό θα ήταν κάθε συγγραφέας να μπορούσε να γνωρίζει και να επιλέγει ο ίδιος τον μεταφραστή του. Ειδικά στην ποίηση, η μετάφραση δεν είναι μηχανισμός. Οποιοσδήποτε μεταφράζει το οτιδήποτε, η ποιότητα του αποτελέσματος σίγουρα είναι διαφορετική. Το ερώτημα δεν είναι ποιος «μπορεί», αλλά το ποιος είναι ο καταλληλότερος για το επιτυχέστερο αποτέλεσμα. Δεν είναι πάντα δυνατό ούτε εύκολο να βρεθεί ο «καταλληλότερος», ειδικά για έργα άλλων εποχών, όταν όμως

αυτό είναι εφικτό, –όπως στην περίπτωση της Γκόρμαν– θα ήταν ευχής έργο.

Διότι η λογοτεχνική μετάφραση δεν είναι θετική επιστήμη. Δηλαδή δεν υπακούει σε αυστηρούς κανόνες, σε «manuals», δεν επιδέχεται τυποποίηση, κάτι που είναι της μόδας στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας και της ιεραρχίας. Είναι δύσκολο ή μάλλον αδύνατο να «τυποποιηθεί», να οριστούν τα standards ή τα υποδείγματα και να πάρει ISO ή κάποια σφραγίδα ποιότητας.

Η λογοτεχνική μετάφραση υπακούει σε μεγάλο βαθμό στις προσωπικές επιλογές του μεταφραστή και φυσικά ο βαθμός ελευθερίας του μεταφραστή είναι μικρότερος απ' αυτόν του συγγραφέα. Οι επιλογές του συγγραφέα αποτελούν τον ισχυρότερο περιορισμό του μεταφραστή, κάτι πασίγνωστο και πολυσυζητημένο. Με αυτόν τον περιορισμό, την πίστη και υπακοή στις επιλογές του συγγραφέα του πρωτοτύπου, ο μεταφραστής ερμηνεύει. Και η ερμηνεία του είναι ξεχωριστή, όπως ακριβώς κάθε ερμηνεία ενός τραγουδιού του ίδιου συνθέτη είναι μοναδική. Ο μεταφραστής δεν είναι πάντοτε εμπνευσμένος καλλιτέχνης, ίσως δεν έχει το ταλέντο του ερμηνευτή, όπως άλλωστε και πολλοί τραγουδιστές ή ηθοποιοί που αποδίδουν, άλλοτε επιτυχώς και άλλοτε όχι τόσο, τις επιλογές των δημιουργών του πρωτότυπου έργου που ερμηνεύουν. Σίγουρα όμως ο μεταφραστής είναι ειδικευμένος τεχνίτης. Η τέχνη της μετάφρασης τα τελευταία χρόνια διδάσκεται και η διδασκαλία συντομεύει το δρόμο. Από την άλλη, εάν αναγνωρίσουμε ως «γραφιάδες» μονάχα όσους έχουν κάποιο είδος «διπλώματος» ή «πιστοποίησης», η γραφή μάλλον θα φτωχύνει σημαντικά. Θα

ήταν μεγάλη ανοησία αν περιορίζαμε την άσκηση των τεχνών του λόγου αποδίδοντάς την αποκλειστικά σε «αδειοδοτημένους» τιτλούχους.

Προκύπτει το ερώτημα εάν υπάρχουν κάποια «εργαλεία» για το έργο του μεταφραστή λογοτεχνίας; Δεν εννοώ τα λεξικά και τα εγχειρίδια. Το ουσιαστικό εργαλείο για το έργο της μετάφρασης είναι το σύνολο της κουλτούρας του μεταφραστή, η προσωπικότητά του. Αυτό τελικά θα αποτυπωθεί στο αποτέλεσμα, θέλοντας ή μη, όσο καλός «υποκριτής» και αν είναι κάποιος. Θα έλεγα ότι ο μεταφραστής μεταφράζει με την προσωπικότητά του και με την ιστορία του. Και φυσικά το αποτέλεσμα αρέσει ή όχι, αποδίδει επιτυχώς το πρωτότυπο ή όχι.

Από την άλλη πλευρά, οφείλουμε να ξέρουμε κάτι που δεν φαίνεται με την πρώτη ματιά. Ο αναγνώστης κρίνει τη μετάφραση και τον μεταφραστή, ακόμα και όταν δεν το συνειδητοποιεί. Παρ' ότι είμαι χρόνια στο επάγγελμα, το αντιλήφθηκα ως αναγνώστης αρκετά αργά. Διαβάζοντας ένα έργο ενός από τους πιο αγαπημένους μου συγγραφείς, διαπίστωσα ότι δεν μου άρεσε και – σπάνιο φαινόμενο – το παράτησα. Ένιωθα απογοητευμένος από τον συγγραφέα, ενώ είχα ενθουσιαστεί με τρία ή τέσσερα προηγούμενα έργα του, τα οποία είχα διαβάσει όλα στην ελληνική τους μετάφραση, αφού δεν διαβάζω στη γλώσσα του πρωτοτύπου. Πολλά χρόνια αργότερα αγόρασα ξανά το ίδιο βιβλίο, κάνοντας νέα απόπειρα. Και τότε έγινε το θαύμα. Ο συγγραφέας μου ήταν ξανά ο γίγαντας που ήξερα. Ήταν άλλη μετάφραση και κατάλαβα ότι ένας αναγνώστης, χωρίς καν να ξέρει τη γλώσσα του

πρωτοτύπου, «δισθάνεται» την ποιότητα της μετάφρασης και μπορεί να την κρίνει. Πολύ δε περισσότερο εάν γνωρίζει τον συγγραφέα.

Σε σπουδαστές μετάφρασης είπα κάποτε να ταξιδεύουν και με ρώτησαν γιατί. Δύσκολα μπορώ να το εξηγήσω, όμως είμαι πεπεισμένος ότι καθετί που κάνει ο μεταφραστής εκφράζεται τελικά στη δουλειά του. Επιπλέον, όλοι οι μεταφραστές κάνουν πολλή απλήρωτη δουλειά, η οποία δεν προσμετράται και συχνά είναι αδύνατο να υπολογιστεί, όπως η παρακολούθηση της ξένης λογοτεχνίας, λόγου χάρη. Στη δουλειά του μεταφραστή αθροίζονται οι ώρες που διαβάζει, ταξιδεύει, βλέπει θέατρο ή σινεμά, που επισκέπτεται μουσεία, που αλληλογραφεί, που κάνει μια διάλεξη ή γράφει ένα άρθρο. Και φυσικά η υλική αμοιβή και η ηθική αναγνώριση συμβάλλουν στη βελτίωση της απόδοσής του. Ο κακώς αμοιβόμενος ή κακώς ηθικά ανταμοιβόμενος μεταφραστής μάλλον δεν θα διαπρέψει στο έργο του.

24

Απρίλιος 2021

Βίκτωρ Ιβάνοβιτς

Για τη μετάφραση

Η έρευνα του Φρέατος αποκτά μια ξαφνική (και διόλου επιθυμητή, υποθέτω, από τους διοργανωτές) επικαιρότητα, στον απόηχο του πρόσφατου (μίνι;) σκανδάλου που ξέσπασε στην Ολλανδία. Ως γνωστόν, κάποια ασήμαντη πλην θορυβώδης «ακτιβίστρια» αμφισβήτησε δριμύτατα το δικαίωμα καταξιωμένης λογοτέχνιδος να μεταφράσει έργα της Amanda Gorman (συγγραφέως του ποιήματος «The Hill We Climb», που ακούστηκε στον Λευκό Οίκο κατά την τελετή ανάληψης του προεδρικού αξιώματος από τον Joe Biden), με την αιτιολογία ότι η νεαρή και ταλαντούχος ποιήτρια είναι Αφρο-αμερικανίδα, ενώ η Ολλανδή μεταφράστριά της (άκουσον, άκουσον) λευκή! Ομολογώ ότι το περιστατικό με σόκαρε (όπως και πολλούς άλλους), αλλά δεν με εξέπληξε. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, ο Harold Bloom, στο βιβλίο του *Ο Δυτικός Κανόνας* (*The Western Canon*, 1994), έκρουε ήδη τον κώδωνα κινδύνου σχετικά με την έκταση που είχαν πάρει στον χώρο της λογοτεχνικής κριτικής διάφορα ρεύματα (νεο-ιστορικισμός, μαρξισμός, *Cultural*, *Gender* & *Queer*, *Postcolonial* & *Race Studies* κ.λπ. κ.λπ.), τα οποία επιδιώκουν να εκτοπίσουν το ενδιαφέρον για τους πρωτεύοντες στόχους της Τέχνης, δηλαδή την αισθητική απόλαυση και τη συνεπακόλουθη αυτο-ενόραση του αναγνώστη, προβάλλοντας, αντ' αυτών, κάποιες, παρασιτικές κατά βάση, σημασιολογικές και αξιακές παραφυάδες του έργου. Πόσο λοιπόν θα αργούσε αυτή η «σχολή

της μνησικακίας» (*school of resentment*) να κάνει την εμφάνισή της και στη μετάφραση; Το γραφικό επεισόδιο που μόλις ανέφερα αποτελεί ένα πρώτο κρούσμα· σίγουρα έπεται συνέχεια. Για παράδειγμα, αν και ήταν επίσης αναμενόμενη, πρέπει να μας ανησυχήσει η ανανδρη στάση του επίδοξου εκδότη της Gorman, ο οποίος, ευθυγραμμιζόμενος πάραυτα με την «πολιτική ορθότητα», έσπευσε να ζητήσει δημόσια συγγνώμη για την ανάθεση του μεταφραστικού έργου σε... λάθος άτομο.

1. Η μακρά αυτή εισαγωγή δεν είναι μόνο μια έκκληση σε επαγρύπνηση μπροστά σε παρόμοιες πνευματικές παθογένειες της εποχής μας. Σχετίζεται επίσης –και διόλου παρεμπιπτόντως– με την πρώτη ερώτηση της ανά χείρας έρευνας. Εις ό,τι με αφορά, λοιπόν, δηλώνω ότι έφθασα στη μετάφραση προερχόμενος από τη συγκριτολογία, δηλαδή από την κριτική και θεωρώ τις δύο δραστηριότητες συμπληρωματικές. Η μεν μετάφραση είναι μια κριτική ανάγνωση, και δη η πληρέστερη και βαθύτερη μορφή κατανόησης και ερμηνείας ενός λογοτεχνικού κειμένου. Αντιστρόφως ανάλογα, η κριτική, με τη σειρά της, συνιστά ένα είδος μεταγλώττισης, όχι όμως «διαγλωσσικής» ή «ενδογλωσσικής» αλλά, θα έλεγα (ενθυμούμενος τον Roman Jakobson), «διασημειωτικής», καθ' ότι μεταβιβάζει το νόημα του λογοτεχνικού κειμένου από το ποιητικό στο θεωρητικό σημειακό σύστημα. Στο δια ταύτα: στη μετάφραση, όπως και στην κριτική, προσπαθώ να αντισταθώ στη «σχολή της μνησικακίας», να δώσω (με τρόπο λίαν «ντεμοντέ») προβάδισμα στις αισθητικές αξίες του έργου έναντι όλων των άλλων που το έργο αυτό μπορεί να μεταφέρει. Το χειρότερο που θα μπορούσε να μου συμβεί εν προκειμένω είναι ό,τι συμβαίνει

σήμερα στην Ολλανδή συνάδελφο (στην οποία εκφράζω την αμέριστη αλληλεγγύη και συμπάθειά μου). Αυτήν την εμπειρία δεν την έζησα μέχρι στιγμής, αλλά, πολύ φοβάμαι, ανά πάσα στιγμή μπορεί να ισχύσει το «κακομελέτα κι έρχεται». Γιατί, στο κάτω-κάτω, πληρώ τις προϋποθέσεις του δυνάμει στόχου της «πολιτικής ορθότητας»: είμαι (φευ!) *male, white & straight*, με επιπλέον το επιβαρυντικό της καταγωγής και της μισής ζωής που έζησα στην επικράτεια του «(αν)υπαρκτού σοσιαλισμού» και που μου έχει δημιουργήσει αντισώματα στα «προοδευτικά» αντανακλαστικά της φολκλορικής *gauche-caviar*...

2. Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, είτε τους προτείνω ο ίδιος είτε μου προταθούν από τον εκδότη, θα μεταφράσω τους συγγραφείς εκείνους οι οποίοι πληρούν τα δικά μου αξιακά κριτήρια. Γι' αυτό, εξυπακούεται, δεν θα πλησίαζα μεταφραστικά έργα που δεν με ενδιαφέρουν. Τούτων λεχθέντων, μένω ανοικτός σε υποδείξεις και συστάσεις, προκειμένου για ονόματα και τίτλους που δεν γνωρίζω ή για τα οποία δεν έχω κάποια σαφή ιδέα. Δουλειά του μεταφραστή, όπως και του κριτικού υποδοχής, είναι η άγρα του «αγνώστου αριστουργήματος». Ωστόσο, ο διακαής μου πόθος ως μεταφραστή δεν αφορά κάποια μετάφραση που δεν έκανα, αλλά μία που επιχείρησα πρόωρα, εδώ και τριάντα σχεδόν χρόνια, ανέτοιμος για τον συγκεκριμένο «άθλο», και επιπλέον η οποία «πήγε στράφι» γιατί κυκλοφόρησε από έναν άσημο εκδοτικών οίκο, που άλλωστε εξαφανίστηκε λίγο αργότερα. Ο λόγος για το πεζογράφημα *Ζηνοβία*, του μεγάλου Ρουμάνου ποιητή (και αείμνηστου φίλου μου) Gellu Naum (1915-2001), ένας ύμνος στον «τρελό έρωτα», ο οποίος παραλληλίστηκε επί ίσοις όροις με τη *Νάντια* του Μπρετόν. Πολύ θα ήθελα λοιπόν τώρα, *dans ma mûre saison* (για να το

πω με λόγια του Μπωντλαίρ), να καταπιαστώ και πάλι με τον «εξελληνισμό» της Ζηνοβίας και να βρω έναν εκδότη διατεθειμένο να «φιλοξενήσει» το πολύτιμο και σπάνιο αυτό τεκμήριο του όψιμου υπερρεαλισμού.

3. Θεωρητικά, στη μάχη του βιβλίου, μεταφραστής, συγγραφέας, επιμελητής και εκδότης αγωνίζονται στην ίδια πλευρά του μετώπου. Ως εκ τούτου, ιδανικό θα ήταν να τους ενώνουν δεσμοί στενής συνεργασίας, αρμονικής συνεργίας και σφιχτής συμμαχίας. Στον υπαρκτόν όμως κόσμο, σπανίως ο συνασπισμός των τεσσάρων παραμένει αρραγής, αφού απέναντί τους έχουν την αγορά, έναν «αντίπαλο» άπιαστο, απρόσωπο και όμως πανταχού παρόντα, «πολύτροπο» και πολυμήχανο, ο οποίος, αργά ή γρήγορα, δημιουργεί ρωγμές ή τουλάχιστον τριβές ανάμεσα στους «συμμάχους». Έτσι, η μεταξύ τους σχέση, αλλά και ο κοινός (υποτίθεται) στόχος τους γίνονται αντικείμενο μόνιμης, πολύπλευρης και αρκούντως περίπλοκης διαπραγματεύσεως.

Η πιο εύκολα «διαχειρίσιμη» είναι, κατά την αντίληψή μου, εκείνη του μεταφραστή με τον συγγραφέα. Όταν ο τελευταίος είναι εν ζωή, κυρίως δε εάν τυγχάνει να γνωρίζει τη γλώσσα-στόχο (αλλά και αν αυτό δεν συμβαίνει), ενδείκνυται οι δύο εταίροι να επικοινωνούν καλόπιστα, με αμοιβαία εμπιστοσύνη, ώστε η εκ του σύνεγγυς διάδρασή τους να οδηγήσει στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Το οποίο προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, σε περιπτώσεις διχογνωμίας επί του μεταφράσματος, το προβάδισμα να έχουν οι επιλογές του μεταφραστή ως δευτερογενούς συγγραφέως ή μάλλον ως πρωτογενούς δημιουργού του δευτερογενούς έργου.*

Οι ίδιες αρχές πρέπει να διέπουν και τη διαπραγματευτική σχέση ανάμεσα στον μεταφραστή και τον επιμελητή. Όρος εκ των ουκων άνευ είναι εδώ ο δεύτερος να μην είναι ζηλωτής του δόγματος της «γλωσσικής ομοιομορφίας», τείνοντας έτσι να ισοπεδώσει τις ιδιαιτερότητες μιας γραφής, που με κόπο και μόχθο ο άλλος έχει μεταφέρει στη γλώσσα-στόχο. Η ομοιομορφία είναι σπουδαίος κανονιστικός παράγων, ο οποίος έχει τη σημασία του (ποιος θα το αμφισβητούσε;) στη διδασκαλία και εκμάθηση της γλώσσας. Πλην όμως το λογοτεχνικό ιδίωμα αρχίζει εκεί που λήγει το καθαρά διδακτικό στάδιο και η εργαλειακή χρήση της γλώσσας· ταυτίζεται δε με το ύφος, και το ύφος είναι (κατά τον Jakobson και πάλι) «οργανωμένη βία» επί του γλωσσικού κανόνα. Η θαυμάσια πολυμορφία της ελληνικής αποτελεί το δραστικότερο εργαλείο αποδόμησης της σχολαστικής «ομοιομορφίας», προς όφελος της δημιουργικής υφολογικής «βίας».

Τέλος, ο ιδανικός (ας τον πούμε) εκδότης οφείλει να έχει άποψη και για την αξία του συγγράμματος και για την ποιότητα του μεταφράσματος και για την ορθότητα της επιμέλειας. Οπλισμένος λοιπόν με τις τρεις αυτές επί μέρους γνώσεις και εξονόματος των τριών επί μέρους φορέων αυτών –και συμμάχων αυτού–, καλείται να διαπραγματευτεί με την αγορά, όσο πιο σθεναρά μπορεί, για την επίτευξη του κοινού στόχου, που είναι η παραγωγή και η κυκλοφορία του βιβλίου, υπό τις ευνοϊκότερες εφικτές συνθήκες. Στον υπαρκτό (και πάλι) κόσμο, ο εκδότης είναι επιρρεπής ή εξαναγκάζεται σε λογής-λογής παραχωρήσεις και ελιγμούς, που συνήθως αφορούν τη συμπίεση του κόστους του προϊόντος. Όταν αυτό δεν αποβαίνει εις βάρος του βιβλίου, τη «νύφη» την πληρώνει πάντως ο πιο ευάλωτος εκ

των παραγωγικών παραγόντων, δηλαδή ο μεταφραστής. Έζησα ο ίδιος, και δη πρόσφατα, μια τέτοια κατάσταση, με κάποια μετάφραση για την οποία είχα μάλιστα εξασφαλιστεί επιδότηση από ξένο φορέα. Όταν όμως η συμφωνία ναυάγησε, με υπαιτιότητα μάλλον της ελληνικής πλευράς, εγώ έμεινα απλήρωτος, κι ας είχα εκπληρώσει τα καθήκοντά μου μέχρι κεραίας και το εν λόγω βιβλίο βρισκόταν στις προθήκες των βιβλιοπωλείων.

4. Παρά τη δυσάρεστη αυτή εμπειρία (η οποία, θέλω να πιστεύω, αποτελεί μεμονωμένο γεγονός), θα έλεγα ότι η θέση του μεταφραστή ως επαγγελματία έχει αισθητά βελτιωθεί στην Ελλάδα, εν συγκρίσει με προηγούμενες εποχές, τόσο από πλευράς αμοιβής όσο και αναγνώρισης του *status* της μετάφρασης ως επαγγέλματος. Θετική είναι επίσης, εξ όσων γνωρίζω, η άρση ορισμένων ληστρικών φορολογικών διατάξεων, που μας υποχρέωναν σε ασφαλιστικές εισφορές υπέρ τρίτων.

Ωστόσο, για την καλύτερη εκπροσώπησή μας και την προώθηση των νομίμων συμφερόντων μας, λείπει ένας συλλογικός φορέας των μεταφραστών λογοτεχνίας, όπως (νομίζω) υπάρχει ένας των μεταφραστών-διερμηνέων. Εναλλακτικά, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν σχετικά τμήματα στο πλαίσιο των σωματείων δημιουργών (Εταιρεία Συγγραφέων, Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, Εθνική Εταιρεία Λογοτεχνών κ.λπ.) Επί του προκειμένου θυμάμαι μάλιστα να άνοιξε κουβέντα, εδώ και αρκετά χρόνια, ο αείμνηστος Άρης Μπερλής, αλλά το θέμα δεν έλαβε συνέχεια.

5. Βεβαίως την επηρεάζει, και δη μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο βοήθημα, υπό τον όρο να μην το αναγάγουμε σε φετίχ ή πανάκεια. Προσωπικά, χρησιμοποιώ κατά κόρον τα

προγράμματα αυτόματης μεταγλώττισης και τα *on line* λεξικά συνωνύμων. Εξοικονομώ έτσι τη χρονοβόρο αναζήτηση σε συμβατικά, δίγλωσσα και μονόγλωσσα, λεξικά και αποκτώ ένα *draft* κείμενο το οποίο, φυσικά, θέλει γερό «χτένισμα» προτού περάσει στο καθαυτό μετάφρασμα.

Αθήνα, Μάρτιος 2021

* Όταν όμως, όπως συμβαίνει με τα περισσότερα προς μετάφρασιν βιβλία, ο συγγραφέας είναι πλέον κάτοικος της αιωνιότητας, ο μεταφραστής πρέπει να τον ανακαλύψει, να τον «μαντέψει, ακόμη και να τον «επινοήσει» μέσα από τη δική του έρευνα.

Αλέξανδρος Ίσαρης

«Μία μετάφραση που είναι καλύτερη από το πρωτότυπο, είναι μία κακή μετάφραση»

1. Έγινα μεταφραστής επειδή ενθουσιάστηκα με μια παράσταση της *Ανδρόρας* του Μαξ Φρις που είχε σκηνοθετήσει ο Κάρολος Κουν και είδα στη Θεσσαλονίκη το καλοκαίρι του 1963. Η μετάφραση ήταν του Μάριου Πλωρίτη, αλλά δεν υπήρχε ως βιβλίο. Αποφάσισα να το εκδώσω για να το γνωρίσουν και άλλοι άνθρωποι. Η μετάφραση αυτή κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Κωνσταντινίδη το 1968 και επανεκδόθηκε αναθεωρημένη τον Μάρτιο του 2016 από το Μελάι. Ακολούθησαν δύο βιβλία που αγαπώ πολύ: Ο *Τόνιο Κραίγκερ* του Τόμας Μαν και Ο *Νεαρός Ταίρλες* του Ρόμπερτ Μούζιλ. Ακολούθησαν άλλα τριάντα βιβλία, που μετέφρασα άλλοτε για βιοποριστικούς λόγους και άλλοτε επειδή μου τα ζητούσαν διάφοροι εκδότες. Το *Μαρτυρολόγιο* του Ταρκόφσκι το πρότεινα εγώ στον Γιάννη Δουβίτσα, επειδή έχω μια ιδιαίτερη σχέση με αυτόν τον σκηνοθέτη.

Στην αρχή μεταφράζω συνήθως κατά λέξη ολόκληρο το κείμενο. Αυτό που προκύπτει είναι πολύ κακό και απορριπτέο. Κατόπιν αρχίζει η επίπονη και χρονοβόρα επεξεργασία, που διαρκεί ένα ως δύο χρόνια. Δεν χρησιμοποιώ το κομπιούτερ, γράφω τα πάντα με το χέρι και αυτό μου παίρνει πολύ χρόνο. Αντέγραψα δεκαοχτώ φορές τον *Τόνιο Κραίγκερ*, γιατί προσπάθησα να μιμηθώ τη μουσικότητα του γερμανικού κειμένου, μια και αυτή η θαυμάσια νουβέλα μοιάζει πολύ με μουσική παρτιτούρα. Για τις *Σημειώσεις του Μάλτε Λάουριντς Μπρίγκε*, χρειάστηκα

τέσσερα ολόκληρα χρόνια... Δεν μπορώ να καταλάβω πώς μερικοί μεταφραστές μεταφράζουν τρία ή πέντε βιβλία τον χρόνο!

Η καλύτερη στιγμή στη διαδρομή μου ήταν όταν έμαθα πως μου απονεμήθηκε παμψηφεί το Ευρωπαϊκό Αριστείο Μετάφρασης για το *Μπετόν* του Τόμας Μπέρνχαρντ. Δυστυχώς, ένα μέλος της επιτροπής, ανακάλυψε πως πριν από την έκδοση της Εστίας το βιβλίο είχε κυκλοφορήσει από κάποιες ερασιτεχνικές εκδόσεις στη Θεσσαλονίκη. Έτσι δεν το πήρα το βραβείο, αλλά η αρχική απόφαση της επιτροπής έγινε αιτία να γνωρίσω τον ετεροθαλή αδερφό του Τόμας Μπέρνχαρντ, που με έβαλε στο συμβούλιο της Thomas Bernhard Foundation.

Για τη χειρότερη στιγμή θα σας αφηγηθώ μια θλιβερή ιστορία, με την ελπίδα πως θα αλαφρύνω όσο γίνεται το τραύμα που μου προκάλεσε η συμπεριφορά ενός ανθρώπου που θα ονομάσω Α.Α. Ο Α.Α. όταν τον γνώρισα ήταν απόφοιτος του ΕΚΕΜΕΛ και δεν είχε μεταφράσει τίποτα. Τον περιέβαλα με απεριγράπτη αγάπη και του πρόσφερα τη φιλία μου, γιατί ήταν χαρισματικός και πολύ καλλιεργημένος. Τον γνώρισα σε έναν εξαιρετο εκδότη, τον οποίο έπεισα να του αναθέσει ένα δύσκολο γερμανικό βιβλίο. Το βιβλίο αυτό είχε μεγάλη επιτυχία και βραβεύτηκε με το Κρατικό Βραβείο Μετάφρασης. Όταν ο ίδιος εκδότης ανέθεσε στον Α.Α. να μεταφράσει ένα δυσκολότατο μεγάλο ποίημα, του πρότεινα να το επιμεληθώ εγώ, για να μην υπάρξουν λάθη. Κλείστηκα στο σπίτι μου για δέκα μέρες, δεν σήκωνα το τηλέφωνο και παρέδωσα στον «φίλο» μου τη νέα μετάφραση. Βρήκα αρκετά λάθη. Ακόμα και ο τίτλος του βιβλίου ήταν λάθος μεταφρασμένος. Ο Α.Α. μου πρότεινε να γράψουμε στο βιβλίο ότι η επιμέλεια ήταν δική μου, αλλά εγώ αρνήθηκα. Τον παρακάλεσα ωστόσο να με

ευχαριστήσει σε κάποιο σημείο της έκδοσης. Δυστυχώς, το βιβλίο που επαινέθηκε πολύ από τους κριτικούς, κυκλοφόρησε χωρίς καμιά αναφορά στο όνομά μου. Δεν διαμαρτυρήθηκα, γιατί δεν ήθελα να χαλάσει η φιλία μας... Όταν μετά από χρόνια εμφανίστηκε το όνομα του Α.Α. στη short list του βραβείου του ΕΚΕΜΕΛ άρχισα να λέω στους φίλους και γνωστούς μου ότι το βραβείο πρέπει να το πάρει ο Α.Α. γιατί ήταν ο καλύτερος απ' όλους. Ο φίλος μου Β.Β. που ήταν στην επιτροπή με ρώτησε ποια ήταν η γνώμη μου και του είπα ότι θα ήταν δίκαιο να το πάρει ο Α.Α.. Τελικά το βραβείο απονεμήθηκε στον Α.Α. και χάρηκα υπερβολικά. Του τηλεφώνησα στη Λέσβο όπου είχε πάει να δει τον γιο του και από την ταραχή μου για το αν θα προλάβει την τελετή της απονομής δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Φτάνοντας στην αίθουσα όπου θα γινόταν η απονομή, συνάντησα τον Β.Β. και κάθισα δίπλα του. Όταν τελικά ήρθε με μεγάλη καθυστέρηση ο Α.Α. έτρεξα κοντά του, τον αγκάλιασα και τον οδήγησα εκεί που καθόμουν... Από την άλλη μέρα, τηλεφώνουσα στον Α.Α. αλλά μόλις άκουγε τη φωνή μου, έκλεινε το τηλέφωνο, οπότε αναγκάστηκα να τον πάρω από ένα άλλο νούμερο. Μου απάντησε μια σπηλαιώδης φωνή, που είπε πως η συμπεριφορά μου εκείνο το βράδυ της απονομής, ήταν απαράδεκτη, γιατί τον απήγαγα από τους φίλους του και τον ανάγκασα να καθίσει με ένα μέλος της επιτροπής, εκθέτοντάς τον στα μάτια όλου του κόσμου!

Πέρσι που ήμουν υποψήφιος για το Κρατικό Βραβείο Μετάφρασης, ο Α.Α. που ήταν μέλος της επιτροπής, έκανε ό,τι μπορούσε για να μην πάρω εγώ το βραβείο. Ένας γνωστός μου που ήταν στην ίδια επιτροπή, μου είπε «Τι του έχεις κάνει του Α.Α. και σε μισεί τόσο;»

2. Όχι, δεν παρακολουθώ την ξένη λογοτεχνία. Έχω προτείνει κατά καιρούς κάποιους συγγραφείς που αγαπώ και έχω μεταφράσει βιβλία που δεν με ενδιαφέρουν για να πάρω κάποια χρήματα. Είμαι 80 χρονών και αποφάσισα να μη μεταφράσω στο μέλλον ούτε μία σελίδα. Θα αφοσιωθώ στα δικά μου κείμενα και στη δική μου ζωγραφική. Σε διάστημα πενήντα χρόνων έχω μεταφράσει πάνω από τριάντα βιβλία. Έχω αφιερώσει πολύ χρόνο και έχω σπαταλήσει απερίγραπτα πολλή ενέργεια για να παραδώσω μια εργασία που ελπίζω ότι θα αντέξει στο χρόνο.

3. Ο μεταφραστής προσπαθεί να μην προδώσει τον συγγραφέα, γιατί στην ουσία ξαναγράφει το βιβλίο που ανέλαβε να μεταφράσει, άρα υποκαθιστά τον συγγραφέα όσο διάστημα είναι σκυμμένος πάνω από το κείμενό του. Ο μεταφραστής δεν έχει το δικαίωμα να διορθώσει τον συγγραφέα. Μία μετάφραση που είναι καλύτερη από το πρωτότυπο, είναι μία κακή μετάφραση. Ο επιμελητής αναλαμβάνει να επισημάνει τα λάθη που ίσως έχει κάνει ο μεταφραστής. Ο εκδότης πρέπει να παραδώσει μία άρτια τυπογραφικά εργασία. Να διαλέξει το χαρτί, τη γραμματοσειρά, να φροντίσει για την αισθητική του εξωφύλλου.

4. Έχω ζήσει στη Γερμανία και στην Αυστρία, όπου οι μεταφραστές μπορούν να ζήσουν αποκλειστικά από τη δουλειά τους. Στην Ελλάδα αυτό είναι αδύνατον να συμβεί, γιατί οι αμοιβές που δίνουν οι εκδότες είναι πολύ χαμηλές. Δεν γνωρίζω κανέναν μεταφραστή που καταφέρνει να ζήσει μόνο από τις μεταφράσεις του. Εννοώ, φυσικά, μόνο τους χαρισματικούς, ευσυνείδητους, υπεύθυνους και καλλιεργημένους μεταφραστές,

που μπορούν να σταθούν στο ύψος του συγγραφέα που ανέλαβαν να μεταφέρουν στη γλώσσα μας.

5. Δεν νομίζω ότι επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη λογοτεχνική μετάφραση το διαδίκτυο. Προσφέρει βέβαια πάμπολλες πληροφορίες και περιορίζει τον χρόνο παράδοσης μιας μεταφραστικής εργασίας σε περίπτωση που κάποιος γράφει σε κομπιούτερ. Όμως το ύφος, οι διακυμάνσεις, οι λεπτές αποχρώσεις, η μουσικότητα της φράσης και η ακρίβεια της απόδοσης των νοημάτων δεν έχουν καμία σχέση με το διαδίκτυο.

Γιάννης Καλιφατίδης

«Μεταφράζω σημαίνει για μένα γράφω μουσική»

Μεταφράζω σημαίνει για μένα γράφω μουσική. Μέσα από τη μεταφραστική διαδικασία, αναζητώ τον εσωτερικό ρυθμό του κειμένου, το groove πίσω από τις λέξεις, το νήμα που συνδέει μεταξύ τους τις φράσεις δημιουργώντας έναν συνεκτικό ιστό. Όπως και στη μουσική, την άλλη μεγάλη μου αγάπη εκτός από τη λογοτεχνία, ή τα εικαστικά, ο μεταφραστής καλείται να μεταφέρει εικόνες και συναισθήματα, όπου λέξεις και φράσεις συγκροτούν ένα τρόπον τινά σημειογραφικό σύστημα, ένα σύνολο χαρακτήρων και συμβόλων, τα χρώματα στην παλέτα ενός ζωγράφου, με τα οποία καλείται να δημιουργήσει το τελικό αποτέλεσμα και να αποδώσει εύστοχα τις μεταπτώσεις και τις εξάρσεις μιας παρτιτούρας, τις σιωπές και τις κορυφώσεις ενός μουσικού έργου. Τόσο το ίδιο το κείμενο όσο και οι λογοτεχνικές καταβολές του μεταφραστή υπαγορεύουν τον σωστό χειρισμό του κειμένου, άλλοτε με πίστη στο πρωτότυπο, άλλοτε με τις απαραίτητες ελευθερίες, οι οποίες επιτρέπουν την επανασυγγραφή του λογοτεχνικού έργου στη γλώσσα προορισμού. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο μεταφραστής καλείται να γίνει ο ίδιος συγγραφέας, να μπει στο πετσί του δημιουργού και να «συγκατοικήσει» μαζί του αλλά και να υποδυθεί τους ήρωές του με ενσυναίσθηση απέναντι στις ενέργειες και στον ψυχικό κόσμο τους, προκειμένου να πείσει και να συναρπάσει τον αναγνώστη, όπως ένας καλός ηθοποιός στη σκηνή του θεάτρου. Με αυτά τα κριτήρια, επιλέγω ή προτείνω και ο ίδιος τα βιβλία που μεταφράζω, όπως στην περίπτωση του

Γερμανού εξπρεσιονιστή ποιητή Georg Heym, τα πεζογραφήματα του οποίου κυκλοφόρησαν από τις Εκδόσεις Νεφέλη. Για μένα, το ερώτημα όταν αναλαμβάνω να μεταφράσω ένα έργο είναι αν θα το έγραφα ο ίδιος, αν το θέμα που πραγματεύεται σε συνδυασμό με τα υφολογικά μέσα θα με κερδίσουν σε βαθμό να θέλω να γίνω η φωνή του συγγραφέα στα ελληνικά. Υπό αυτό το πρίσμα, παρακολουθώ τις νέες προτάσεις της γερμανόφωνης λογοτεχνίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πολλές φορές δεν εκπλήσσομαι ευχάριστα και από κλασικά έργα ή από «ελάσσονες» δημιουργούς του παρελθόντος. Στη μεταφραστική μου πορεία, κοιτάζω να βάζω κάθε φορά από μία νέα ψηφίδα στο μωσαϊκό που προσπαθώ να συνθέσω, αντλώντας από τα θέματα που με ενδιαφέρουν – έρωτας, παραφροσύνη και θάνατος, το εβραϊκό ζήτημα, η διαχείριση της μνήμης και οι προσπάθειες του ανθρώπου να αλλάξει τον ρου της Ιστορίας και να οικοδομήσει μια δίκαιη κοινωνία χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς.

Όπως η μουσική σύνθεση και η στιχουργική, η μετάφραση είναι απαραίτητη στη ζωή μου, προκειμένου να διατηρήσω την τάξη και τη συνοχή που χρειάζομαι για να επιβληθώ στο δικό μου χάος. Καθώς προέρχομαι από τις θετικές επιστήμες, θα έλεγα μάλιστα ότι η μετάφραση δεν απέχει πολύ από την επίλυση εξισώσεων με τη χρήση μαθηματικών αλγορίθμων. Από την άλλη, η λογοτεχνική μετάφραση είναι μια ιδιαίτερα μοναχική διαδικασία, που απαιτεί απόλυτη αφοσίωση και συγκέντρωση, πάντοτε με σεβασμό στον συγγραφέα, στον επιμελητή και στον εκδότη αλλά και στον τελικό αποδέκτη, δηλαδή τον αναγνώστη του βιβλίου. Κατά τη γνώμη μου, το μετάφρασμα οφείλει να είναι ένα όσο το

δυνατόν άρτιο και ορθογραφημένο έργο, έτσι ώστε να διευκολύνεται και η εργασία των επόμενων συντελεστών, όπως ο επιμελητής ή ο διορθωτής. Ο καλός μεταφραστής ξεχωρίζει για το επαγγελματικό ήθος του. Από εκεί και πέρα, η λογοτεχνική μετάφραση είναι μια επίπονη πνευματική εργασία, που απαιτεί τον χρόνο της, ενώ πολλές φορές φρενάρεται –ή και επισπεύδεται– ανάλογα με την ψυχική μας διάθεση, με αποτέλεσμα να προκύπτουν ενίοτε καθυστερήσεις στην παράδοση του έργου και πιέσεις εκ μέρους του εκδότη, έτσι ώστε να δημιουργούνται καμιά φορά προστριβές, όπως έχω, δυστυχώς, να καταθέσω και ο ίδιος από τη δική μου επαγγελματική εμπειρία. Από την άλλη, το επάγγελμα του μεταφραστή λογοτεχνίας στη σημερινή Ελλάδα είναι μάλλον υποτιμημένο, με τις εξωφρενικές απαιτήσεις της Εφορίας και των ασφαλιστικών ταμείων να δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο ένα ούτως ή άλλως δύσκολο έργο, ενώ η απουσία κρατικών φορέων και ιδρυμάτων για την απαραίτητη ενθάρρυνση και στήριξη του επαγγέλματος λειτουργεί ανασταλτικά για πολλούς νέους αλλά και καταξιωμένους μεταφραστές. Μετάφραση σημαίνει πολιτισμός, και ο πολιτισμός χρειάζεται τη στήριξη του κράτους ή τη δημιουργία εναλλακτικών δικτύων και δράσεων. Ενδεικτικά αναφέρω ότι στον γερμανόφωνο χώρο λειτουργούν φιλόξενα σπίτια μετάφρασης, ενώ σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες διοργανώνονται φεστιβάλ και άλλες εκδηλώσεις για την προβολή του κλάδου. Σε ό,τι αφορά τη συνεργασία με τους εκδότες, έχω μάθει να διεκδικώ ολοένα και περισσότερα πράγματα, όπως η αναγραφή του ονόματος του μεταφραστή στο εξώφυλλο του βιβλίου ή ο έλεγχος του τελικού σελιδοποιημένου δοκιμίου,

δεδομένου ότι η μετάφραση είναι πνευματική ιδιοκτησία του δημιουργού της και κανενός άλλου.

Όπως κάθε επάγγελμα, η μετάφραση είναι κι αυτή συνδεδεμένη με όμορφες και άσχημες στιγμές. Η εποικοδομητική συνεργασία με τους άλλους συντελεστές του βιβλίου, το θετικό σχόλιο ενός βιβλιοκριτικού ή ενός αναγνώστη είναι μερικές από τις ευχάριστες στιγμές στη διαδρομή ενός μεταφραστή, δεδομένου ότι του δίνουν δύναμη να συνεχίσει τη δουλειά του και του δείχνουν ότι βρίσκεται σε καλό δρόμο. Προσωπικά, ανάμεσα στις καλύτερες εμπειρίες της επαγγελματικής μου διαδρομής συγκαταλέγεται η δημιουργία ενός δικτύου με τους απανταχού μεταφραστές του W. G. Sebald και οι συναντήσεις μαζί τους σε συνέδρια, τόσο διά ζώσης όσο και διαδικτυακά. Εξάλλου, το ίδιο το διαδίκτυο είναι σήμερα ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για τους μεταφραστές λογοτεχνίας, αν και οι αξιόπιστες ελληνικές πηγές εξακολουθούν να είναι μάλλον λιγοστές. Τα πρώτα αποτελέσματα που εμφανίζονται όταν πληκτρολογούμε λέξεις-κλειδιά στη γραμμή αναζήτησης προέρχονται συνήθως από αναξιόπιστες μεταφραστικές βάσεις ή από δημοσιεύματα του κίτρινου Τύπου. Κατά τη γνώμη μου, εξαιρετικά χρήσιμος θα ήταν ο εμπλουτισμός της ελληνικής Wikipedia, με την ανάθεση συγγραφής λημμάτων σε επιστημονικές ομάδες και πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Μάγκυ Κοέν

Η μεταφραστική εμπειρία

Η ενασχόλησή μου με τη μετάφραση άρχισε όταν, διαβάζοντας το (αμετάφραστο στα ελληνικά) μυθιστόρημα του Αβραάμ Β. Γεοσούα *Η χρονιά με τις πέντε εποχές*, ενθουσιάστηκα τόσο που, ενώ μέχρι τότε δεν μου είχε περάσει από τον νου να ασχοληθώ με τη μετάφραση, σκέφτηκα πως θα άξιζε να μεταφραστεί ένα τέτοιο έργο στα ελληνικά και να γίνει γνωστός στη χώρα μας ένας τόσο σπουδαίος συγγραφέας. Το αξιοσημείωτο είναι ότι, όταν ήρθα σε επαφή με τον συγγραφέα, που τον γνώριζα ήδη με την καθηγητική του ιδιότητα (δίδασκε στο τμήμα Συγκριτικής Λογοτεχνίας στο πανεπιστήμιο της Χάιφας, όπου είχα σπουδάσει), αυτός με προέτρεψε να μεταφράσω το σημαντικότερο και πολύ πιο απαιτητικό μυθιστόρημά του, τον *Κύριο Μάνι*. Έτσι, όταν το 1998 κυκλοφόρησε το μυθιστόρημα αυτό στα ελληνικά από τις εκδόσεις Καστανιώτη, συνειδητοποίησα ότι είχα τη μεγάλη τύχη να μπω στη μεταφραστική περιπέτεια από τη «βασιλική οδό». Στη συνέχεια καταπιάστηκα με τη μετάφραση του έργου και άλλων εμβληματικών Ισραηλινών συγγραφέων, όπως ο Άμος Οζ και ο Ααρόν Άπελφελντ, καθώς και συγγραφέων της νεότερης γενιάς, όπως ο Νταβίντ Γκρόσμαν ή ο Έτγκαρ Κέρετ. Με κάθε καινούργια μετάφραση, διαπίστωνα ότι το ελληνικό αναγνωστικό κοινό εξοικειωνόταν όλο και περισσότερο με μια «περιφερική» λογοτεχνία, που έως τότε του ήταν λίγο πολύ άγνωστη και το κυριότερο, μέσα από τη λογοτεχνία αυτή γνώριζε την ιστορία, τους κοινωνικοπολιτικούς προβληματισμούς, την

«ιδιοσυγκρασία» μιας χώρας, που, αν και Μεσογειακή, δεν του ήταν και ιδιαίτερα γνώριμη. Γενικότερα, θα έλεγα ότι η μετάφραση έργων ισραηλινής λογοτεχνίας συνέβαλε στο να καταρριφθούν πολλά στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Από την αρχή η μετάφραση ήταν για μένα μια ερασιτεχνική ασχολία και δεν τη θεώρησα ποτέ μια απασχόληση που θα μου επιτρέψει να ζω. Αυτό μου έδωσε και μου δίνει τη δυνατότητα να καταπιάνομαι με συγγραφείς που μου κεντρίζουν το ενδιαφέρον, τόσο γλωσσικά και υφολογικά όσο και από πλευράς περιεχομένου. Είναι, κατά τη γνώμη μου, μια «ιδανική συνθήκη», καθώς θεωρώ τη μετάφραση μια απολύτως δημιουργική δουλειά, μια πνευματική και καλλιτεχνική δουλειά που απαιτεί αφοσίωση και πρέπει να είναι απαλλαγμένη από χρονικούς ή άλλους περιορισμούς. Θα πρέπει να πούμε παρενθετικά ότι, παρ' ότι σήμερα ο μεταφραστής/στρια έχει στη διάθεσή του/της αρκετά εργαλεία, με πρώτο και κυριότερο το Ίντερνετ, που του/της παρέχει γρήγορα και αποτελεσματικά απαντήσεις αναφορικά με διάφορα άγνωστα ονόματα π.χ. ή κάποια πραγματολογικά ή ιστορικά στοιχεία, ο μεταφραστικός μόχθος παραμένει ο ίδιος. Κάθε φορά που ξεκινάω μια μετάφραση νιώθω σαν να σαλπάρω για ένα μοναχικό ταξίδι που θα κρατήσει σχεδόν έναν χρόνο, με μόνο «συνταξιδιώτη» τον συγγραφέα. Με αυτόν θα συνομιλήσω», το έργο του θα προσπαθήσω να αποδώσω στα ελληνικά, έχοντας πάντα ως κύριο μέλημά μου να μην το προδώσω, να μεταδώσω, δηλαδή, στον αναγνώστη το ίδιο ρίγος που θα ένιωθε διαβάζοντάς το στο πρωτότυπο ή αν ήταν γραμμένο αρχικά στα ελληνικά. Και στη μεγάλη αυτή πρόκληση, τον κυρίαρχο ρόλο παίζει η γλώσσα.

Δοκιμάζοντας τα όρια των ελληνικών, της γλώσσας-στόχου, θα έχω να λύσω ένα πλήθος από διλήμματα που δεν θα είναι απλώς γλωσσικά αλλά και ηθικά, προσέχοντας να μην ενδώσω στις εύκολες λύσεις, στις απλοποιήσεις ή ακόμα και στην επιβολή μιας προσωπικής μανιέρας. Το μετάφρασμα οφείλει να σέβεται απολύτως το ύφος –που είναι και το ήθος– του πρωτότυπου έργου, να αναδεικνύει και να αντικατοπτρίζει τη μοναδικότητά του. Παίρνοντας ως δεδομένο ότι η μετάφραση είναι μια απόδοση, μια αναδημιουργία, για να μην πω «μια προσωπική ερμηνεία», όπως γράφει κάπου ο Βαλερύ Λαρμπώ, το κύριο ζητούμενο για μένα δεν είναι η πιστότητα, είναι να διαφυλάξω «το πνεύμα, την πρόθεση, την ιδιοφυία του κειμένου».

Όλους τους συγγραφείς με τους οποίους καταπιάστηκα, είχα την τύχη να τους γνωρίσω από κοντά. Ο θαυμασμός μου γι' αυτούς όχι μόνο δεν μειώθηκε, αλλά εδραιώθηκε. Περιέργως όμως, όσες φορές ζήτησα τη βοήθεια τους για κάποιο μεταφραστικό δίλημμα, παρά τη γενναιόδωρη προθυμία τους, η συνεισφορά τους ήταν πολύ χλωμή! Τελικά, σχεδόν ως δια μαγείας, οι απαντήσεις προέκυπταν μέσα από την εντρύφησή μου στο ίδιο το έργο, στην ύφανση της ίδιας της γλώσσας. Έτσι, θα έλεγα ότι οι σχέσεις συγγραφέα-μεταφραστή μπορεί να προσφέρουν στον μεταφραστή τη χαρά μιας προσωπικής επαφής ή ακόμα και φιλίας, στο επίπεδο όμως της δουλειάς ο μεταφραστής είναι ο μόνος υπεύθυνος. Γι' αυτό εξάλλου πρέπει να έχει τον κύριο λόγο στην επιμέλεια του μεταφράσματος. Η συνεργασία με τον επιμελητή είναι, κατά τη γνώμη μου, απαραίτητη και όταν γίνεται με τις σωστές προϋποθέσεις, μπορεί να αποδειχτεί πολύ εποικοδομητική.

Σε ό,τι αφορά στην αναγνώριση της μετάφρασης στην Ελλάδα, θα έλεγα ότι, συγκριτικά με τα περασμένα χρόνια, όπου ο μεταφραστής/στρια, με ελάχιστες εξαιρέσεις, θεωρείτο ένα «αναγκαίο κακό» που καλό ήταν να μένει στην αφάνεια και η μετάφραση ήταν ένας παραμελημένος κλάδος, σήμερα οι ενημερωμένοι αναγνώστες και οι σοβαροί εκδοτικοί οίκοι αναγνωρίζουν πλέον τον ρόλο που μπορεί να παίξει στην ανάδειξη ή στον καταποντισμό ενός λογοτεχνικού έργου. Κι αυτό οφείλεται κυρίως στον μόχθο των εξαιρετικών μεταφραστών/στριών λογοτεχνικής μετάφρασης που υπάρχουν στη χώρα μας και στην έκδοση περιοδικών που ασχολούνται – αποκλειστικά ή περιστασιακά – με τη μετάφραση, παρ' ό,τι λείπει ακόμα η συστηματική και εμπειριστατωμένη κριτική πάνω στη μετάφραση.

Κλείνοντας, θα έλεγα ότι θεωρώ σημαντική στιγμή στη μεταφραστική μου πορεία τη βράβευσή μου με το Κρατικό Βραβείο Μετάφρασης το 2002, για τη μετάφραση του μυθιστορήματος του Α. Β. Γεοσούα *Ταξίδι στο τέλος της χιλιετίας*. Κι είναι σημαντική, κυρίως επειδή η διάκριση αυτή, από μια επιτροπή η οποία δεν γνώριζε, όπως είναι φυσικό, την εβραϊκή γλώσσα, αποτελεί για μένα τρανή απόδειξη ότι το μετάφρασμα είναι ένα αυτόνομο πνευματικό έργο και ως τέτοιο πρέπει να κρίνεται. Στις μέρες μας, η ανώτατη αυτή διάκριση απονέμεται δυστυχώς μόνο για μεταφράσεις από γλώσσες όπως τη γαλλική, την αγγλική, τη γερμανική ή την ισπανική, αποκλείοντας έτσι εξ' ορισμού σημαντικές «περιφερειακές γλώσσες» – μια κατηγορία στην οποία ανήκει η εβραϊκή, αλλά και η ελληνική γλώσσα! Την μεγαλύτερη όμως συγκίνηση την ένιωσα μεταφράζοντας το συγκλονιστικό έργο του Ίμρε

Κέρτες Καντίς για ένα αγέννητο παιδί. Παρ' ότι δεν γνωρίζω γερμανικά, η επιθυμία μου να γνωρίσω «εκ των έσω» αυτό το σπουδαίο έργο υπερίσχυσε. Μεταφράζοντας, αναγκαστικά, από το εβραϊκό, το γαλλικό και το αγγλικό κείμενο, είχα την τύχη να καταβυθιστώ στη σκέψη του μεγάλου νομπελίστα συγγραφέα και να βιώσω μια ανεκτίμητη (προσωπική και μεταφραστική) εμπειρία.

Γρηγόρης Ν. Κονδύλης

«Ο μεταφραστής πρέπει να είναι καχύποπτος»

Γιατί μεταφράζω, λοιπόν... Η απάντηση αναπόφευκτα έχει αρκετές πτυχές – και εξηγούμαι:

Μια πτυχή είναι ο βιοπορισμός. Μεταφράζω ή εργάζομαι ως μεταφραστής για ν' αποκτώ τ' απολύτως αναγκαία για τη ζωή.

Μια άλλη πτυχή είναι η ευχαρίστηση. Μ' ευχαριστεί να μεταφράζω, κι ένας από τους πολλούς λόγους γι' αυτό είναι ότι η μετάφραση είναι η αποτελεσματικότερη ανάγνωση. Αν τα δύο αυτά, βιοπορισμός και ευχαρίστηση πάνε μαζί, τότε λέμε ότι κάνω μια δουλειά που μου αρέσει και με την έννοια αυτή γίνομαι καλύτερος σε αυτό που κάνω.

Επίσης οφείλω να πω ότι ως αναγνώστης έχω κι εγώ αγαπημένους συγγραφείς τους οποίους έχω διαβάσει σε άλλη γλώσσα και θέλω πολύ να τους μεταφέρω στη μητρική μου. Αυτό όντως συνέβη με μερικά βιβλία, τα οποία μετέφρασα με περισσό μεράκι.

Πάντως για ν' αναφερθώ στον εαυτό μου, το ραντεβού με τη μετάφραση έγινε τυχαία, κάτι σαν blind date. Είχα μετακομίσει στην Ελλάδα από το εξωτερικό και μου έγινε η πρόταση να μεταφράσω κάποια άρθρα σε περιοδικό. Κατόπιν μου πρότειναν τη μετάφραση ενός βιβλίου κι εκεί έγιναν οι αρραβώνες. Ο γάμος και ο έρωτας για το συγκεκριμένο επάγγελμα ήρθαν μετά, χωρίς ωστόσο την αίσθηση ότι είχαν αργήσει.

Γιατί έγιν' έτσι; Γιατί, σε τέτοιες περιπτώσεις, η αγάπη για το αρχικό κείμενο, το πρωτότυπο, σε σπρώχνει να το μεταφράσεις, να μπει στους δαιδαλώδεις διαδρόμους της απόδοσής του σε μια άλλη γλώσσα, να το δεις να γεννιέται εκ νέου, όχι απαραίτητα ως αυτό που ήταν αλλά σίγουρα θεμελιωμένο στο πνεύμα του πρωτοτύπου αποδοσμένο πλέον μέσω της δικής ματιάς, άποψης, σκέψης και γραφίδας.

Ο τρόπος που μεταφράζω είναι συγκεκριμένος. Αν υπάρχει χρόνος, διαβάζω το βιβλίο, αν όχι το μεταφράζω αδιάβαστο. Βέβαια στη δεύτερη περίπτωση και αναλόγως τη δυσκολία του κειμένου μπορεί να χρειαστεί περισσότερος χρόνος. Δυστυχώς ο χρόνος του μεταφραστή και της δουλειάς του είναι ένα από τα πιο ακανθώδη ζητήματα στη δουλειά μας. Και γι' αυτό ίσως ακούγεται πολλές φορές η άποψη ότι η μετάφραση πρέπει να είναι χόμπι και όχι επάγγελμα. Γιατί εκείνος που έχει μια άλλη δουλειά και πληρώνεται απ' αυτήν χρησιμοποιεί τον ελεύθερο χρόνο του να μεταφράσει κάτι που του αρέσει και μάλιστα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Και τότε έχουμε μεταφράσεις πραγματικά διαμάντια. Αλλά και στην περίπτωση του χομπίστα και στην περίπτωση του επαγγελματία απαιτείται χρόνος, οι μεταφράσεις δεν γίνονται στο άψε σβήσε.

Και από τα παραπάνω βγαίνει το συμπέρασμα ότι σχεδόν όλοι οι μεταφραστές –άλλος περισσότερο, άλλος λιγότερο– έχουν να επιδείξουν καλές και κακές στιγμές στη διαδρομή τους. Αν πάρω τον εαυτό μου ως παράδειγμα, έκανα τη χειρότερη μετάφραση όταν κρατούσα τον γιο μου, μωρό ακόμη, για ν' αρχίσει να

πηγαίνει η σύζυγος στη δουλειά. Ο κανακάρης μου δοκίμαζε τη φωνή του (και τα νεύρα μου) μέσα στο αυτί μου.

Οι καλές στιγμές είναι, ευτυχώς, περισσότερες. Ειδικά όταν διαβάζεις ή ακούς επαίνους για τη δουλειά σου, και μάλιστα από εκεί που πρέπει: από τον επαρκή αναγνώστη, που λέει και ο Στάινερ.

Είναι απαραίτητο ένας μεταφραστής να παρακολουθεί την ξένη λογοτεχνία και ειδικά τη λογοτεχνία από τις γλώσσες που μεταφράζει. Πριν από αυτό, όμως, είναι βασικό να έχει καταδυθεί στα βάθη της γλώσσας από την οποία μεταφράζει, να έχει κολυμπήσει στα νερά της, να γνωρίζει τις παγίδες της και τις ομορφιές της. Προσωπικά έχω συχνή επαφή με εκδοτικούς οίκους της Σουηδίας που μου στέλνουν πληροφορίες για νέα μυθιστορήματα, παρακολουθώ τις παρουσιάσεις και τις κριτικές στο διαδίκτυο, οι οποίες είναι πάρα πολλές και ανάμεσά τους βρίσκει κανείς θησαυρούς. Συζητώ καμιά φορά με φίλους στη Σουηδία για βιβλία που έχουν διαβάσει και προσπαθώ να είμαι ενημερωμένος όσο περισσότερο γίνεται. Και αυτό το λέω επειδή και εδώ υπεισέρχεται ο παράγοντας χρόνος και βάζει τρικλοποδιές. Αν δω κάτι που μου αρέσει πραγματικά δεν διστάζω να το προτείνω στους εκδότες. Από κάποιους δεν εισακούομαι. Θυμάμαι παλιότερα ότι ήταν δύσκολο πολύ να πείσεις τους εκδότες να εκδώσουν κάτι σκανδιναβικό. Είχα προτείνει σ' έναν εκδοτικό οίκο να μεταφράσουμε την τριλογία του Στιγκ Λάρσον. Δεν με άκουσαν. Το πήρε άλλος εκδοτικός οίκος και ξέρουμε τι επιτυχία είχε. Ο Λάρσον ήταν λοιπόν ο

συγγραφέας που έδωσε «τον κλότσο να γυρίσει» η κατάσταση για τη σκανδιναβική λογοτεχνία στην Ελλάδα.

Θα ήταν ευχής έργο να μετέφραζε κανείς ό,τι του άρεσε. Το συνηθέστερο είναι να προτείνει ο εκδοτικός μηχανισμός τι βιβλίο θέλει να μεταφράσει. Βέβαια ο εκδοτικός κόσμος στην Ελλάδα είναι αυστηρά εμπορικός. Αυτός δεν είναι απαραίτητα κακό ή απαραίτητα καλό. Πολλοί εκδότες κάνουν το εξής: εκδίδουν επιτυχημένους σε πωλήσεις συγγραφείς (όχι πάντοτε ποιοτικούς) και με τα κέρδη στηρίζουν και βιβλία (ποιοτικά) συγγραφέων που δεν πουλάνε και τόσο. Εδώ πρέπει να πω ότι υπάρχουν βιβλία –το *Μετά τη Βαβέλ* του Στάινερ, το *Λούντβιχ Βίττγκενσταϊν: το χρέος της μεγαλοφυΐας* του Ρέι Μονκ, το *Σίλας Μάρνερ* της Τζορτζ Έλιοτ κι άλλα πολλά– τα οποία είναι διαχρονικά, δηλαδή μπορεί να μην ξεπούλησαν αμέσως, αλλά πουλάνε κατά καιρούς. Βέβαια ο εκδότης θα πρέπει να είναι σε θέση να στηρίζει τέτοια βιβλία.

Αναρωτιέμαι ενίοτε αν βιβλία που έχουν γνωρίζει επιτυχία στο εξωτερικό θα πουλήσουν καλά και εδώ, τηρουμένων των αναλογιών πάντοτε. Πιστεύω πως ναι.

Υπάρχουν όμως βιβλία που δεν έχουν μεταφραστεί. Τα περισσότερα του Γιαν Γκιγιού. Ο Γκιγιού είναι μεγάλος συγγραφέας, η πένα του τσακίζει κόκαλα, θεωρείται ένας από τους καλύτερους πολιτικούς αναλυτές, όχι μόνο στη Σουηδία. Πρέπει να ολοκληρωθεί η δεκαλογία των Χουέβαλ-Βαλέ, του ζεύγους κομμουνιστών που ώθησε πολλούς Σκανδιναβούς συγγραφείς να γίνουν συγγραφείς. Να ολοκληρωθεί το έργο του Άρνε Νταλ. Υπάρχουν έτοιμες μεταφράσεις που δεν εκδόθηκαν (όπως το *Είναι ο Σουηδός άνθρωπος;* –η πλέον εμπεριστατωμένη

ανάλυση για τη χώρα που έβαλε σε εφαρμογή το φολκχέμ, το κράτος κοινωνικής πρόνοιας και το *Ο εχθρός μέσα μας* του Γιαν Γκιγιού— για το πώς οι σημερινές κυβερνήσεις εφευρίσκουν τρομοκρατικά χτυπήματα κι εκεί που δεν υπάρχουν και με τον τρόπο αυτόν γεννούν τρομοκρατία). Θα ολοκλήρωνα τη σουίτα τεσσάρων μυθιστορημάτων του Σβεν Ντέλμπλανκ με τον γενικό τίτλο *Οι κάτοικοι του Χέντεμπυ*. Ο Ντέλμπλανκ υπήρξε ένας από τους καταπληκτικότερους συγγραφείς της Σουηδίας, κλασικός πια. Δεν μεταφράσαμε ποτέ βιβλία του μέλους της Σουηδικής Ακαδημίας Κλας Έστεργκρεν, όπως τα *Τζέντλεμεν και Γκάνγκστερς*. Κι άλλα πολλά. Που αξίζουν. Έχω σχέσεις φιλίας ή απλής γνωριμίας με τους συγγραφείς. Με βοηθούν όπου χρειάζεται. Καμιά φορά βοηθάω κι εγώ επισημαίνοντας κάποια πράγματα που τους έχουν διαφύγει. Μόνο με ένα άτομο δεν κατάφερα ποτέ να συνεννοηθώ από τους συγγραφείς επειδή επικοινωνεί μέσω εκπροσώπων του. Συμβαίνουν κι αυτά. Με τον εκδότη μια χαρά τα πηγαίνω και με τις/τους υπεύθυνους ξένης λογοτεχνίας. Με τους επιμελητές, τώρα τελευταία, τα πάω μια χαρά, κι αυτό επειδή ζητώ να συνεργάζομαι με μια συγκεκριμένη επιμελήτρια. Παλιότερα υπήρχαν προβλήματα. Διόρθωναν κάτι που δεν έπρεπε και άφηναν αδιόρθωτο κάτι που έβγαζε μάτι. Είναι μια σχέση αγάπης-μίσους η σχέση μεταφραστή-επιμελητή. Χαίρομαι πολύ όμως όταν γίνεται σωστά η συνεργασία και σίγουρα είναι καλύτερο και το αποτέλεσμα.

Επίσης εδώ πρέπει να εκφράσω μια άποψή που έχω συζητήσει πολλές φορές. Θεωρώ ότι η εμμονή ορισμένων με τον Τριανταφυλλίδη, τον Μπαμπινιώτη και άλλες γραμματικές

πνίγει τη γλωσσοπλαστική ικανότητα που μπορεί να διαθέτει ένας μεταφραστής. Βλέπω κάτι ισοπεδώσεις σε όμορφες προτάσεις άλλο πράγμα, ανατριχίλα σε πιάνει. Εμένα, η ομορφιά στη γλώσσα, μια πρωτότυπη λέξη εδώ, μια έκφραση παραπέρα, με συγκινούν αφάνταστα. Πρέπει να μάθουμε να δεχόμαστε το καινούργιο, εφόσον στέκει μια χαρά αλλά είναι απλώς αδόκιμο. Το μεγαλύτερο κακό θα είναι να μας αφήσει πίσω η γλώσσα. Αν δεν τολμούσα να χρησιμοποιήσω τέτοιες λέξεις, πώς θα μπορούσα να μεταφράσω την τριλογία του Γενς Λαπίντους, τα 1793 και 1794 του Νίκλας Νατ οκ Νταγκ, ή την υπέροχη γραφή του Άρνε Νταλ;

Να καταχραστώ λίγο τη φιλοξενία σας και τον χώρο στο περιοδικό σας για να πω δυο λόγια για το διαδίκτυο. Το διαδίκτυο μάς βοήθησε και μας βοηθάει. Είναι καλό εργαλείο. Πάντα με την προϋπόθεση ότι ο μεταφραστής είναι έμπειρος και ελέγχει όσα χρησιμοποιεί από την απεραντοσύνη του κυβερνοχώρου. Και ως ύστατη παρατήρηση: Ο μεταφραστής πρέπει να είναι πολύ καχύποπτος όταν μεταφράζει, ακόμη κι αν γίνεται σχολαστικός.

Αγρίνιο, Απρίλης 2021

Κώστας Κουτσουρέλης

Μεταφραστικά ελάχιστα

Γιατί μεταφράζουμε; Για τρεις λόγους συνήθως, συντρέχοντες ή αποκλειστικούς. Πρώτον, από προσωπική ανάγκη, ανάγκη να εμβαθύνουμε σε μια ξένη γλώσσα λ.χ., να μελετήσουμε εκ των έσω έναν συγγραφέα ή μια εποχή, να πλαισιώσουμε το δικό μας λογοτεχνικό έργο. Δεύτερον, από καθήκον, επειδή αισθανόμαστε χρέος μας να προσφέρουμε κάτι στην ημετέρα παιδεία. Τέλος, ο πεζότερος λόγος, για βιοπορισμό. Για τον Μαβίλη ή τον Πολυλά το χρέος προείχε. Για τον Παπαδιαμάντη ή τον Πολίτη, σκοπός βασικός ήταν το μεροκάματο. Ο Ελύτης και ο Σεφέρης μεταγλωττίζοντας Έλιοτ ή Ελύαρ προπονούσαν τη δική τους φωνή.

52

Τώρα το πώς μεταφράζουμε, εξαρτάται. Αλλιώς αποδίδεις ένα δράμα που θα παιχτεί στην Επίδαυρο κι αλλιώς ένα σονέτο ή μια θεολογική πραγματεία. Υπάρχουν κείμενα που το μόνο που σου ζητούν είναι μια κάποια ακρίβεια. Και άλλα, που αν δεν έχεις στο πλάι σου τις Μούσες του Ελικώνα για να σε εμπνέουν, πάει να πει πείρα σωρευμένη και πλούσιο τάλαντο, δεν βγαίνουν με τίποτε. Η εργασιακή μέθοδος και ρουτίνα των μεταφραζόντων ποικίλλουν όσο σ' όλους τους συγγραφείς. Και, φυσικά, ζουν κι εκείνοι τους μικροθριάμβους και τα (αναπόφευκτα...) χουνέρια τους. Ποιον ενδιαφέρουν ωστόσο; Ο καλός μεταφραστής κρύπτεσθαι φιλεί. Όσο λιγότερο ξεμυτίζει μέσα από τη δουλειά του, τόσο το καλύτερο για τον αναγνώστη. Η μετάφραση είναι

όπως η κατά Σολωμόν ποίηση –πολύ περισσότερο μάλιστα: απόσβεση του εγώ, όχι ανάδειξή του.

Καλός μεταφραστής δεν σημαίνει πάντα και καλός γνώστης μιας ξένης λογοτεχνίας, πόσο μάλλον της πιο νωπής, ακοσκίνιστης ακόμη σοδειάς της. Γι' αυτό θα χρειαζόταν να είναι και ιδιοφυής κριτικός της, πράγμα που σχεδόν ποτέ δεν συμβαίνει. Οι κορυφαίοι μεταφραστές, όταν δεν έχουν τον βραχνά του μεροκάματου να τους πνίγει, αποδίδουν κλασικά έργα, βιβλία που έχουν αντέξει στον χρόνο. Δεν κυνηγούν διάττοντες ή καινοφανείς αστέρες. Τέτοια τους προτείνουν άλλωστε συνήθως κι οι εκδότες. Ακόμη κι όταν έχουν το ελεύθερο να επιλέξουν, η λίστα απ' όπου κάνουν τις επιλογές τους είναι ήδη βραχύτατη. Καλό όμως είναι να δοκιμάζονται πού και πού και πέραν του οικείου τους τερραίν. Στο καταδικό τους γούστο πρέπει να δυσπιστούν, αν δεν έχουν κι άλλα κριτικά εχέγγυα να βασιστούν. Ωραίες είναι οι εν οίκω αγάπες μας, ποιος έχει αντίρρηση; Δεν προσφέρονται όμως πάντα για γύρα στον δήμο.

Στην κλίμακα των επιτηδευμάτων της γραφής, ο συγγραφέας στέκεται στην κορυφή, μόνος αυτός δικαιούται αμέριστο τον τίτλο του δημιουργού. Οι μεταφραστές είναι όπως η ορχήστρα ή ο θίασος: εκτελούν, ερμηνεύουν στο σανίδι μια προϋπάρχουσα σύνθεση. Υπάρχουν φορές που η δική τους μαστοριά υπερακοντίζει την ποιότητα του αρχικού έργου, που του προσδίδει μεγαλύτερη αξία. Όμως και πάλι, η εργασία τους είναι εξαρτημένη, συμπληρωματική. Οι επιμελητές και οι διορθωτές είναι οι τεχνικοί της παράστασης, οι ηχολήπτες ή οι φωτιστές της σκηνης ας πούμε. Κι εκείνων η δουλειά έχει λογοτεχνική αξία ενίοτε, όμως στέκουν στα τελευταία σκαλιά. Όπως και οι

μεταφραστές είναι υπηρέτες κειμένων. Χρήσιμο είναι να μην το ξεχνούν.

Ο εκδότης είναι εντελώς άλλη υπόθεση. Ενίοτε είναι ο θεατρώνης που μισθώνει την αίθουσά του στον πλανόδιο θίασο. Άλλοτε είναι ο παραγωγός, ο ατζέντης, ο ιμπρεσσάριος όλων των παραπάνω, η συμμετοχή του είναι πιο ουσιαστική. Σε κάποιες ελάχιστες, δακτυλοδεικτούμενες περιπτώσεις, ο εκδότης επωμίζεται τη θιασαρχία και τις ευθύνες της: γίνεται εμπνευστής, εκμαιευτής, οιστρηλάτης, μαικήνας και του συγγραφέα και του μεταφραστή. Όχι μόνο εκδότες βιβλίων, και εκδότες περιοδικών διαδραματίζουν κάποτε αυτόν τον ρόλο.

Ως επαγγελματίας, ο μεταφραστής στην Ελλάδα είναι φρικτά υπαμειβόμενος. Στο πλείστο των περιπτώσεων είναι ένας υπερειδικεύμενος τεχνικός που αποζημιώνεται ωσάν να ήταν ανειδίκευτος εργάτης. Η τελευταία νηπιαγωγός της επικράτειας είναι εντελώς βέβαιο ότι θα κερδίσει στη ζωή της πολύ περισσότερα χρήματα απ' όσα έβγαλε μεταφράζοντας τρεις εκατοντάδες βιβλία ο Άρης Αλεξάνδρου, που ξεστράβωσε και ξεστραβώνει γενιές και γενιές. Και δεν μιλάμε για ασφάλιση και εξασφάλιση και άλλα τέτοια εξωτικά. Η ειρωνεία; Παρά ταύτα ο Έλληνας μεταφραστής βρίσκεται σε καλύτερη θέση από τον Έλληνα συγγραφέα, που σπανίως βλέπει τον κόπο του να αμείβεται. Προτεραιότητες μιας κοινωνίας...

Η ποιοτική στάθμη των λογοτεχνικών μεταφράσεων σήμερα πέφτει σταθερά. Ας μη μας ξεγελάει ο (μεγαλύτερος από ποτέ) αριθμός των καλών ή και άριστων μεταφράσεων. Τι ποσοστό του συνόλου των μεταφράσεων αντιπροσωπεύουν; Οι μέτριες ή

κακές μεταφράσεις αποτελούν τη μερίδα του λέοντος σε μια βιβλιαγορά αφενός μεν μικρή, αφετέρου δε ξενοκρατούμενη, αφού το ένα στα δύο βιβλία που εκδίδονται στα ελληνικά είναι μεταφρασμένο. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, όπου οι συνθήκες είναι υγιέστερες, το ποσοστό των μεταφράσεων είναι υποδιπλάσιο.

Λόγω του όγκου τους και μόνο, οι κακές μεταφράσεις εθίζουν το κοινό στην αισθητική προχειρότητα, τη γλωσσική θολότητα και την ακυρολεξία, με τον ίδιο τρόπο που το τζανκ φουντ εθίζει τα στομάχια στη ζάχαρη και τα ακόρεστα λίπη. Δείτε λ.χ. το επίπεδο του υποτιτλισμού στην Ελλάδα, κι αυτός μετάφραση είναι. Όσο απαιτητικό κι αν είναι το σενάριο (και γράφονται σενάρια αριστουργηματικά στις μέρες μας), ο Έλληνας θεατής θα το δει εμπρός του σταφιδιασμένο σε 1000 λέξεις. Αγοράζει κανείς ξένα παιδικά βιβλία σε πανάκριβες και θεσπέσια εικονογραφημένες εκδόσεις ελληνικές και τρίβει τα μάτια του. Είναι πνιγμένα στους αγγλισμούς. Εξαιτίας της πλημμυρίδας των κακών μεταφράσεων, ο φυσικός ελληνικός λόγος μοιάζει όλο και περισσότερο με καθαρεύουσα: πολλούς πια τους ενοχλεί, τους ξενίζει.

Το διαδίκτυο και οι ευκολίες του συντελούν τα μάλα σ' αυτήν την κατρακύλα. Τα προχειρομεταφρασμένα ξένα δημοσιεύματα δίνουν και παίρνουν στον τύπο μας. Πολλά είναι προϊόν του αυτόματου μεταφραστήρα, περασμένα απλώς από ένα στρώσιμο συντακτικό. Γενικά έχουμε να κάνουμε με ένα παράδοξο. Από τη μια μεριά, ο λόγος περί μεταφράσεως σήμερα είναι του συρμού: θεωρίες, σχολές και διπλώματα, ειδικά περιοδικά, συνέδρια και

ημερίδες, αφιερώματα, εορτασμοί. Από την άλλη, η σημασία της ίδιας της μετάφρασης διεθνώς φθίνει, στο μέτρο που προελαύνει η αγγλική μονογλωσσία. Ο Αϊνστάιν, λ.χ., σήμερα δεν θα μπορούσε να γράψει τη θεωρία της σχετικότητας στα γερμανικά. Ο επιστήμονας που δεν γράφει αγγλικά ουσιαστικά δεν υπάρχει. Και όχι μόνο αυτός. Επί κορωνοϊού για να καταλάβεις μια ανακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης πρέπει να γνωρίζεις αγγλικά, ειδάλτως οι πιθηκισμοί που πάνω τους πέφτεις σε κάθε σχεδόν φράση είναι ακατανόητοι. Ακούς τους κοινοβουλευτικούς μας ρήτορες και αναρωτιέσαι ποιος τους έδωσε απολυτήριο Λυκείου.

Οι μεταφραστικές σπουδές ως έχουν σήμερα αυτήν την κατάσταση σπανίως τη θίγουν. Αντί να είναι πρωτίστως κριτική του μεταφραστικού λόγου, και των πολιτικών και πολιτιστικών του συνεπειών, φαίνεται να έχουν προσαρτηθεί στο άρμα μιας κάποιας ουδετερόσχημης γλωσσολογίας που πρεσβεύει πολύ βολικά ότι anything goes, ότι στη γλώσσα μας τα πάντα είναι καλά λίαν. Αμ δε...

Αχιλλέας Κυριακίδης

«Μεταφράζω γιατί θέλω να μοιραστώ με άλλους
την αγάπη μου»

Γιατί και πώς μεταφράζετε; Ποια είναι η καλύτερη και η χειρότερη στιγμή που θυμάστε ως μεταφραστής στη διαδρομή σας;

Μεταφράζω γιατί θέλω να μοιραστώ με άλλους την αγάπη μου σε κάποιους ξένους λογοτέχνες, κάποια ξένα λογοτεχνήματα, κάποιες ξένες λογοτεχνίες. Μεταφράζω γιατί θεωρώ ότι η μετάφραση είναι ισότιμης δημιουργικότητας με τη συγγραφή. Δεν ξέρω αν μεταφράζω όταν δεν γράφω, ή γράφω όταν δεν μεταφράζω. Όσο για το δεύτερο σκέλος της ερώτησης, μόνο ευχάριστες, απολαυστικές, φωτεινές στιγμές (θέλω να) θυμάμαι. Έχω μεταφράσει πάνω από 120 ξένα λογοτεχνήματα (πεζογραφία, ποτέ ποίηση) και δεν ξεχωρίζω κανένα, σε κανένα δεν αφοσιώθηκα περισσότερο ή λιγότερο απ' ό,τι σε άλλα. Όμως, δεν κρύβω μιαν... αναπόφευκτη αυταρέσκεια για το γεγονός ότι έφερα σε πέρας όσο μπορούσα καλύτερα μεταφράσεις κειμένων όπως τα *Πεζά* και τα *Δοκίμια* του Jorge Luis Borges, το *Ασκήσεις ύφους* του Raymond Queneau, το *Ζωή οδηγίες χρήσεως* του Georges Perec ή το *Κουτσό* του Julio Cortázar.

Παρακολουθείτε την ξένη λογοτεχνία και προτείνετε τα βιβλία που σας ενδιαφέρουν ή τους συγγραφείς που αγαπάτε στους εκδότες; Επιλέγετε από προτάσεις εκδοτών με βάση το γούστο σας ή μπορεί να μεταφράσετε και βιβλία που δεν σας ενδιαφέρουν;

Ποιους συγγραφείς που αγαπάτε και δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στην Ελλάδα θα θέλατε να μεταφράσετε;

Όλα ισχύουν. Επειδή είχα την τύχη (ή την ευλογία) να μην είμαι αναγκασμένος να βιοπορίζομαι από τη λογοτεχνική μετάφραση, τα περισσότερα απ' αυτά τα έργα τα μετέφρασα μετά από δικές μου προτάσεις στους εκδότες, χωρίς να ξεχνώ τις χάριτες που οφείλω, π.χ., στις Εκδόσεις Opera που με εισήγαγαν στον μαγικό κόσμο του Luis Sepúlveda ή στις Εκδόσεις Πόλις που μου έδωσαν τη δυνατότητα να... βασιανιστώ ευφρόσυνα με τα κείμενα αυτού του απίστευτου στιλίστα ονόματι Jean Echenoz. Εννοείται, φυσικά, ότι έχω απορρίψει δεκάδες προτάσεις να μεταφράσω βιβλία που δεν μου άρεσαν ή δεν με ενδιέφεραν. Όπως κάθε μεταφραστής, πάντως, έχω κι εγώ τα μεγάλα μου απωθημένα, αν και τα περισσότερα είναι ήδη μεταφρασμένα (καλά ή κακά) στη γλώσσα μας: *Under the Volcano* του Malcolm Lowry, *The Sound and the Fury* του William Faulkner, *Notre-Dame-des-Fleurs* του Jean Genet και, βέβαια, *L'Éducation sentimentale* του Gustave Flaubert (έξοχα μεταφρασμένο και προλογισμένο από τον Παναγιώτη Μουλλά). Όσο για «συγγραφείς που δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στην Ελλάδα», με «τρώει» ο μέντορας του Borges, Macedonio Fernández, αλλά ακόμα και αν συγκινούνταν κάποιος Έλληνας εκδότης, δεν έχω πια τα... χρονικά περιθώρια να τον «αναλάβω».

Ποια η σχέση μεταφραστή, συγγραφέα, επιμελητή και εκδότη;
Αν εννοείτε την «ποιότητα» της σχέσης, εξαρτάται από τον μεταφραστή, τον συγγραφέα, τον επιμελητή και τον εκδότη.

Ειδικότερα ως προς τη σχέση μεταφραστή-συγγραφέα, αν ο δεύτερος είναι εν ζωή, το εκμεταλλεύομαι όσο γίνεται.

Σχολιάστε τη λογοτεχνική μετάφραση ως επάγγελμα στην Ελλάδα σήμερα.

Το ύψος της ποιότητας των λογοτεχνικών μεταφράσεων σήμερα στην Ελλάδα είναι, φευ!, αντιστρόφως ανάλογο με το αντίστοιχο των μεταφραστικών αμοιβών. Για ποιο επάγγελμα μιλάμε;

Επηρέαζει το διαδίκτυο τη λογοτεχνική μετάφραση σήμερα και αν ναι με ποιο τρόπο;

Δεν καταλαβαίνω το «επηρέαζει» όσο θα καταλάβαινα το «διευκολύνει».

Βασίλης Λαλιώτης

«Είμαστε προλετάριοι της πέννας σε αγορά
στρεβλή»

Γιατί και πώς μεταφράζετε;

Μεταφράζω για να «τεντώνω» την ελληνική, αν με εννοείτε. Και για γύμνασμα στην πρωτότυπη δική μου ποιητική παραγωγή. Και τα ελάχιστα πεζά που έχω κάνει ως ποιήματα τα έχω μεταφράσει, δηλαδή με βάση τη λέξη κι όχι τη φράση. Πρόλαβα την εποχή όπου τα βιβλία είναι επαρκώς αρματωμένα φιλολογικά και πραγματολογικά. Έτσι η χειρωναξία, γιατί περί δακτυλωναξίας επακριβώς πρόκειται, έχει ωραία υπομόχλια. Άλλοτε, κι ίσως ήταν πιο προκλητικό, οι έρευνες κρατούσαν μέρες και μέρες για μια απόδοση.

60

Ποια είναι η καλύτερη και η χειρότερη στιγμή που θυμάστε ως μεταφραστής στη διαδρομή σας;

Η καλύτερη όταν μου τηλεφωνούσαν κάθε μισή ώρα για να μου πουν ότι από το τρίτο βραβείο είχα φτάσει στο πρώτο. Η χειρότερη όταν μεταφράζοντας ένιωσα ένα κομμάτι πάγου στο μέτωπο από την υπερπροσπάθεια κι έκανα πέντε ακόμα δυσκολότατες μεταφράσεις για να συνέλθω.

Παρακολουθείτε την ξένη λογοτεχνία και προτείνετε τα βιβλία που σας ενδιαφέρουν ή τους συγγραφείς που αγαπάτε στους εκδότες;

Τα τελευταία μου χρόνια ως μεταφραστή είναι αξιοζήλευτα. Και έχουν ονοματεπώνυμο: Βάσσος Γεώργας. Απόλυτη συνεννόηση.

Προτείνω, επειδή είναι αγγλομαθής, αλλά και προτείνει ακόμη και αυτά που πέφτουν σε μια κουβέντα μας άσχετη, αν τα θεωρεί σημαντικά.

Επιλέγετε από προτάσεις εκδοτών με βάση το γούστο σας ή μπορεί να μεταφράσετε και βιβλία που δεν σας ενδιαφέρουν; Συνήθως οι εκδότες, αν προτείνουν, προτείνουν αυτά που τους λείπει το γραφείο δικαιωμάτων. Να τους ρωτήσετε κάποτε αν διαβάζουν ξένα βιβλία και σε ποια γλώσσα. Ένα δυο ξέρω και μάλλον η γλωσσομάθεια τους είναι ελάττωμα στις επιλογές.

Ποιους συγγραφείς που αγαπάτε και δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στην Ελλάδα θα θέλατε να μεταφράσετε;

Συνηθίζω να λέω πως για μια ευπρεπή παρουσία της Ισπανικής από όπου μεταφράζω, θέλουμε δυο γενιές μεταφραστών να μεταφράζουν ακατάπαυστα για να καταφέρουμε κάτι. Για τα ισπανικά βιβλία πάσχει ο δεύτερος κύκλος δημοσιότητας. Οι δημοσιογράφοι νομίζουν πως με έναν συνδυασμό Αγγλικών και Γαλλικών, θα τα βγάλουν πέρα. Και γελοιοποιούνται πιθηκίζοντας ουκ ολίγες φορές. Λιγότερες από το παρελθόν αλλά συνεχίζουν ακάθεκτοι.

Ποια η σχέση μεταφραστή, συγγραφέα, επιμελητή και εκδότη; Ως δέον δεν μπορώ να απαντήσω. Προλετάριοι της πέννας είμαστε σε αγορά στρεβλή. Γνωρίζω τα προβλήματα αλλά δεν τα αντιμετωπίζω. Μεταφράζω πολυτελώς και κυρίως χωρίς παρεμβολές από τα συμπλέγματα των επιμελητών, οι οποίοι είναι οι αφανέστεροι και πλέον κακόφημοι του χώρου.

Σχολιάστε τη λογοτεχνική μετάφραση ως επάγγελμα στην Ελλάδα σήμερα.

Είναι ένα από τα επαγγέλματα, δεν είναι το μόνο, που υπάρχει ενώ κάθε οικονομική λογική δείχνει πως δεν έπρεπε να υπάρχει. Να το αποδώσουμε στο γεγονός της αδρανείας παραγωγής ενός πολύγλωσσου λαού; Στην ακόρεστη ζήτηση για μια φθηνή επένδυση που είναι η έκδοση ενός βιβλίου; Ξέρω, αλλά κάνω πως δεν ξέρω... Τις φασόν μεταφράσεις με ημερομηνία λήξεως κονσέρβας σε σούπερ μάρκετ τις πετάω στα σκουπίδια.

Επηρεάζει το διαδίκτυο τη λογοτεχνική μετάφραση σήμερα και αν ναι με ποιο τρόπο;

Πρόχειρη βάση δεδομένων για τα πραγματολογικά, ψάξτε το όνομα ενός πουλιού παραδοσιακά και θα δείτε τι εννοώ. Τα μεγάλα λεξικά είναι πια ψηφιακά. Πατάς δυο πλήκτρα και είναι του χεριού σου. Υπολογίζω ένα ικανό ποσοστό όπου οι παράνοια των αλγορίθμων αφήνει χώρο στη χειρωναξία. Κατέστρεψα τη γρήγορη γραφή μου με τα πλήκτρα για χάρη της ταχύτητας του καιρού που έγραφα με το χέρι. Αυτός ο ελάχιστος στοχασμός επί του γραφομένου τη στιγμή που το γράφεις είναι το άλας της μεταφράσεως. Η μετάφραση έχει και αποφαιτική διάσταση μέσα της. Μαθαίνουμε να χρησιμοποιούμε αργά και στοχαστικά την ευκολία του διαδικτύου.

Μιχάλης Μακρόπουλος

Η μετάφραση ως δουλειά

Το 1997, αν θυμάμαι σωστά, αποφάσισα αίφνης ότι αυτό που ήθελα πλέον να κάνω ήταν να μεταφράζω λογοτεχνία· έμενα στη Θεσσαλονίκη τότε, έτσι κατέβηκα στην Αθήνα κι άρχισα να πηγαίνω από τον έναν εκδότη στον άλλον –πρέπει να πήγα σε καμιά δεκαριά, κάποιοι μου 'δωσαν δοκιμαστικά, και δύο μου έδωσαν δουλειά: τα Bell και το Οξύ.

Η μεγάλη μου αγάπη τότε (και εν μέρει τώρα ακόμα) ήταν η λογοτεχνία του φανταστικού, ως συγγραφέας είχα ήδη στο ενεργητικό μου δύο βιβλία σ' αυτό το είδος, κι απ' το φανταστικό ξεκίνησα το μεταφραστικό μου ταξίδι: Clive Barker το πρώτο βιβλίο στα Bell, λογοτεχνία τρόμου στο Οξύ. Τότε ονειρευόμουν να φέρω στα ελληνικά συγγραφείς που αγαπούσα, αμετάφραστους (και τώρα ακόμα) στη γλώσσα μας, σαν τον Mervyn Peake, τον John Cowper Powys, τον Robert Aickman, πολλούς άλλους. Κατά περιόδους, μάλιστα, πρότεινα βιβλία –μα όχι πλέον. Σπανίως θα προτείνω κάποιο βιβλίο πια, για πολλούς λόγους, που νιώθω πως αξίζει να τους απαριθμήσω.

Καταρχάς, είμαι πλέον τόσα χρόνια μες στον χώρο του βιβλίου, νιώθω συχνά έναν κορεσμό κι αναρωτιέμαι, χρειάζεται η ελληνική αγορά άλλον έναν μεταφρασμένο τίτλο; Όσο θαυμάσιο κι αν πιστεύω ότι είναι το βιβλίο (και το *Gormenghast* του Peake ή το *Porius* του Powys, για να επανέλθω στους λίγους

συγγραφείς που ανέφερα πρωτίτερα, είναι θαυμάσια βιβλία), η απάντηση που δίνω τελικά είναι πως όχι, δεν τον χρειάζεται. Έπειτα, αν ένα βιβλίο δεν είναι κλασικό –και τους κλασικούς τους έχουμε λίγο ως πολύ καλύψει, κι ολοένα επανερχόμαστε σ’ αυτούς με νέες εκδόσεις–, θα πρέπει να πείσω τον εκδότη γιατί αξίζει στ’ αλήθεια να επενδύσει σ’ αυτό. Όλο και λιγότερο, όμως, νιώθω την ανάγκη να πείσω κάποιον για την αξία ενός βιβλίου, γιατί τελικά τα βιβλία είναι λίγο σαν τους ανθρώπους, που δένονται μαζί τους και τους αγαπάς για τους δικούς σου λόγους και με τρόπο ολωσδιόλου υποκειμενικό. Όπως δεν μπορώ ούτε θέλω να πείσω κάποιον ότι οι άνθρωποι που αγαπώ αξίζει να αγαπηθούν, έτσι δεν το μπορώ με τα βιβλία. Άστε που τυχαίνει ν’ αγαπήσω και βιβλία που ξέρω πως έχουν κουσούρια, και πολλά μάλιστα, αλλ’ επίσης έχουν για μένα αυτό το κάτι που μέσα του κλείνει την ψυχή της λογοτεχνίας, και δεν είναι αυτό το «κάτι» ούτε η γλώσσα, ούτε οι λέξεις, ούτε το ύφος, ούτε το θέμα –μα ένας συνδυασμός τους, κάτι άπιαστο.

Η λογοτεχνία μπορεί να μπαίνει για εμπορικούς λόγους σε κουτιά (ένα χρησιμοποίησα κι εγώ πρωτίτερα: το «φανταστικό»), μπορεί να ανατέμνεται και να αναλύεται, μπορεί κιόλας να «διδάσκεται» σε σεμινάρια δημιουργικής γραφής κι αλλού, όμως οι κατατάξεις, οι αναλύσεις και τα μαθήματα είναι σαν τους τυφλούς με τον ελέφαντα.

Κι ένας άλλος λόγος που δεν προτείνω βιβλία είναι πως οι εκδότες, οι «εμπορικοί» τουλάχιστον (αν κι ο χαρακτηρισμός είναι μάλλον αστείος, γιατί ένας εκδότης είτε είναι έστω και λίγο «εμπορικός», είτε απλώς παύει να ’ναι εκδότης), αναζητούν

πάντα τη νέα μεγάλη επιτυχία αλιεύοντας τίτλους μέσω πρακτόρων ή στις διεθνείς εκθέσεις. Εγώ ωστόσο, ως αναγνώστης, έχω το δικό μου «πρόγραμμα» (που ομολογουμένως δεν έχει τίποτα προγραμματισμένο) και τις δικές μου ορέξεις, έτσι έχω μια πολύ ασαφή εικόνα του παγκόσμιου εκδοτικού γίγνεσθαι.

Ωστόσο, είμαι επαγγελματίας, δηλαδή στη διάθεση του εκδότη, αν έχει να μου προτείνει έναν τίτλο –κι αν εγώ είμαι διαθέσιμος–, να τον αναλάβω. Αυτή ακριβώς η διαθεσιμότητά μου είναι ό,τι με κάνει να νιώθω επαγγελματίας. Υπάρχει στη λογοτεχνία η δική μου ήπειρος και σ' αυτήν κατοικούν οι ιστορίες που γράφω ο ίδιος, όμως θέλω στη μετάφραση να φοράω τα χοντροπάπουτσα του καθημερινού μόχθου, που τ' αγαπάω κι ας είναι χιλιοφορεμένα και τσακισμένα. Είναι δυο διαφορετικές αγάπες αυτές: για τη συγγραφή και για τη μετάφραση. Η μια είναι η βύθιση μέσα μου, η άλλη είναι το δέσιμο με τον κόσμο μέσ' από μια δουλειά, από ένα επάγγελμα. Πράγμα που βέβαια δεν σημαίνει πως όλα τα βιβλία που αναλαμβάνω να μεταφράσω είναι το ίδιο. Αν το βιβλίο μου αρέσει, νιώθω ότι, εκτός από το δώρο της δουλειάς, μου προσφέρεται κι ένα δώρο ακόμα.

Έτσι κι αλλιώς είναι γεγονός, πάντως, πως αν δεν αγαπούσα αυτή τη δουλειά δεν θα επέλεγα να την κάνω. Εγώ και η σύζυγός μου είμαστε συνάδελφοι και μ' ό,τι βγάζουμε από τη μετάφραση συντηρούμε μια τετραμελή οικογένεια. Κοντολογίς, δεν πλουτίσαμε κιόλας (μα ούτε πεινάσαμε, για την ώρα τουλάχιστον, οπότε καλό θα 'ταν ν' αφήσουμε κατά μέρος τις γκρίνιες). Κι επειδή είμαι επαγγελματίας σέβομαι τους

επαγγελματίες και καταρχάς αυτούς με τους οποίους έχω τη στενότερη επαφή: τους επιμελητές. Μπορεί κάπου να κάνουν λάθος σ' ό,τι θα μου επισημάνουν, αλλά το συνηθέστερο είναι να έχουν αυτοί δίκιο κι εγώ άδικο –αν βέβαια σέβονται τη δουλειά τους και την αγαπούν, όπως εγώ τη δική μου. Η λυδία λίθος του επαγγελματισμού είναι πάντα η ικανότητα να παραμερίζεις το εγώ σου, ν' ακούς τον άλλον, να συνεργάζεσαι.

Να λοιπόν κι άλλος ένας λόγος που η μετάφραση ως επάγγελμα είναι πολύτιμη. Στη συγγραφή, ως επί το πλείστον υπάρχω εγώ με τον εαυτό μου (και μ' αυτόν τον φανταστικό ιδανικό αναγνώστη, φυσικά, στον οποίον απευθύνεται κάθε ιστορία), αλλά στη μετάφραση είμαστε πολλοί: ο συγγραφέας του βιβλίου, ο εκδότης και οι συνεργάτες του που επέλεξαν τον τίτλο, εγώ, ο επιμελητής. Αν το να γράφεις ένα βιβλίο είναι σαν να φυτεύεις ένα δέντρο και να το περιποιείσαι καθώς μεγαλώνει και καρποφορεί, το να μεταφράζεις είναι σαν να χτίζεις μαζί μ' άλλους ένα σπίτι: ο συγγραφέας είναι ο αρχιτέκτονας κι εσύ 'σαι ο εργολάβος, που πρέπει να καταλάβεις το σχέδιο και να το ακολουθήσεις πιστά, αλλά κάνοντας μικροαλλαγές όπου στην πράξη είναι ανέφικτη η απόλυτη πιστότητα με τα υλικά της γλώσσας σου –κι επίσης πρέπει, φυσικά, να τηρήσεις ένα αυστηρό χρονοδιάγραμμα, γιατί ας μη λησμονούμε πως για τον επαγγελματία η μετάφραση δεν είναι χόμπι αλλά καθημερινή, σκληρή δουλειά.

Μαρία Μαρτζούκου

Μετάφραση από τα φινλανδικά

Να ξεκαθαρίσουμε από την αρχή ένα πράγμα, δεν βιοπορίζομαι από τη μετάφραση, άρα δεν είμαι επαγγελματίας μεταφράστρια. Άρχισα να μεταφράζω πολλά χρόνια πίσω, όταν σπούδαζα στο πανεπιστήμιο του Ελσίνκι φινλανδική γλώσσα και πολιτισμό. Διαβάζαμε, θυμάμαι, το έπος Κάλεβάλα κι έγγραφα από δίπλα τα δύσκολα σημεία στα ελληνικά. Βγήκε δεκαπεντασύλλαβος κι αυτό μ' έσπρωξε να προσπαθήσω να μεταφράσω όλο το άσμα. Συνέχισα με ποίηση, ιδιαίτερα του Πέντι Σάαρικόσκι, ενός ποιητή που είχε μελετήσει σε βάθος την αρχαία ελληνική γραμματεία, είχε μάλιστα μεταφράσει ο ίδιος στη γλώσσα του Όμηρο αλλά και λυρικούς. Δεν πίστευα βέβαια ότι οι μεταφράσεις μου έχουν λογοτεχνικές αξιώσεις –άλλωστε δεν ήμουν καν είκοσι πέντε χρονών– αλλά μέσα από μια σειρά συμπτώσεων, καλής τύχης και αγαπημένων ανθρώπων έφτασαν στα χέρια της συντακτικής ομάδας του κερκυραϊκού *Πόρφυρα*. Και δημοσιεύτηκαν. Αυτό μου έδωσε φτερά να συνεχίσω, μεταφράζοντας πάντα την ποίηση που με συγκινούσε, κυρίως για τη δική μου ευχαρίστηση. Στην πορεία επεκτάθηκα και στην πεζογραφία, θεωρώ μάλιστα ότι οι καλύτερες στιγμές ήταν η μετάφραση των έργων του κορυφαίου Φινλανδού πεζογράφου Μίκα Βάλταρι *Ιωάννης, Άγγελος, Σινουχέ, ο Αιγύπτιος, Τουρμς, ο αθάνατος*, που κυκλοφορούν από της εκδόσεις «Καλέντη», και βέβαια η μετάφραση –έστω και μέρους– του έπους Κάλεβάλα. Όσο για τις χειρότερες στιγμές, τι να πω, να σου παραγγέλνουν μετάφραση, να έχεις συνεχή επικοινωνία για τον χρόνο

παράδοσης και όταν τους πληροφορείς ότι είναι έτοιμο να χάνονται από προσώπου γης... Συνέβη κι αυτό, ευτυχώς μια φορά μόνο.

Τα φινλανδικά είναι μια γλώσσα μικρή και δύσκολη και οι Έλληνες εκδότες ήταν πάντα επιφυλακτικοί, εκτός και αν επρόκειτο για συγγραφείς που είχαν γίνει γνωστοί στο εξωτερικό, όπως για παράδειγμα ο Μίκα Βάλταρι. Σήμερα, που αυτά τα θέματα τα χειρίζονται πια οι ατζέντηδες, όλα είναι ευκολότερα. Η Φινλανδία έτσι κι αλλιώς κάνει εξαιρετική δουλειά στην προώθηση της λογοτεχνίας της στο εξωτερικό, τόσο ο κρατικός τομέας –επιδοτήσεις μεταφράσεων, σεμινάρια, συνέδρια, κάθε πρακτική βοήθεια στους μεταφραστές– όσο και ο ιδιωτικός –οι εκδότες δηλαδή και οι ατζέντηδες– επομένως ο δικός μου ρόλος δεν είναι σημαντικός. Είναι αλήθεια ότι ανάμεσα στα τριάντα έργα που έχω μεταφράσει ως τώρα υπάρχουν και ένα-δύο που δεν θα τα επέλεγα ποτέ, σε γενικές γραμμές όμως οι επιλογές των εκδοτών στη χώρα μας ήταν σωστές.

Ο μεταφραστής είναι η φωνή του συγγραφέα σε μιαν άλλη γλώσσα, η σχέση τους είναι στενή και προσωπική. Ο εκδότης και ο επιμελητής είναι δύο καλοί συνεργάτες που συμβάλλουν στην αρτιότητα της έκδοσης.

Τι θα 'θελα να μεταφράσω ακόμα; Ελπίζω να καταφέρω κάποια στιγμή να ολοκληρώσω τη μετάφραση του έπους «Κάλεβάλα», που αποτελείται συνολικά από 22.795 στίχους, 50 άσματα, από τα οποία έχω μεταφράσει τα 20. Απομένουν μόνο 13.208 στίχοι!

Σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας ένα σημαντικό βοηθητικό εργαλείο, το διαδίκτυο. Εκτός από τα ηλεκτρονικά λεξικά που διευκολύνουν τη ζωή μας, μπορούμε με μεγάλη ευκολία να αναζητήσουμε οποιαδήποτε πληροφορία χρειαζόμαστε, όταν παλιότερα έπρεπε να ανατρέξουμε σε έντυπα μέσα που πολλές φορές δεν ήταν και τόσο προσιτά. Σήμερα, υπάρχει βέβαια και ο γούγκλης που μεταφράζει αυτόματα! Είναι αλήθεια πως με τα φινλανδικά έχω ρίξει πολύ γέλιο! Όσο όμως και να βελτιωθεί, δεν θα μπορέσει ποτέ να αντικαταστήσει το γλωσσικό ένστικτο του έμπειρου μεταφραστή.

Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης

Μετάφραση / Δύο, τρία πράγματα που ξέρω γι'
αυτήν

Άρχισα να μεταφράζω από νεαρός, πριν από τα είκοσι, μαγεμένος από τον θρύλο της Beat Generation, του Γκίνσμπεργκ, του Μπάροουζ, του Κέρουακ, του Κόρσο. Ελάχιστα βιβλία και κείμενά τους υπήρχαν τότε –θυμίζω ότι ο Δημήτρης Πουλικάκος, ο Σπύρος Μειμάρης, η Τζένη Μαστοράκη και ο Άρης Μπερλής είχαν μεταφράσει Γκίνσμπεργκ–, και με τους φίλους Γιάννη Τζώρτζη, Κώστα Ματσούκα και Βασίλη Τσαλή σκαλίζαμε τη βιβλιογραφία των νέων αυτών τροβαδούρων της μεταβιομηχανικής εποχής. Έχω ρίξει οχτάωρα στη βιβλιοθήκη της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης διαβάζοντας τους *μπητνίκους*, όπως τους λέγαμε τότε. Αρχίσαμε, εντελώς ερασιτεχνικά και παθιασμένα, να μεταφράζουμε σελίδες από το *Naked Lunch*, από το *Subterraneans* και ποιήματα από το *Reality Sandwiches*.

Λίγο μετά συναντιέμαι με τον Ευγένιο Αρανίτση και τον Μανώλη Μανουσάκη τακτικά, καθημερινά για ένα διάστημα, σε ένα καφέ-ουζερί στη Σόλωνος. Συζητάμε μετά μανίας για τη λογοτεχνία. Ο Μανουσάκης, με τη συμβολή μας, ιδίως του Ευγένιου, στήνει τις εκδόσεις Ερατώ, μου αναθέτει, ανάμεσα στα παραφάκια, να μεταφράσω Άρθουρ Κόναν Ντόιλ, Ναμπόκοφ, Τζόζεφ Κόνραντ και από τότε, τέσσερις δεκαετίες τώρα, ζω από τη μετάφραση κυρίως. Τα τελευταία μάλιστα είκοσι χρόνια δεν έχει υπάρξει εικοσιτετράωρο χωρίς είτε να μεταφράσω είτε να προετοιμάσω μια μετάφραση.

Δεν θυμάμαι παρά μόνο καλές στιγμές, κι ανάμεσα σ' αυτές είναι οι γεμάτες έξαψη, πάθος, ρίγος και ασκήσεις λογικής και ευαισθησίας ώρες που πέρασα μεταφράζοντας τη *Λολίτα* του Ναμπόκοφ, τα έργα του Χένρι Μίλλερ, τον πυραυλοκίνητο Ντέιβιντ Φόστερ Γουάλας. Και βέβαια, την *Κοινωνία του Θεάματος* του Ντεμπόρ. Όταν μεταφράζω Τζόναθαν Φράνζεν ζορίζομαι, αλλά δεν θα έλεγα ότι είναι άσχημες οι στιγμές μαζί του.

Διαβάζω πολύ και συστηματικά τους συγγραφείς που έχω την τιμή να μεταφράζω, αλλά και τους προγόνους και συγγενικούς τους: ό,τι σχετίζεται με τον Γουάλας, με τον Ντεμπόρ, με τον Ναμπόκοφ το συλλέγω και το μελετάω. Συνήθως οι έξοχοι εκδότες με τους οποίους συνεργάζομαι μου αναθέτουν συγγραφείς που ξέρουν ότι είναι του γούστου μου. Αρκετές φορές προτείνω βιβλία σε εκδότες, έως τώρα με λίαν θελκτικά αποτελέσματα.

Παρέα με εκλεκτούς φίλους –όπως ο (δάσκαλος για μένα) Κώστας Καλτσάς, ο Παναγιώτης Κεχαγιόγος, ο Λευτέρης Καλοσπύρος, ο Βασίλης Δρόλιας– εδώ και καμιά δεκαριά χρόνια έχουμε συστήσει, με επιτυχία, αγγλόφωνους συγγραφείς που μας έχουν συναρπάσει. Έτσι εκδίδονται και στη γλώσσα μας έργα του Ντέιβιντ Φόστερ Γουάλας, του Γουίλιαμ Γκας, της Ρέιτσελ Κούσνερ κ.ά. Θα ήθελα διακαώς να μεταφράσω τα έργα του Ντέιβιντ Μάρκσον, ενός σπουδαίου καινοτόμου που ακόμη δεν έχει μεταφραστεί. Και τα κείμενα του κινηματογραφιστή και ποιητή Γιόνας Μέκας.

Διατηρώ άριστες σχέσεις με επιμελήτριες και εκδότες. Ενδεχομένως επειδή άρχισα και συνεχίζω να μεταφράζω με όρεξη

και πάθος που δεν έχουν κλωνιστεί, και με βαθύ σεβασμό για τους τρόπους, τις ιδιαιτερότητες, τις εμμονές των συγγραφέων που γυρίζω τα έργα τους στα ελληνικά. Δεν έχουν σημειωθεί καβγάδες με επιμελήτριες, απεναντίας με ορισμένες δέσαμε το ατσάλι της φιλίας από την πρώτη μας συνεργασία.

Διατηρώ, επίσης, άριστες σχέσεις με το Διαδίκτυο, ίσως επειδή προηγήθηκε η μεγάλη θητεία στο χαρτί. Δεν διαβάζω τίποτα στην οθόνη του υπολογιστή, αλλά αντλώ πολλές πληροφορίες σχετικά με βιβλία και συγγραφείς. Πάντως, εμμένω στο χαρτί και προτιμώ να ενημερώνομαι από έντυπα, περιοδικά και εφημερίδες –αλλά και από νεότερους φίλους που είναι πιο βαθιά μες στο Διαδίκτυο. Σε συνθήκες απομόνωσης τώρα, ή παλαιότερα λόγω αποστάσεων και τρόπων ζωής, το Διαδίκτυο είναι πολύτιμο. Μια ισχυρή και αγαπημένη παρέα, φερ' ειπείν, δέθηκε αρχικά μέσα από το facebook, όταν ο Δρόλιας θέλησε να επικοινωνούν, έστω ψηφιακά και virtual, όσοι παθιάζονται με τη λογοτεχνία του Τόμας Πύντσον, αλλά και του Γουίλιαμ Γκάντις, του Τζόζεφ Μάκελροϊ, του Γκας, του Γουάλας, του Μάρκσον. Η φείσμπουκική ομάδα Έλληνες Πυντσον-όφιλοι (ή Πυντσονολάγνοι) λειτούργησε σαν φυτώριο. Βγήκε και ένα περιοδικό, το *Zone*, και χαίρομαι γιατί μέσα από την οθόνη γεννήθηκαν φιλίες και εκδόθηκαν συγγραφείς που αγαπάμε.

72

Κυψέλη, 15 Απριλίου 2021

Γιώργος Μπλάνας

Περί μετάφρασης

Άρχισα να μεταφράζω ποίηση προκειμένου να διαμορφώσω μια βάση εκφραστικών μέσων, που θα μου επέτρεπαν να γράψω την ποίηση που επιθυμούσα, αφού οι τρόποι των μεταπολεμικών ποιητών ελάχιστα με εξυπηρετούσαν. Το πρώτο ποίημα που μετέφρασα (1976) ήταν το *Seabattle of Salamis Took Place off Perama* του Allen Ginsberg και μέχρι σήμερα δεν έχω ν' αλλάξω τίποτα σε αυτήν την μετάφραση.

Ο τρόπος με τον οποίο μεταφράζω βασίζεται στην πεποίθηση πως αν το μετάφρασμα δεν έχει λογοτεχνική αυταξία είναι βλαπτικό για τον αναγνώστη και προσβλητικό για το πρωτότυπο. Θεωρώ δεδομένο πως ο μεταφραστής δεν διαθέτει άλλον τρόπο για να εργαστεί περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένα από αυτόν με τον οποίο θα εργαζόταν προκειμένου να δημιουργήσει ένα δικό του λογοτέχνημα. Οτιδήποτε άλλο δεν μπορεί να έχει λογική θεμελίωση· ανήκει σε διαφορετικές συναρθρώσεις λόγου, σε διαφορετικά γλωσσικά παίγνια. Δεν υπάρχει τρόπος μεταφοράς μιας λογοτεχνικής πρότασης, άλλος από την παραγωγή μιας νέας λογοτεχνικής πρότασης, η οποία οφείλει να συμπεριφέρεται στο πλαίσιο της γλώσσας-στόχου λίγο ως πολύ όπως συμπεριφέρεται το πρωτότυπο στο πλαίσιο της γλώσσας-πηγής. Εννοείται πως η γλωσσική συμπεριφορά υπερβαίνει κατά πολύ το γραμματικό και συντακτικό τυπικό και των δύο γλωσσών –πράγμα που σημαίνει πως η μετάφραση αρχίζει από (και όχι με) την αναγνώριση της γραμματικής και συντακτικής διαμόρφωσης του

λογοτεχνήματος. Για τον μεταφραστή, το προς μετάφραση κείμενο αποτελεί ένα είδος πρώτου υλικού, το οποίο καλείται να διαχειριστεί. Αυτό το πρώτο υλικό διαθέτει, βέβαια, οργάνωση αρκετά συνεκτική, αλλά όχι όσο θα μπορούσε να υποθέσει ένας ερμηνευτής, ο οποίος διακατέχεται από τον φετιχισμό της ταυτότητας του λογοτεχνικού κειμένου. Μια εντελώς πρόχειρη ματιά θα μπορούσε να διακρίνει σ' αυτό το πρώτο υλικό τρία επίπεδα συνάρθρωσης, με συγχρονική και διαχρονική υφή: 1. Το επίπεδο δημιουργίας του κειμένου. 2. Το επίπεδο του κειμένου και 3. Το επίπεδο του μεταφραστή. Έχει σημασία να δούμε τον θεσμικό τρόπο, με τον οποίο στέκονται οι μεταφραστές απέναντι στη συνάρθρωση αυτού του πρώτου υλικού. Όταν το κείμενο είναι χρονικά απομακρυσμένο από αυτούς, αναγνωρίζουν τη διαχρονία μόνο στο επίπεδο της δημιουργίας του κειμένου, αφού δεν είναι δυνατόν να αποφύγουν τον εμπράγματο χρόνο της ημερολογιακής απόστασης. Τα δύο άλλα επίπεδα, ωστόσο, τα αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο της συγχρονίας, όπως άλλωστε και το επίπεδο της δημιουργίας του κειμένου, όταν ανήκει σε σύγχρονό τους συγγραφέα. Έτσι, η μετάφραση διαδραματίζεται ως διαχείριση των θεσπισμένων αντιστοιχιών δύο γλωσσικών κωδίκων, γεγονός που αποξενώνει το ποιητικό κείμενο από το ποίημα και φυσικά.

Η συνάρθρωση του πρωτοτύπου, παρά τα ορθολογικά ερείσματα της, αποτελεί μάγμα σημασιών –ιδίως λόγω της γλωσσικής υφής της. Το λογοτεχνικό κείμενο δεν μπορεί να αναχθεί στον γλωσσικό κώδικα, που στηρίζει τη δημιουργία του. Ως φάτις σημαίνει, αναφέρεται σε μάγματα σημασιών, είναι αποτέλεσμα δημιουργίας και όχι διαχείρισης ήδη επικυρωμένων γλωσσικών κανόνων. Οι έννοιες της ορθότητας ή της ακρίβειας στη

μετάφραση, δεν λένε απολύτως τίποτα με το νόημα που έχουν σήμερα στο οπλοστάσιο της κριτικής. Εγκαταλείπουν το ποίημα, προκειμένου να διαφυλάξουν τους γλωσσικούς –και αναπόφευκτα ιδεολογικούς– κώδικες των γλωσσών του πρωτοτύπου κειμένου και του μεταφράσματος.

Μέχρι σήμερα, η μετάφραση μου πρόσφερε μόνον απολαύσεις και ευκαιρίες συνεργασίας με δημιουργικούς ανθρώπους. Οι κακές στιγμές που έζησα οφείλονταν στην επιθετικότητα μιας καθηλωμένης στον 19ο αιώνα μερίδας «ειδικών». Αλλά οι στιγμές εκείνες ήταν κακές για κάθε Έλληνα δημιουργό που συνεχίζει να πιστεύει πως η τέχνη είναι χώρος ελευθερίας. Ως εκ τούτου, μάλλον ακόμα περισσότερο τολμηρό με έκαναν. Η πραγματική ευλογία, στην περίπτωσή μου, είναι η συνεργασία με εκδότες, οι οποίοι με περιβάλλουν με σεβασμό, γνωρίζουν τις δυνατότητές μου και μου προτείνουν να μεταφράσω βιβλία, που ανταποκρίνονται απόλυτα στη συγγραφική ιδιοσυγκρασία μου.

Φυσικά, οι συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος του μεταφραστή στην Ελλάδα δεν θα μπορούσαν να είναι πολύ διαφορετικές από τις τραγικές κοινωνικές συνθήκες που βιώνουμε. Ωστόσο, δεν μπορώ να έχω σαφή εικόνα των θετικών και των αρνητικών στοιχείων. Στην προκειμένη περίπτωση, οι κρίσεις μου θα κινδύνευαν να είναι άδικες. Εκείνο που έχω να πω με σιγουριά είναι πως οι καλές μεταφράσεις είναι συντριπτικά περισσότερες από τις κακές και πως οι συντριπτικά περισσότερες από τις κακές γίνονται από ανθρώπους, που θεωρούν εαυτούς «ειδικούς». Δεν φαντάζομαι πως η μεταφραστική εργασία θα αμείβεται ικανοποιητικά σε μια Ελλάδα που βουλιάζει στο

φονταμενταλιστικό παρελθόν της. Αρκετοί είναι οι εκδότες που θεωρούν τον μεταφραστή δουλοπάροικο και αρκετοί οι μεταφραστές που είναι διατεθειμένοι να εργαστούν με όρους Μεσαίωνα, από αγάπη για τη λογοτεχνία. Ελάχιστοι –αλλά εξόχως επιδραστικοί– είναι οι εκδότες που τιμούν τους μεταφραστές.

Όσο για το Διαδίκτυο... Η προ διαδικτύου εποχή μοιάζει μ' ένα είδος παλαιολιθικής. Το Διαδίκτυο είναι ουσιαστικά τόπος ελευθερίας από τον σχολαστικισμό – καθεστωτικό ή μη.

Γιάννης Παλαβός

Το άλλο σπίτι

Για τη μετάφραση, όπως και για τη συγγραφή, μιλάμε καλύτερα με μεταφορές. Ας καταβάλω, λοιπόν, κι εγώ τον οβολό μου: μεταφράζω θα πει μπαίνω νύχτα σε ξένο σπίτι· το σπίτι δεν έχει ηλεκτρικό και το μοναδικό φως είναι ο φακός μου· το σπίτι είναι τρίπατο, ψηλοτάβανο, όλο διαδρόμους και σκάλες και καταπακτές· δειλά στην αρχή, ψηλαφητά και δοκιμάζοντας με το πόδι το πάτωμα –παραβιάζοντας κάποια πόρτα εδώ, σκοντάφτοντας σε μια ξεχασμένη καρέκλα εκεί, χτυπώντας παραπέρα τον αγκώνα σ' ένα μισάνοιχτο παράθυρο–, εξερευνώ τα δωμάτια απ' τη σοφίτα μέχρι το κελάρι· πασχίζω, μες στο σκοτάδι, να προσανατολιστώ, να γνωρίσω το σπίτι σαν να ήταν δικό μου· ακροπατώντας απ' το σαλόνι στην κουζίνα κι από κει στο υπόγειο, κι ενώ ρουφάω τις μυρωδιές και σκαλίζω τα ράφια και τους δερματόδετους τόμους και τα ντουλάπια του ιδιοκτήτη, σχεδιάζω, με τον φακό στο στόμα, την κάτοψη του σπιτιού στο τετράδιό μου. Αφού αποτυπώσω καθετί που είμαι σε θέση να αντιληφθώ, ακόμα και τη μικρότερη γωνιά και κόγχη –και ασφαλώς δεν αρκεί μία νύχτα–, παίρνω την κάτοψη και τις μυρωδιές και ό,τι αίσθηση μου άφησαν οι επισκέψεις και πάω λίγο πιο πέρα, στο πατρογονικό μου οικόπεδο, και πιάνω να χτίζω το σπίτι απ' την αρχή. Και το σηκώνω με τα ίδια μου τα χέρια τούβλο τούβλο, αγοράζω τις ίδιες πολυθρόνες και ξετρυπώνω απ' τα παλιατζίδικα τους ίδιους τόμους και διπλώνω στα συρτάρια τα ίδια πουκάμισα που τα πλένω με το ίδιο απορρυπαντικό. Μόνο που, όταν μετά από καιρό και κόπο –μετά από πολύ καιρό και

πολύ κόπο– τελειώσω το χτίσιμο και ξεφυσήσω από ανακούφιση και βγω στον δρόμο και κοιτάξω από μακριά τα δυο σπίτια, συνειδητοποιώ αυτό που υποψιαζόμουν –δεν υποψιαζόμουν: το ήξερα– εξαρχής: ότι τα σπίτια, παρότι χτίστηκαν με βάση τα ίδια σχέδια, έχουν μικρές, μπορεί και μόλις αισθητές αλλά κρίσιμες διαφορές, και κυρίως διαφέρουν ως προς το ότι τα οικόπεδα όπου χτίστηκαν έχουν διαφορετική κλίση και διαφορετικό προσανατολισμό και ποτίζονται από άλλες υπόγειες φλέβες. Κι έπειτα, αφού σταθώ λιγάκι και μελετήσω τον κόπο μου, παρατηρώ ότι εκείνο το παντζούρι γέρνει και ο κισσός που στεφανώνει την πλαϊνή είσοδο είναι ελαφρώς μαραμένος και πώς μου ήρθε να βιάσω την κουπαστή μ' αυτή τη μεταλλική απόχρωση, μα δεν είδα ότι τα κάγκελα του πρώτου σπιτιού είναι σχεδόν μαύρα; Και απελπίζομαι και μου 'ρχεται να το γκρεμίσω αυτό το άλλο σπίτι, αλλά προτού προλάβω, καταφτάνουν οι πρώτοι ενοικιαστές και το περιεργάζονται και κοντοστέκονται στο σκαλί και ξεκλειδώνουν την πόρτα –πού βρήκαν τα κλειδιά;– κι ανοίγουν από μέσα τα παραθυρόφυλλα και το κατοικούν. Και τελικά, παρά τους κάλους στα χέρια και παρά τις κακοτεχνίες που δεν μπόρεσα να αποφύγω, χαίρομαι. Και καμιά φορά, όταν αγαπώ πολύ το πρώτο σπίτι, αυτό που εντός του τρύπωσα σαν κλέφτης και τόσες νύχτες περιδιάβαζα και αποτύπωνα και οσμιζόμουν και κουτουλούσα στους τοίχους του, τότε, καμιά φορά, καμαρώνω λες και δεν είμαι ο κατασκευαστής του άλλου σπιτιού αλλά του αρχικού, αυτού που υψώνεται στο δικό του οικόπεδο ακλόνητο και επιβλητικό –κι ας πρόκειται για πλίνθινη καλύβα χτισμένη πριν από διακόσια χρόνια. Γιατί τα λέω αυτά; Γιατί η μετάφραση, και όχι μόνο όταν καταπιανόμαστε με απαιτητικά κείμενα, είναι εργόχειρο, παζλ

χιλίων κομματιών, πελούζα φυτεμένη χορταράκι το χορταράκι, πιασμένος αυχένας και αγωνία. Κι αυτό δεν εκτιμάται παρά από τους μάλλον λίγους μυημένους αναγνώστες. Για τους περισσότερους, ο μεταφραστής είναι κάποιος που τον θυμούνται μόνο όταν σκοντάψουν σε κάποια αβλεψία –οι κακοτεχνίες που λέγαμε– που, αναπόφευκτα, θα παρεισφρήσει στο αποτέλεσμα. Να προσθέσουμε ότι πρόκειται για δουλειά που για να γίνει σωστά χρειάζεται πολύ χρόνο, ο οποίος σπανίως προσφέρεται και, επί της ουσίας, όσο και να σε πληρώσουν, δεν πληρώνεται αρκετά, ενώ οι αμοιβές που συνήθως δίνονται είναι ούτως ή άλλως χαμηλές. Χαμηλές δεν τις αισθάνεσαι μόνο αν δεν πολυσκοτίζεσαι που το νέο σπίτι έχει κάνα δωματιάκι λιγότερο ή που η κορνίζα στο χολ είναι πλαστική αντί για γύψινη.

Συνεπώς: τρέφω μεγάλο σεβασμό για τους επαγγελματίες μεταφραστές –ιδιαίτερα εκείνους των οποίων την ευαισθησία και τη μαστοριά βλέπεις ανάγλυφα στο μεταφρασμένο κείμενο– και ζηλεύω το κουράγιο τους. Προσωπικά, ωστόσο, δηλώνω ερασιτέχνης και, όσο έχω τη δυνατότητα να βιοπορίζομαι από αλλού, σκοπεύω να παραμείνω. Θέλω να συνεχίσω να μεταφράζω όπως μετέφραζα έως τώρα, δηλαδή αριστοκρατικά: να μεταφράζω ό,τι με γοητεύει, κείμενα που ανακαλύπτω λίγο πολύ τυχαία, καθώς τα αναγνώσματά μου, τα ενδιαφέροντα και το ένστικτο με φέρνουν στο κατώφλι τους. Και να τα προτείνω κατόπιν στους εκδότες. Έχω την αυτοπεποίθηση ότι, επειδή πρόκειται για κείμενα που αγαπώ και δεν αμφιβάλλω για την αξία τους, κάποιος θα βρεθεί να τα αναλάβει. Και, πραγματικά, αν δεν αγαπάς ένα κείμενο, δεν είμαι σίγουρος ποιος ο λόγος, εφόσον δεν βιοπορίζεσαι από τη μετάφραση, να τραβήξεις αυτό

το κουπί για τόσο μεγάλο διάστημα, για λίγα χρήματα, κι επιπλέον το 90% των αναγνωστών να μην προσέχει καν το όνομά σου και κάποιος κακεντρεχής που δεν έχει πιάσει ποτέ πινέλο να σηκώνει ειρωνικά το φρύδι επειδή στο μπάνιο, ενώ έβαφες άυπνος δέκα ώρες σερί, σου ξέφυγε ένα σημείο κάτω απ' τον νιπτήρα.

Τόσο ως αναγνώστη όσο και ως συγγραφέα –άραγε εδώ έπρεπε να γράψω «σαν»;– η μετάφραση μου προσφέρει πολλά: ασκούμε να διαβάζω βαθύτερα ένα κείμενο, ακονίζω τα γλωσσικά μου εργαλεία, μελετώ τις τεχνικές συγγραφέων πρώτης γραμμής και, άλλοτε συνειδητά και άλλοτε όχι, προσπαθώ κάτι απ' τον τρόπο τους να ενσωματώσω στα δικά μου γραπτά. Όλ' αυτά είναι αλήθεια, κι επιπλέον έχω την ικανοποίηση ότι μεταφέρω στα ελληνικά κείμενα που θεωρώ πως έλειπαν από τη γλώσσα μας, και την υπερηφάνεια ότι μεταφέρθηκαν χάρη στη δική μου πρωτοβουλία και στον δικό μου ιδρώτα. Μια που ό,τι έχω μεταφράσει –και δεν αναφέρομαι μόνο στα βιβλία, αλλά και σε κείμενα που δημοσιεύτηκαν στις σελίδες λογοτεχνικών περιοδικών– υπήρξε δική μου επιλογή, αυτή την ικανοποίηση και την υπερηφάνεια τη νιώθω για όλες μου τις μεταφράσεις. Ίσως πάλι, ανάμεσά τους, να αισθάνομαι λίγο πιο κοντά μου τα διηγήματα του Ουάλλας Στέγκνερ που εκδόθηκαν πρόπερσι (*Το τραγούδι της σάλπιγγας*, εκδ. Gutenberg). Μα τελικά, όταν σκέφτομαι τη μετάφραση, δυο επιρρήματα κυρίως νιώθω πως συνοψίζουν τη σχέση μου μαζί της: *δύσκολα και αριστοκρατικά*.

Κωνσταντίνος Παλαιολόγος

Η απειθαρχία των κειμένων και η κοινωνικοποιητική διάσταση της μετάφρασης

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 αποφάσισα ότι θέλω να γίνω μεταφραστής. Παρ' ότι δεν μου είχε περάσει ποτέ προηγουμένως από το μυαλό, παρ' ότι δεν γνώριζα το όνομα κανενός μεταφραστή και καμίας μεταφράστριας των βιβλίων της παγκόσμιας λογοτεχνίας που με μανία κατανάλωνα από τα εφηβικά μου χρόνια, παρ' ότι δεν ήξερα καν τι σημαίνει ακριβώς «μεταφράζω», στις αρχές εκείνης της δεκαετίας, καθώς διάβαζα ή προσπαθούσα να διαβάσω στα ισπανικά το *Réquiem por un campesino español* του Ραμόν Χ. Σεντέρ, βίωσα μια τέτοια συγκίνηση ώστε αμέσως ένιωσα την επιθυμία [βλέπε: «μου μπήκε το σαρακι»] να το αποδώσω στα ελληνικά προκειμένου να το μοιραστώ με τους φίλους μου.

Ακριβώς αυτό ήταν το πρώτο κίνητρο που με ώθησε στη μετάφραση: η ανάγκη να μοιραστώ ένα ενδιαφέρον ανάγνωσμα, γραμμένο σε μια γλώσσα που μιλούσαν τότε στην Ελλάδα πολύ λίγοι, με κάποιους δικούς μου ανθρώπους. Το εγχείρημα απέτυχε παταγωδώς [είχα ένα σωρό άγνωστες λέξεις, η «απειθαρχία των κειμένων» στην οποία αναφέρεται ο τίτλος, και μηδέν υποστήριξη από λεξικά (για διαδίκτυο τότε, ούτε λόγος^[1])] αλλά η ιδέα και, κυρίως, η ανάγκη να μοιράζομαι τις ιστορίες που διάβαζα στα ισπανικά με μη ισπανόφωνους αναγνώστες είχαν ριζώσει για τα καλά μέσα μου.

Τελικά, ύστερα από εκείνο το ανεπιτυχές ξεκίνημα (τόρα που το σκέφτομαι, ποτέ δεν είναι αργά, το *Réquiem* δεν έχει

μεταφραστεί ακόμη στα ελληνικά*), δημοσίευσα την πρώτη μου μετάφραση, ένα διήγημα του Χούλιο Κορτάσαρ στο περιοδικό *Ευθύνη*, το 1985. Δεν ξέρω πόσοι από τους φίλους μου (το κίνητρό μου, θυμίζω) έσπευσαν να διαβάσουν την «Εποχή του χεριού», ξέρω όμως ότι εγώ υπήρξα ευτυχής, όσο λίγες φορές στη ζωή μου με αφορμή κάτι που αφορά τη δουλειά μου, όταν πήρα με υπερηφάνεια στα χέρια μου το τεύχος 157 του περιοδικού, μόλις εκείνο κυκλοφόρησε.

Ακολούθησαν διάφορες συνεργασίες με λογοτεχνικά περιοδικά, στα οποία δημοσίευα διηγήματα που μου είχαν κεντρίσει το ενδιαφέρον, πάντα με μια αίσθηση ερασιτεχνικού ρομαντισμού στο μεταφραστική μου προσέγγιση και δίχως ακόμη να με θεωρώ, φυσικά, «κανονικό» μεταφραστή. Η πρώτη επαγγελματική μετάφραση (υπό την έννοια ότι πληρώθηκα γι' αυτή) έγινε πολύ αργότερα, το 1999. Ήταν το μυθιστόρημα *Η κίτρινη βροχή* του Χούλιο Γιαμαθάρες για τις εκδόσεις Σέλας. Ο Χούλιο ήταν, κυριολεκτώ, ο άνθρωπος που με έβαλε επαγγελματικά στη μετάφραση. Μας συνέδεε (και μας συνδέει) στενή φιλία· από το 1995 είχα κάνει πολλές κρούσεις σε ελληνικούς εκδοτικούς οίκους για το προαναφερθέν αριστουργηματικό μυθιστόρημα και είχα εισπράξει ισάριθμες αρνητικές απαντήσεις. Όταν, λοιπόν, στη Γιορτή Βιβλίου της Μαδρίτης του 1999, τον προσέγγισαν οι εκδόσεις Σέλας για να αποκτήσουν τα δικαιώματα του μυθιστορήματός του για την ελληνική γλώσσα, εκείνος έβαλε ως όρο (που περιέργως έγινε αποδεκτός) να το μεταφράσει ο παγκοσμίως άγνωστος φίλος του: «Τον γνωρίζετε;», είχε ρωτήσει με την καστιλλιάνικη αγαθοσύνη του τον εμβρόντητο Γιάννη Περδικογιάννη που είχε απέναντί του.

Έκτοτε έχω μεταφράσει και εκδώσει πάρα πολλά κείμενα, κάποια από επιλογή δική μου, κάποια από ανάθεση, κάποια επειδή προηγουμένως μου είχαν κεντρίσει το ενδιαφέρον, κάποια που δεν με συγκίνησαν ποτέ (αλλά, καμία δουλειά δεν είναι ντροπή...), πάντα, όμως, με έναν κοινό παρονομαστή: την περιέργεια. Την περιέργεια να δω πώς θα λειτουργήσει ένα ισπανόγραφο κείμενο (ισπανικό, περουβιάνικο, μεξικάνικο, αργεντινό κ.λπ.) στα ελληνικά· για την ακρίβεια, περιέργεια για το πώς θα καταφέρω εγώ να το κάνω να λειτουργήσει στα ελληνικά.

Στη διάρκεια αυτών των 35 και πλέον ετών που μεταφράζω, συνδέθηκα με εκατοντάδες επαγγελματίες: συγγραφείς, εκδότες, εκδότες περιοδικών, διευθυντές σειρών, επιμελητές, διορθωτές, εικονογράφους... Υπήρξαν στιγμές μέθεξης και στιγμές έντασης, υπήρξαν στιγμές δημιουργικές (κυρίως μέσα από τα εργαστήρια ομαδικής μετάφρασης) και στιγμές που αισθάνθηκα ότι χάνω τον καιρό μου (ασυνέπεια στα συμφωνηθέντα, κακές αμοιβές κ.ά.), αλλά, όπως καλή ώρα τώρα, όταν με ρωτούν ποια είναι η αίσθηση που μου έχουν αφήσει όλες αυτές οι συνεργασίες, το πρώτο πράγμα που απαντώ είναι ότι έμαθα να δρω συλλογικά σε μια χώρα άκρατου ατομικισμού και να βλέπω τα βιβλία ως το αποτέλεσμα του μόχθου δεκάδων συντελεστών, πολλούς από τους οποίους δεν γνώρισα ποτέ δια ζώσης, αλλά, παρ' όλα αυτά, άφησαν έντονο το αποτύπωμά τους σε αυτό που επαγγελματικά και όχι μόνο είμαι σήμερα.

Και τα έφερε έτσι η ζωή ώστε να γίνω καθηγητής (και συντονιστής εργαστηριών) λογοτεχνικής μετάφρασης,

διαδικασία που ενίσχυσε την πεποίθησή μου ότι η μετάφραση ενδεχομένως, όπως ισχυρίζονται αρκετοί, να μη διδάσκεται (μεγάλη και αδιέξοδη συζήτηση αυτή, αν και εγώ παραμένω υπέρμαχος του «ναι»), το πνεύμα όμως της δουλειάς και οι ηθικοί του κώδικες διδάσκονται και μεταλαμπαδεύονται με το παραπάνω. Από αυτή την άποψη, αισθάνομαι πολύ τυχερός γιατί μέσα από τις αίθουσες διδασκαλίας γνώρισα (και αλληλοεπηρεαστήκαμε) έναν σημαντικό αριθμό νέων ανθρώπων που κατά τα τελευταία πολλά χρόνια μάς έχουν δώσει στα ελληνικά μια σειρά από μεταφράσεις σπουδαίων ισπανόγραφων έργων: Αναστασία Γιαλαντζή, Νάντια Γιαννούλια, Αλεξάνδρα Γκολφινόπουλου, Κλεοπάτρα Ελαιοτριβιάρη, Μαρία Καλουπτσή, Θεώνη Κάμπρα, Ασπασία Καμπύλη, Ιφιγένεια Ντούμη, Μαρία Παλαιολόγου, Ματθίλδη Σιμχά, Μιχάλης Τσούτσιας, Τάσος Ψάρρης και πολλές/οί άλλες/οι. Τους οφείλω πολλά.

Σήμερα, γύρω στους 80 τίτλους ύστερα από εκείνη την *Κίτρινη βροχή*, είμαι πολύ ευγνώμων στους ανθρώπους που με «έβαλαν» στη δουλειά (κυρίως στον τότε εκδότη της *Ευθύνης* και μεταφραστή, Κώστα Ε. Τσιρόπουλο, στον Χούλιο Γιαμαθάρης και στον Γιάννη Περδικογιάννη, για τα πρώτα μου βήματα στη μετάφραση), στους επαγγελματίες και σπουδαστές με τους οποίους συνεργάστηκα στην πορεία (σε εκδοτικούς οίκους, λογοτεχνικά περιοδικά και αίθουσες διδασκαλίας) και στα βοηθήματα που προέκυψαν στη διάρκεια αυτών των δεκαετιών (έντυπα και ηλεκτρονικά λεξικά, το διαδίκτυο –όσο και αν με τα διάφορα «εργαλεία» του απειλεί, ανεπιτυχώς προς το παρόν, να μας «φάει» τη δουλειά– κ.λπ.), αφού όλα αυτά συντέλεσαν με

τον τρόπο τους στη μεταφραστική μου κοινωνικοποίηση, με έναν τρόπο τον οποίο δεν μπορούσα καν να φανταστώ όταν, με χαρτί και μολύβι, άρχιζα να μεταφράζω τις πρώτες γραμμές του *Réquiem por un campesino español*.

[1] Ένα παράδειγμα: ένας μεταφραστής σήμερα μπορεί να βρει μέσα σε δέκατα του δευτερολέπτου ότι η Ontina, το κίτρινο λουλούδι που άνθιζε στους αραγωνέζικους κάμπους του μυθιστορήματος, είναι η «δική» μας Λεβαντίνη. Τότε, ακόμα κι αν είχες, που δεν είχα, το *Φυτολογικόν Λεξικόν* του Γενναδίου, ήταν μια χρονοβόρα επιχείρηση για πολύ δυνατούς λύτες.

* Οι ωραίες ιστορίες δεν κρατούν ποτέ πολύ. Ο φίλος μου Νίκος Πρατσίνης φρόντισε να με βγάλει από τη “νεανική” μου πλάνη: Το *Requiem por un campesino español*, φευ, είχε κυκλοφορήσει το μακρινό 1983 από τις εκδόσεις Θεωρία με τον τίτλο *Μνημόσυνο για ένα ισπανό χωριάτη*, σε μετάφραση Ρίκι βαν Μπουσχότεν. Με σώζει το γεγονός ότι το εν λόγω βιβλίο είναι εξαντλημένο. 40 χρόνια μετά είναι καλός χρόνος για μια αναμετάφραση.

Άννα Παπασταύρου

«Ο καλός μεταφραστής βάζει αυστηρά όρια στο
εγώ του»

Μετά από πολλές επαγγελματικές περιπλανήσεις, προσγειώθηκα κι εγώ στα χωράφια της μετάφρασης. Όλες εκείνες οι... χαμηλές πτήσεις μού είχαν φανεί στην αρχή περιττές, κι όμως τελικά κατέληξα στο συμπέρασμα ότι με βοήθησαν να κατασταλάξω, ίσως και ν' αποκτήσω ένα ευρύτερο πεδίο γνώσεων, χρήσιμο στη δουλειά του μεταφραστή.

Πώς αποφάσισα να γίνω μεταφράστρια; Καλή ερώτηση. Με ώθησε σ' αυτό η αγάπη μου για το βιβλίο, για τη λογοτεχνία. Μια αγάπη που τροφοδοτήθηκε τόσο από το οικογενειακό όσο και από το σχολικό μου περιβάλλον. Κι έπειτα, σιγά σιγά, ήρθε ο θαυμασμός μου για σπουδαίους μεταφραστές, τόσο καλούς που να αναρωτιέμαι αν το κείμενό τους ήταν εξαρχής ελληνικό, κι η απογοήτευση μου για κάποιους που φώναζαν από μακριά πως είχαν αποτύχει παταγωδώς. Ξεκίνησα να μεταφράζω με την ελπίδα πως θα ανήκα στους πρώτους.

Ακόμα θυμάμαι τα πρώτα δειλά μου βήματα στην καινούργια μου δουλειά. Θυμάμαι τον τρόπο μπροστά στο πρώτο μου εγχείρημα: *Η αναζήτηση της τέλειας γλώσσας* του Ουμπέρτο Έκο. Βουτιά, στα πολύ βαθιά. Η εξαιρετική υποδοχή της μετάφρασής μου μ' έκανε να νιώσω αισιόδοξα. Πως θα τα καταφέρω.

Θυμάμαι αμέσως μετά μια... άσκηση επί χάρτου, για τη μετάφραση μιας τριλογίας του αγαπημένου μου Τέρι Πράτσετ. Δώσαμε κανονικές εξετάσεις, οι τρεις μεταφράστριες, για να μοιραστούμε τη δουλειά. Όλα πήγαν θαυμάσια και σ' αυτό το εγχείρημα (ακριβώς στον αντίποδα του Έκο –άφθονο χιούμορ, λογοπαίγνια, θανατηφόρα σάτιρα).

Έχουν περάσει σχεδόν τριάντα χρόνια από τότε. Κι από τα χέρια μου έχουν περάσει πάνω από πεντακόσια βιβλία, μεγάλα (το δέμας) και μικρά. Στον νου μου έρχονται στιγμές ξεχωριστές, βιβλία που με σημάδεψαν, που θεωρώ τον εαυτό μου τυχερό που τα μετέφρασε.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ την πρώτη μου γνωριμία με τον Jeffrey Eugenides. Το *Middlesex* ήταν για μένα βιβλίο-σταθμός, και για όσους το έχουν διαβάσει, πιστεύω. Αργότερα, η προσωπική γνωριμία μου με τον συγγραφέα επιβεβαίωσε την άποψη πως δεν γίνεται ένα σπουδαίο βιβλίο χωρίς έναν μεγάλο, γενναιόδωρο, ευφυή, σεμνό δημιουργό.

Το ίδιο ισχύει και για τον Claudio Magris και την *Υπόθεση Αρχείου*. Ένας υπέροχος, ανοιχτόκαρδος, σοφός καθηγητής, πρόθυμος να μου λύσει κάθε απορία και να δηλώσει απερίφραστα πως το βιβλίο ήταν πια «δικό μας», όχι δικό του. Απολαυστική, όσο και επίπονη η «ανασκαφή» σε πληροφορίες, κυριολεκτικά μέσα σε κάθε πιθανό τομέα της ανθρώπινης γνώσης, για να αποδώσω το έργο στα ελληνικά. Εδώ οφείλω να μνημονεύσω το διαδίκτυο –το αξίζει, πιστεύω. Από πόσες γκάφες έχει γλιτώσει τους μεταφραστές, αλλά και σε πόσες παγίδες τούς έχει ρίξει! Για

να επαληθευτεί και εδώ η ρήση περί καλής και κακής χρήσης οποιουδήποτε εργαλείου.

Κοιτάζω τα βιβλία στη βιβλιοθήκη μου. Πόσα από αυτά δεν έχω ακόμα διαβάσει. Πόσα από αυτά έτυχε να διαβάσω και δυο και τρεις φορές. Προσπαθώ να ενημερώνομαι για τις νέες εκδόσεις, αλλά είναι πια τόσο πλούσια η λογοτεχνική παραγωγή σ' όλο τον κόσμο, που νιώθω πως δεν θα μου έφταναν δέκα ζωές για να την προφτάσω και πάλι δεν θα τα κατάφερνα. Έτσι τις περισσότερες φορές αφήνομαι στην πρωτοβουλία των εκδοτών μου. Με έχουν μάθει πια, ξέρουν τι μου ταιριάζει, τι θα μπορούσα να αποδώσω καλύτερα. Κι αυτός βέβαια είναι και ο λόγος που κάποιους συγγραφείς τούς έχω «αναλάβει» αποκλειστικά, όπως συμβαίνει πια με τον Baricco, τον Piperno, την Elif Shafak ή τον Erri De Luca. (Καρμική η «σχέση» με τον τελευταίο.) Τυχαίνει, βέβαια, να προτείνω κι εγώ, αν κάτι με ενθουσιάσει και πιστεύω ότι αξίζει να το γνωρίσει το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Ή πάλι να πω όχι, αν το θέμα είναι εντελώς έξω είτε από τα ενδιαφέροντά μου είτε από τις γνώσεις μου.

Εξαιρετικά σημαντικό θεωρώ το πώς αντιμετωπίζει ο μεταφραστής τον συγγραφέα. Ο καλός μεταφραστής βάζει αυστηρά όρια στο «εγώ» του. Δεν παραφράζει, δε γράφει τη δική του ιστορία, δεν επιδιώκει την αυτοπροβολή. Οφείλει να σεβαστεί το ύφος και να μεταφράσει δημιουργώντας ένα κείμενο ιδανικά όπως θα το έγραφε ο συγγραφέας, αν γνώριζε τη γλώσσα του μεταφραστή. Αυτό προσπαθώ πάντα να κάνω, αυτή είναι και η μεγάλη μου αγωνία γιατί, όποιο κι αν είναι το βιβλίο που έχω μπροστά μου, πάντα νιώθω ένα δέος απέναντι στον δημιουργό

του, την ευθύνη για τον τρόπο που το δημιούργημά του θα φτάσει στους αναγνώστες μας.

Σκέφτομαι πως πολλοί θεωρούν τη δουλειά του μεταφραστή πολύ μοναχική. Θα μου επιτρέψουν να διαφωνήσω. Πάντα ένιωθα την επαφή με τον συγγραφέα, πάντα είχα μια «συνομιλία» μαζί του, προσπαθούσα να φανταστώ τι είχε σκεφτεί γράφοντας, τι βιώματα είχε, τι εικόνες είχαν σημαδέψει τη μνήμη του. Και πάντα αυτή η άυλη επικοινωνία ήταν ενδιαφέρουσα, κάποιες φορές –τις ευτυχισμένες στιγμές– συγκινητική. Με συγγραφείς που είναι ακόμα στη ζωή, αυτή η επικοινωνία αποκτά συχνά φυσική υπόσταση κι είναι κι αυτό κάτι μοναδικό.

Και η επικοινωνία με τον «έξω κόσμο» δε σταματάει εδώ. Ακολουθεί η επαφή και η στενή συνεργασία με τον επιμελητή, τον πολύ σημαντικό και συχνά παρεξηγημένο συνεργάτη του μεταφραστή. Προσωπικά λατρεύω τη στιγμή που η μετάφραση φτάνει σ' εκείνον. Είναι ο πρώτος αναγνώστης της δουλειάς μου, ο πρώτος κριτής, αυτός που θα προλάβει ένα πιθανό ολίσθημα, αυτός που θα σκεφτεί μία λεξούλα, έστω και μόνο μία, η οποία θα βελτιώσει το κείμενο, θα το παραδώσει (με το κερασάκι του) στον τελικό αναγνώστη.

Επικοινωνία, πράγματι. Λέξη-κλειδί, τόσο ταλαιπωρημένη στον καιρό της πανδημίας. Φτάσαμε να επικοινωνούμε με Skype, WhatsApp, Viber και διάφορα άλλα (στα οποία δεν έχω εντρύψει). Πάντα όμως βρίσκουμε τον τρόπο να επικοινωνούμε. Άλλοτε συναντιόμασταν σε παρουσιάσεις βιβλίων, σε εκδηλώσεις, ομιλίες, προβολές. Ας είναι, θα περάσει

κι αυτό. Πάντως η επικοινωνία με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο υπάρχει. Κι είναι καλό να υπάρχει, είτε έχω μπροστά μου τον συγγραφέα είτε τον εκδότη είτε τον επιμελητή.

Υπήρξαν κι άλλες ωραίες εποχές, τότε που λειτουργούσε ακόμα το Ευρωπαϊκό Κέντρο Μετάφρασης, το γνωστό ΕΚΕΜΕΛ. Θυμάμαι την επικοινωνία μου με τους μαθητές, στο τμήμα λογοτεχνικής μετάφρασης. Με ρωτούσαν αν η μετάφραση είναι επικερδές επάγγελμα. Η απάντηση μία, στερεότυπη: αν δεν αγαπάς τη μετάφραση, αν δεν την αγαπάς τρελά, μην αποφασίσεις να βιοποριστείς από αυτή, τουλάχιστον όχι στην Ελλάδα. Κάποιοι, όπως εγώ, που αποφάσισαν να το κάνουν, ξέχασαν τι θα πει ελεύθερος χρόνος. Ελπίζω και αυτούς να τους αποζημιώνει καθημερινά το αποτέλεσμα και να νιώθουν την ευλογία της «δημιουργίας».

90

Απρίλης 2021

Νίκος Πρατσίνης

Τα 3 Τ της μετάφρασης

Τέχνη είναι η μετάφραση, τέχνη και τίποτα άλλο, μαθαίνεται και λίγο ταλέντο δε βλάφτει... Η συνάντησή μου μαζί της είχε κάτι το καρμικό. Είκοσι ετών ήμουν όταν με κάλεσε φιλόλογός μου από το λύκειο και μου πρότεινε να μεταφράζω άρθρα χημείας, μετεωρολογίας και γεωγραφίας –σπούδαζα τότε χημεία στο ΕΚΠΑ–, καθώς και κάποια άλλα για τη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια. Εκείνος δούλευε εκεί ως επιμελητής. Στο λύκειο με θεωρούσε καλό στη μετάφραση από τα αρχαία στα νέα, ταλαντούχο. Οι μεταφραστές του από τα ρωσικά, παλινοστούντες πολιτικοί πρόσφυγες από την ΕΣΣΔ κυρίως, έπασχαν στα ελληνικά. Η μετάφραση τελικά γινόταν από την αγγλική έκδοση της εγκυκλοπαίδειας, έκδοση της Intelligence Service για σοβιετολόγους –ένα ακόμα επάγγελμα που χάθηκε...–, νομίζω. Αρκετά καλά τα λεφτά. Τα πήγαινα καλά στη δουλειά. Στις επιμέλειες των πρώτων κειμένων μου από τον τέως καθηγητή μου –δούλευε και ως μεταφραστής– ήμουν παρών και εγώ, σαν καλός παραγιός. Μάθαινα. Άρχισα να τη βρίσκω με τη μετάφραση. Λίγο αργότερα μετέφρασα με την Ντίνα Σώτηρα το *Doors of Perception* & *Heaven and Hell* του A. Huxley, λογοτεχνικό δοκίμιο. Το βιβλίο εκδόθηκε από τις εκδόσεις «Απόπειρα», για τις οποίες αργότερα θα μεταφράζαμε και το *Junk*, του W. Burroughs. Το βιβλίο του Huxley μου πρότεινε να το επιμεληθεί πριν το παραδώσω ένας καλός φίλος. Παρέα με μένα. Έμαθα λοιπόν την τέχνη της μετάφρασης και ως

παραγιός του φίλου μου μεταφραστή Νίκου Μπαλή, που δυστυχώς δε ζει πια. **Τύχη** δεν ήταν όλα αυτά; Μετά τις σπουδές μου στην Ελλάδα έζησα για μια επταετία περίπου στην Ισπανία και την Πορτογαλία· να και άλλες δυο γλώσσες. Τις έμαθα πολύ καλά. Γυρνώντας Ελλάδα έγινα διερμηνέας συνεδρίων –ήταν πολλά τα λεφτά... της διερμηνείας! Άνοιξα και επιχείρηση μετάφρασης και διερμηνείας.

Δεν διέκοψα ποτέ τις μεταφράσεις, με πολλά και ποικίλα αντικείμενα: τεχνικά κείμενα, ιατρικά κείμενα, κείμενα της Ε.Ε. Αλλά και λογοτεχνία. Πάντα. Άλλοτε λιγότερο, άλλοτε περισσότερο, λίγο από μεράκι αλλά και λίγο για το παραδάκι. Υπαρξιακές ισορροπίες.

Έχω ζήσει και ζω ακόμα καλές στιγμές στη μεταφραστική μου διαδρομή. Τις ζω βασικά όταν ακούω καλά σχόλια από αυστηρούς κριτές, ομότεχνούς μου. (Το σινάφι πιστεύω ότι είναι ο μόνος έγκυρος κριτής). Έχω ζήσει και κακές στιγμές: Προστριβές με εκδότες, επιμελητές κ.λπ. (Οικογενειακοί καυγάδες, στην τελική, ψυχοφθόροι παρ' όλα αυτά). Η χειρότερη στιγμή που θυμάμαι ήταν πριν πολλά χρόνια: Ο επιμελητής είχε ομογενοποιήσει «στεγνά και στην ψύχρα» το ύφος και την ορθογραφία σε μια μετάφρασή μου, αρνούμενος να κατανοήσει πόσο σημαντικό ήταν για το έργο το γεγονός ότι στο πρωτότυπο μιλούσαν και έγραφαν (ανορθόγραφα κάποια εξ αυτών) άτομα διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου, ηλικίας κ.λπ... (Φιλολογίστικη και δασκαλίστικη ματιά στην τέχνη της επιμέλειας, «φοριόταν πολύ» τότε). Ο εκδότης δεν με στήριξε. Πληρώθηκα, απέφυγα να τσακωθώ και απέσυρα θιγμένος το

όνομά μου από τη μετάφραση. (Τώρα που το σκέφτομαι, νομίζω πως συνολικά έπραξα καλώς).

Μια καλή στιγμή ήταν, πάνε πια 4-5 χρόνια, όταν με πήραν τηλέφωνο από τις εκδόσεις «Ροές» για να μεταφράσω το άκρως μοντερνιστικό και λίαν αντιεμπορικό, εκ πρώτης όψεως, έργο *Αγαπώ, ρήμα αμετάβατο*, του Βραζιλιάνου συγγραφέα Mário de Andrade. Είπα αμέσως ναι, άνευ όρων, δεν σκέφτηκα να συζητήσω καν την αμοιβή για το απαιτητικό αυτό έργο. Δεν θα είχα τολμήσει ποτέ να το προτείνω εγώ σε εκδότη. (Θέλω να προτείνω ακόμα αρκετά βιβλία που αγαπώ σε Έλληνες εκδότες. Δε θα σας τα αποκαλύψω, φοβάμαι μην μου τα «καμακώσουν» άλλοι).

Μια άλλη καλή στιγμή ήταν όταν ήμουν φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Λισσαβώνας και ο καθηγητής μου J. M. Magalhães, ποιητής και ο ίδιος, μου πρότεινε να μεταφράσουμε από κοινού Καβάφη. Εγώ θα έβαζα τα ελληνικά, εκείνος τα πορτογαλικά. Καταλήξαμε να μεταφράσουμε και να εκδώσουμε ολόκληρο τον καβαφικό κανόνα. Επειδή διδάσκω μετάφραση και πολύ μου αρέσει, βιώνω πάντα μια καλή στιγμή όταν εκδίδεται ένα έργο που έχει μεταφραστεί συλλογικά από τους μαθητές μου και εμένα σε εκπαιδευτικά πλαίσια. Κορυφαία τέτοια στιγμή ήταν η απονομή του βραβείου μετάφρασης ΕΚΕΜΕΛ-Ινστιτούτου Θερβάντες, το 2008, για τη μετάφραση του έργου *Alfanhuí*, του R.S. Ferlosio, μαζί με τις Στέλλα Δούκα, Κλεοπάτρα Ελαιοτριβιάρη, Δάειρα Ζιούβα, Ζίνα Κουφοπούλου, Βαρβάρα Κυριακοπούλου. Πιστεύω στη συλλογική μετάφραση. Κάθε μετάφραση είναι έμμεσα ή άμεσα συλλογική.

Προτείνω βιβλία από την ισπανόφωνη, την πορτογαλόφωνη και την καταλανική γραμματεία. Σύγχρονα, εκτός των mainstream, αλλά και παλιά, σχετικά άγνωστα αλλά σημαντικά και παραγνωρισμένα. Βιβλία που να ταιριάζουν στο προφίλ του εκδοτικού οίκου. (Αν δεν του ταιριάζουν πάνε συνήθως άπατα και ο εκδότης παύει να σε ακούει). Δέχομαι και προτάσεις από εκδότες, αρκεί να βρίσκω, έστω και λίγο, ενδιαφέρον στο έργο. Στο θέμα ή στη γλώσσα του. Στη ζωή κανείς ερωτεύεται το ίδιο πάντα περίπου ιδεατό άτομο, που στοιχεία του βρίσκει σε κάποια άτομα που συναντά και σχετίζεται με αυτά. Τα συναντά τυχαία ή του τα προξενεύουν. Συμβαίνει αυτό συχνά και με τη μετάφραση. Πολλοί μεταφραστές έχουν, σχεδόν πάντα ασαφώς, στο νου τους μια ιδανική μετάφραση βιβλίου με την οποία θα ήθελαν να ζήσουν πράγματα μαζί. Στοιχεία της βρίσκουν στα βιβλία που προτείνουν για να μεταφράσουν ή σε κάποια από τα βιβλία που τους προξενεύουν οι εκδότες. Όσο πιο πολύ τους αρέσει η (μεταφραστική) σχέση μαζί τους, τόσο πιο δύσκολα τα αποχωρίζονται παραδίδοντας τη μετάφραση στον εκδότη προς έκδοση.

Κάποιοι ομότεχνοί μου είναι αναγκασμένοι να ζουν αποκλειστικά από τη λογοτεχνική μετάφραση, η οποία αμείβεται αρκετά κακά στη χώρα μας –δεν φταίνε μόνο οι εκδότες, είναι και αυτή η ωραία γλώσσα μας που μιλιέται από λίγο κόσμο. Μικρά τα τιράζ, δεν υπάρχει οικονομία κλίμακας. (Υπάρχει όμως πληθωρισμός εκδοτών, καλό αυτό για το βιβλίο και για τους μερακλήδες της μετάφρασης). Αυτοί λοιπόν οι μεταφραστές ίσως και να δεχτούν να μεταφράσουν και βιβλία που δεν τους αρέσουν (σχεδόν) καθόλου. Και ίσως η μετάφρασή τους να μην έχει τη φλόγα του

(παροδικού έστω) έρωτα, έστω και αν είναι τυπικά σωστή και δεν είναι ξεπέτα... Περιπτώσεις που θυμίζουν τον αγοραίο έρωτα ή/και τις σχέσεις από συμφέρον. Κατανοητά πράγματα, ανθρώπινα, η ηθικολογία εδώ δεν βοηθά, ούτε και τα ευχολόγια, νομίζω· προσωπικά μου αρκεί όλα να γίνονται πολιτισμένα.

Το βιβλίο είναι ένα πολύπλοκο τελικό εμπορικό προϊόν που προκύπτει από την παροχή ποικίλων υπηρεσιών. Στον βαθμό που δεν το λησμονούν αυτό οι εκδότες, οι επιμελητές και οι μεταφραστές, οι σχέσεις μεταξύ τους είναι από βατές έως καλές. Ειδικά για τους επιμελητές, θεωρώ ότι είναι το δίχτυ ασφαλείας για τον μεταφραστή, τον ακροβάτη ανάμεσα σε δυο γλώσσες. Είναι οι απαραίτητοι αφανείς ήρωες της βιβλιοπαραγωγής. Γιατί οι μεταφραστές δεν είναι πλέον αφανείς, συνήθως τα ονόματά τους φιγουράρουν στα εξώφυλλα των βιβλίων τα τελευταία χρόνια. Πρόκειται για την «ορατότητα του μεταφραστή», όπως λένε στη μεταφρασεολογία. Εμένα αυτό δεν μου πολυαρέσει: το κοινό τελικά μάλλον μαθαίνει να θεωρεί καλούς τους παραγωγικούς μεταφραστές, αυτούς που βλέπει συχνά το όνομά τους.

Η μετάφραση, ειδικά της λογοτεχνίας, είναι, συνήθως και σε γενικές γραμμές, υψηλού επιπέδου στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια. Υπάρχουν σεμινάρια, μεταπτυχιακά, συνέδρια και άλλα πολλά. Υπάρχει και το Διαδίκτυο που βοηθά τον υποψιασμένο και προσεχτικό μεταφραστή να βρίσκει γρήγορα απαντήσεις για λέξεις ή πράγματα που συναντά στο πρωτότυπο και για τα οποία έχει παντελή άγνοια. Είτε να προσφύγει γρήγορα σε ομότεχνούς ή/και στον συγγραφέα (εάν βρίσκεται εν ζωή). Και να σπάει

κάπως τη μοναξιά του, συνθήκη που δεν ευνοεί τελικά τη δημιουργικότητα· μην ακούτε τι λένε!

Είχα την **τύχη** να γνωρίσω την **τέχνη** της μετάφρασης. Και την **τόλμη** να την κάνω σύντροφό μου. Τρία Τ. Ο απολογισμός θετικός. (Μέχρι τώρα).

Πειραιάς, εννέα Απριλίου του 2021

Ανδρέας Στάικος

Τη νύχτα κοιμάσαι με μια Γαλλίδα και το πρωί
ξυπνάς με μια Ελληνίδα

Ξεκίνησα να μεταφράζω για λόγους εκτάκτου ανάγκης.

Ζούσα στη Γαλλία από το 1967 ως το 1981.

Όταν έφτασα στο Παρίσι, τα γαλλικά που γνώριζα ήταν τα γαλλικά που γνωρίζει κάθε Έλληνας, δηλαδή τις λίγες λέξεις που έχουν υιοθετηθεί και αφομοιωθεί από την ελληνική γλώσσα, λέξεις που σχετίζονται κυρίως με τη μηχανική του αυτοκινήτου, με τον κινηματογράφο, με τη μαγειρική και με τη ραπτική της γυναικείας ένδυσης. Μία από τις συνέπειες της έντονης προσπάθειάς μου για την εκμάθηση της γλώσσας ήταν η οικειοθελής απομάκρυνσή μου από τους Έλληνες και την ελληνική γλώσσα. Συναντούσα ολοένα και λιγότερο τους συμπατριώτες μου, μετακομίζοντας από το ελληνικότατο στέκι του Saint Claude στο γαλλικότατο στέκι της Pallette. (Πρόκειται για δύο δημοφιλή καφενεία της συνοικίας Saint Germain des Prés.) Το 1975, μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών, η ελληνική γλώσσα σίγησε στα πεζοδρόμια του διάσημου βουλευάρτου. Έπειτα από λίγο καιρό συνειδητοποίησα ότι δεν μιλούσα πια τη γλώσσα μου, δεν μου παρουσιάζονταν οι ευκαιρίες να μιλήσω. Μιλούσα, άκουγα, διάβαζα και σκεφτόμουν μόνο γαλλικά, και το κυριότερο, ονειρευόμουν στα γαλλικά. Η συνειδητοποίηση ότι απομακρυνόμουν από τη γλώσσα μου, όπως το καράβι

απομακρύνεται από τις ακτές έως ότου να σβήσουν για πάντα σε μια γκριζογάλανη αχλύ, η συνειδητοποίηση της απομάκρυνσης ελάμβανε τα ακαθόριστα σχήματα του εφιάλτη και του πανικού, ενός εν ζωή θανάτου. Έτσι, κάπως έτσι ξεκίνησα να μεταφράζω, για λόγους έκτακτης ανάγκης. Για να περισώσω, να διατηρήσω τη γλώσσα μου, τη γλώσσα που πάντα θεωρούσα την πραγματική μου πατρίδα, περισσότερο από το χώμα και το χρώμα της χώρας μου.

Ξεκίνησα να μεταφράζω, για λόγους εντελώς προσωπικούς, μακριά από κάθε ανταποδοτική ή εκδοτική σκοπιμότητα. Άλλωστε ζούσα μακριά από την Ελλάδα και αγνοούσα παντελώς τα εκδοτικά δεδομένα των Αθηνών. Η πρώτη μετάφρασή μου ήταν *Ο θρίαμβος του έρωτα*, θεατρικό κείμενο του Μαριβώ. Ακολούθησαν *Οι Επικίνδυνες σχέσεις* του Laclos. Η σχέση μου με τον Μαριβώ και τον Laclos ήταν μια σχέση απόλυτης συννεοχής. Τα έργα τους ήταν τα έργα των ονείρων μου. Μέσω των μεταφράσεών τους αναζήτησα, καλλιέργησα και σμίλεψα το δικό μου προσωπικό ύφος. Ανεπαισθήτως κύλησα, γλίστρησα στο ύφος *baroque*. Έπειτα από πολλά χρόνια, όταν είχα επιστρέψει στην Ελλάδα και οι μεταφράσεις μου είχαν εκδοθεί και παρουσιαστεί στο θέατρο, η στενή σχέση μου με τον Μαριβώ μου στοίχισε, σε μια κριτική του Κ. Γεωργουσόπουλου, την τιμητική επωνομασία «Μαριβόπουλος». Ιδιαίτερος με τον Μαριβώ είχα μια σχέση ταραχώδη. Όταν τον ανακάλυψα, τον αγάπησα, τον αγάπησα απεριόριστα, του αφοσιώθηκα και κάποτε τον «απάτησα»... Διάφοροι ελκυστικοί Ρακίνες, Μολιέροι και Λαμπίς μπήκαν στη ζωή μου. Όμως ξαναγύριζα πάντα σ' εκείνον. Αυτή η ψευδαίσθηση του έρωτα φαίνεται ότι θα κρατήσει για όλη τη ζωή μου.

Ο Μαριβώ είναι η επιτομή της θεατρικότητας. Εξαιτίας του, πρωί, μεσημέρι και βράδυ, βρέξει χιονίσει, σκεφτόμουν και ζούσα θεατρικά. Το θέατρο δεν ήταν πια ένα επάγγελμα ούτε καν τέχνη. Ήταν τρόπος ζωής. Επί τη ευκαιρία θα πω και δυο κουβέντες για τη θεατρική μετάφραση. Η θεατρική μετάφραση οφείλει να υποτάσσεται στους κανόνες της προφορικότητας. Οφείλει να μιληθεί και να ακουστεί. Υπό την έννοια αυτή, ο μεταφραστής αναλαμβάνει τον διπλό ρόλο, τον ρόλο του ηθοποιού και τον ρόλο του ακροατή-θεατή. Η μεταφραστική του πρόταση οφείλει να μεταδοθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή καθαρότητα και σαφήνεια. (Καλό θα ήταν ο μεταφραστής να προφέρει υψηλόφωνα, ει δυνατόν και να «παίζει» τις μεταφραστικές δοκιμές του). Η σκηνική οικονομία είναι επίσης ένα θεμελιώδες ζητούμενο. Είναι άκρως άκομψο για την υπομονή και για την απόλαυση του θεατή, ένα κείμενο γαλλικό διάρκειας δύο ωρών, να μεταβάλλεται στην ελληνική εκδοχή του σε μια παράσταση δύομιση ή τριών ωρών. Υπάρχει μεγάλος κίνδυνος, στην περίπτωση της δουλικά πιστής μετάφρασης, η σχετικά πολυσύλλαβη ελληνική γλώσσα να δημιουργήσει ανεπιθύμητους πλατειασμούς, επιμηκύνσεις και ξεχειλώματα του κειμένου.

Μεταφράζοντας, είχα την αίσθηση ότι τη νύχτα κοιμόμουν με μια Γαλλίδα και –ω του θαύματος– το πρωί ξυπνούσα με μια Ελληνίδα!

Ναι, η μεταφραστική διαδικασία είναι ένα πραγματικό θαύμα.

Συμεῶν Γρ. Σταμπουλοῦ

«Ἡ κακὴ ποίηση δὲν μεταφράζεται»

Ἀγαπητὸ Φρέαρ,

ἐκλεκτὸ τὸ περιοδικό, οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοῦ δίνουν σχῆμα καὶ ψυχὴ, οἱ ἀναγνώστριες καὶ οἱ ἀναγνώστες ποὺ τὸ κρατοῦν ζωντανό, τὸ ἐμπιστεύονται καὶ μὲ τὸ κριτικὸ τους βλέμμα διατηροῦν ὑψηλοὺς τοὺς στόχους του. Ἀναλόγως ὑψηλὴ εἶναι καὶ ἡ εὐθύνη μου κάθε φορὰ ποὺ συμμετέχω στὸν πλούσιο αὐτὸ ἀνοιχτὸ διάλογο.

Τὸ ζήτημα τώρα εἶναι ἡ μετάφραση. Ὁ λόγος γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ μετάφραση καὶ τὴν προσωπικὴ μου ἐμπειρία ἀπὸ τὴν «ἀγαπητικὴ» σχέση μαζί της. Ἐπιτρέψτε μου, μόνο, νὰ ἀπαντήσω χωρὶς τάξη, ἀνάκατα, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ κεράσια ποὺ τραβᾶς ἓνα καὶ «σοῦ ἔρχονται πέντ' ἔξι ἀντάμα».

Δὲν ξέρω ἀκριβῶς γιατί μεταφράζω ἢ πῶς ἄρχισε αὐτὴ ἡ ταξιδιωτικὴ περιπέτεια. Δὲν ἔνιωθα καμία ἀνάγκη γι' αὐτὸ καὶ θὰ μπορούσα νὰ ζήσω κάνοντας ἓνα σωρὸ ἄλλα πράγματα. Ἄν πιέσω λίγο τὴ μνήμη μου, θὰ θυμηθῶ ὅτι νεαρὸς διάβαζα μεταφρασμένη ξένη ποίηση καὶ δὲν αισθανόμουν τὴν ἀπόλαυση ποὺ προσφέρει ἡ ποίηση, ἢ δὲν καταλάβαινα τίποτε. Στὴν ἀρχὴ σκεφτόμουν: «Φταίει ὁ ποιητής». Ἀργότερα, ἀναρωτιόμουν μήπως εὐθύνεται γι' αὐτὸ ὁ μεταφραστής. Βέβαια, ὁ φταίχτης θὰ μπορούσε νὰ ἦμουν ἐγώ. Ὁ Σεφέρης μὲ τὴν *Ἐρημὴ Χώρα* μὲ δίδαξε πολλά. Ἐμαθα ὅτι μία μετάφραση μπορεῖ νὰ συνιστᾶ αὐθεντικὴ, πρωτότυπη ποίηση. Τὸ ἴδιο αισθανόμουν μὲ τὸν

Μπρέχτ στὰ τραγούδια τοῦ Μικρούτσικου. Ἀκούγονταν ὅλα ἑλληνικά, ἐνῶ, ἀντίθετα, κάποιοι Ἑλληνες ποιητές (τῆς γενιᾶς τοῦ '70) ἀκούγονταν ξένοι, καὶ σήμερα ἀκόμη πιὸ ξένοι. Αὐτὰ κάνουν οἱ μιμήσεις.

Ἡ πρώτη μου ἀπόπειρα ἦταν βουτιά στὰ βαθιά, τολμηρὴ ὅσο καὶ τοῦ «Βουτηχτῆ» τοῦ Σίλλερ. Ἐκεῖνος ἀναδύθηκε σῶος καὶ νικητῆς τὴν πρώτη φορά. Τὴ δεύτερη πνίγηκε. Ἐπιασα χωρὶς ἐμπειρία, χωρὶς θεωρίααἰσθητικὴ στὸ κεφάλι μου, νὰ μεταφράζω τὸν Ρίλκε σὲ ἓνα ὀρεινὸ γερμανικὸ χωριό, χωρὶς νὰ γνωρίζω ἂν εἶχε προηγηθεῖ ἄλλος. Δὲν διέθετα οὔτε ὑπολογιστῆ. Θὰ ἦταν τὸ πρῶτο μου βιβλίο, δῶρο στὴ μικρὴ μου κόρη ἀπὸ γερμανίδα μητέρα. Φαίνεται ὅτι βγῆκα σῶος ἀπ' αὐτὸ τὸ μακροβούτι. Ἄν μπορῶ νὰ σχολιάσω τὸν τρόπο ποὺ δούλεψα, θὰ πῶ εὐθέως: Χωρὶς «σεβασμὸ» στὸν ποιητὴ καὶ τὸν σχολαστικὸ ἀναγνώστη. Μετὰ τὸ πρῶτο μεταφραστικὸ σχέδιο ἄφηνα τὸν ποιητὴ στὴν ἄκρη καὶ πάλευα μὲ τὸν ἑαυτὸ μου, μὲ τὴ γλῶσσα μου, μὲ τὸ μετάφρασμα ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ποίημα (κι ἂς μὴν εἶμαι ποιητῆς). Ἦθελα ὁ στίχος, συντακτικά, μορφολογικά, νὰ ἀκούγεται ἑλληνικός. Προπάντων, νὰ εἶναι κατανοητὸς καὶ νὰ ἔμενα ἐγὼ ἱκανοποιημένος· ἀκόμη καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ παραβιάσω τὴν εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου. Μετὰ τὴν ἀπιστία, τὴν προδοσία, τὰ δύο κείμενα θὰ συναντηθοῦν στὸ τέλος (ἔτσι εὐχόμενοι) σὲ βάση αἰσθητικὴ, στὴ νοερὴ «αἰσθητικὴ πολιτεία» τοῦ Σίλλερ. Φυσικά, ἀπὸ σεβασμὸ στὸν ἰδεατὸ ἀναγνώστη δὲν ὑπολόγισα ποτὲ τὴν κρίση του.

Ἔτσι γνώρισε ἡ κόρη μου τὸν Ρίλκε. Τὸ βιβλίο βγῆκε καὶ ἐκτιμήθηκε. Ἦταν ἡ πρώτη καὶ μεγαλύτερη χαρὰ ποὺ ἔχω πάρει μέχρι σήμερα. Ὁ γενναῖος ἐκδότης μου, ὁ Αἰμίλιος Καλιακάτσος, μοῦ ἄνοιξε τὸν δρόμο καὶ γιὰ ἄλλα τολμηρὰ

ταξίδια, ἐξ ἴσου ἐνδιαφέροντα γιὰ κεῖνον καὶ γιὰ μένα (Νοβάλις, Χαίλντερλιν). Γιὰ τὸν ἀναγνώστη δὲν μπορῶ νὰ μιλήσω. Δὲν τὸν ξέρω. Τὸν κριτικὸ ἀκόμη χειρότερα. Δὲν τὸν ἔχω δεῖ.

Δρόμος ἀμφίδρομος. Δὲν μεταφράζω ἐπαγγελματικά. Δέχομαι μιὰ πρόταση τοῦ ἐκδότη, ἂν ταιριάζει ἀπολύτως στὶς ἀνάγκες μου. Λ.χ. θὰ δούλευα μὲ λαίμαργη διάθεση ἐπάνω στὴν *Ἀντιγόνη* (Gutenberg), ἀκόμη καὶ ἂν δὲν μοῦ τὴν εἶχε προτείνει ὁ ἐκδότης. Παράλληλα, διαβάζω μὲ ἀπληστία, ἐπιτρέψτε μου τὸν τόνο, ξένη λογοτεχνία, γερμανικὴ καὶ ἀγγλική. Ὅ,τι μὲ κεντρίζει, πιάνω καὶ τὸ μεταφέρω στὴ γλώσσα μου, νὰ χαρῶ αὐτὸ καὶ τὴ γλώσσα μου μαζί. Ὑστερα, τὸ ἀφήνω, νὰ δῶ μὲ τὸν καιρὸ τί ἀξίζει. Τὸ καθυστερῶ καὶ ἐπειδὴ ἡ προοπτικὴ τῆς δημοσίευσης μοῦ δημιουργεῖ μεγάλο ἄγχος. Τὸ συζητῶ μὲ τὸν ἐκδότη, ἀφοῦ μεσολαβήσουν χρόνια καὶ τὸ ἔχω φιλολογήσει πολλές φορές. Πρῶτα νὰ περνᾶω ἐγὼ καλά. Πολλὰ δὲν προχωροῦν καὶ μένουν στὰ χαρτιά, ρομαντικὰ ἀποσπάσματα. Καμώνομαι κι ἐγὼ ὅτι ζῶ τὴν ἀγωνία τοῦ Σολωμοῦ.

Φυσικά, δὲν ἔχω τὴ δύναμη νὰ ἐπιβάλλω στὸν ἐκδότη ὅλες τὶς προτιμήσεις μου. Θὰ ἤθελα νὰ δῶ μεταφρασμένα στὴ γλώσσα μας πολλὰ σπουδαῖα ὀνόματα, ἄγνωστα σχεδὸν σὲ μᾶς. Τὸν πρωτοπόρο «μικρομηκὰ» τῆς λογοτεχνίας Πέτερ Ἄλτενμπεργκ (ἕναν αἰῶνα πεθαμένος)· τὸν πολυγραφότατο (ξεπερνᾶ μᾶλλον καὶ τὸν Ρίτσο) Γκύντερ Κοῦνερτ· τὴ νομπελίστα Νέλλυ Ζάκς (μισὸν αἰῶνα πεθαμένη κι αὐτή)· τὸν Τσέχο Γιὰν Σκάτσελ (ἴσως ὁ σημαντικότερος, μὲ τὸν Τσέλαν, μεταπολεμικὸς ποιητής)· τὸν Γκέρχαρντ Φάλκνερ, τὴν πιὸ τολμηρὴ φωνὴ στὸν γερμανόφωνο χῶρο. Ὁ κατάλογος εἶναι

μακρὺς καὶ δείχνει τὴν ἀκαταστασία μας στὴν πρόσληψη τῆς ξένης λογοτεχνίας.

Ἡ πολὺ καλὴ, καὶ δύσκολη, ποίηση μεταφράζεται πιὸ εὐκόλα ἀπὸ τὴ μέτρια. Ἡ κακὴ ποίηση δὲν μεταφράζεται. Μικρότερης ἔκτασης ἔργα τὰ ἀπευθύνω σὲ ἐκδότες περιοδικῶν, μὲ μεγάλη φειδῶ, δύο-τρία τὸν χρόνο. Μὲ τιμᾶ καὶ μὲ συγκινεῖ ἢ πρόθυμη φιλοξενία ποὺ μοῦ προσφέρουν. Φθίνουν, δυστυχῶς, κι αὐτὰ ὀλοένα. Ἐννοῶ, σχεδὸν ἀποκλειστικά, τὰ ἔντυπα περιοδικά. Ἀκολουθῶ τοὺς κλασικοὺς δρόμους. Ὑπάρχουν, βέβαια, λίγα, ἐλάχιστα, σοβαρὰ ἠλεκτρονικὰ ἔντυπα. Ὡστόσο, τὰ ἀποφεύγω ἢ δημοσιεύω σπάνια, μὲ μισὴ καρδιά. Νομίζω ὅτι κάποια στιγμή ἓνα ἀόρατο χέρι θὰ διακόψει τὴ δέσμη τῶν φωτονίων καὶ θὰ χαθοῦν ὅλα στὰ ἄραχλα σκοτάδια.

103

Ὡς μεταφραστὴς ἔχω γευθεῖ μεγάλες χαρές. Τὶς μεγαλύτερες. Αἰσθάνομαι ποιητῆς, δηλαδὴ δημιουργός, κι ἄς μὴν ὑπάρχει Μούσα γιὰ τοὺς μεταφραστὴς, ἐκτὸς κι ἂν μᾶς καταδεχτεῖ ἡ Καλλιόπη, ἢ ἡ Τερψιχόρη. Ἐχω, ὅμως, ἐξ ἴσου λυπηθεῖ «ἄχρι θανάτου». Ἐνα βιβλίο μου, ἴσως τὸ πιὸ πικρὸ καὶ συγκινητικό, ἀνακλήθηκε τὴν τελευταία στιγμή ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο: δύο ποιητικοὶ κύκλοι τοῦ Πάουλ Τσέλαν. Ὁ υἱὸς Τσέλαν μὲ κατήγγειλε στὸν οἶκο Suhrkamp ὡς λογοκλόπο (!) καὶ κακὸ μεταφραστὴ. Σκεφτεῖτε ὅτι αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ πρῶτο μου βιβλίο λογοτεχνικῆς μετάφρασης, κι ὅτι ἐκεῖνος δὲν νοιώθει γρῦ ἑλληνικά. Ὑπάρχει βέβαια πλούσιο παρασκήνιο πίσω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση. Ἐλληνές ἐσμεν... Ἴσως γράψω κάποτε.

Τέλος, νὰ τὸ πῶ κι αὐτό. Στὶς νέες τεχνολογικὲς συνθῆκες αἰσθάνομαι ὀλίγον «ντεμοντέ». Φοβᾶμαι ὅτι τὸ διαδίκτυο, ἢ

εύκολία καὶ ἡ ἄνεση ἀναρίθμητων φερέλπιδων γραφιάδων νὰ δημοσιεύουν ἀκόπως καὶ μὲ ταχύτητα φωτὸς τὰ ἀριστουργήματά τους, πάει νὰ γίνει ἡ Κερκόπορτα τῆς γραφῆς, τῆς ποίησης καί, φυσικά, τῆς μετάφρασης. Ἀκαλαίσθητες συνταγές καὶ φληναφήματα, πιθηκισμοὶ καὶ ἀναμασήματα ὑπογράφονται ἀπὸ αὐτόκλητους ποιητὲς καὶ μεταφραστὲς, ἀρσενικοὺς καὶ θηλυκοὺς Ρεμπώ. Συνεπίκουροι οἱ ἠλεκτρονικοὶ ἐκδοτῆς καὶ οἱ ἀθεόφοβοι –παρὰ τὸ λιβάνι ποὺ καταναλώνουν– κριτικοί. Κάποτε, ὅταν κυκλοφοροῦσε ἡ συλλογὴ ἑνὸς νέου ποιητῆ ἢ μεταφραστῆ, τὴν ὑποδέχονταν μὲ γόνιμο, κριτικὸ λόγο ὁ Βρεττάκος, ὁ Σινόπουλος, ὁ Καραντώνης, ὁ Γιαλουράκης... Σήμερα, «ἀντ’ αὐτῶν... Γουλιμῆς». Ἕνας κατήφορος χωρὶς φρένο.

Βέβαια, τὸ τίποτε γεννᾷ τὸ τίποτε. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ βλάπτει αἰώνια τὸ οὐσιῶδες. Συσκοτίζει, ὅμως, καὶ κάνει δυσδιάκριτη τὴν καλὴ ποίηση, τὰ καλὰ ἔργα ποὺ γράφονται στὶς μέρες μας, τὰ σημαντικὰ πονήματα πολλῶν ὠραίων μεταφραστῶν.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴ φιλοξενία. Ἀρτεσιανὸ πάντοτε τὸ Φρέαρ.

Ἐρεσός, 8 Ἀπριλίου 2021

Κατερίνα Σχινά

«Με στάση διακριτικού σεβασμού απέναντι στο πρωτότυπο»

Γιατί και πώς μεταφράζετε; Ποια είναι η καλύτερη και η χειρότερη στιγμή που θυμάστε ως μεταφράστρια στη διαδρομή σας;

Η επιθυμία της μετάφρασης γεννήθηκε νωρίς· κάθε φορά που διάβαζα κάποιο συναρπαστικό ξενόγλωσσο κείμενο, μου γεννιόταν η λαχτάρα να το αποδώσω στη γλώσσα μας, υπόρρητη προφανώς επιθυμία να το κατακτήσω, να το οικειοποιηθώ. Κάπου βρίσκονται καταχωνιασμένα παλιά, σχεδόν μισού αιώνα τετράδια, με τις πρώτες μου απόπειρες –στην ποίηση ιδίως. Εφηβικές και αδέξιες, με παρανοήσεις και λάθη, δοκιμές μιας μαθήτριας με άγνοια κινδύνου. Σκέφτομαι ότι μπορεί να επέδραμα με τόση απερισκεψία στα ξένα κείμενα, επειδή η μετάφραση εμπεριέχει ένα στοιχείο δοκιμασίας, που πολλοί το έχουν συνδέσει με τα πάθη του έρωτα –με την υποψία, δηλαδή, ότι ποτέ δεν θα υπάρξει κέρδος χωρίς απώλεια, ποτέ δεν θα επιτευχθεί η απόλυτη προσοικείωση. Αργότερα, η υποψία έγινε επίγνωση. Νομίζω ότι αυτή ακριβώς η επίγνωση υποχρεώνει τον μεταφραστή να κρατά μια στάση διακριτικού σεβασμού απέναντι στο πρωτότυπο, αφού παρά την οικειότητα που γεννά η κατατριβή με τις ξένες λέξεις, η απόσταση θα υπάρχει πάντα. Στη δουλειά του θα ταλαντεύεται αδιάκοπα ανάμεσα στην εγγύτητα προς το κείμενο και την απόσταση από αυτό, ώσπου να βρει εκείνο το σημείο ισορροπίας όπου το πρωτότυπο κείμενο θα

διατηρεί τη γενεσιουργό του παρουσία μέσα στο μετάφρασμα χωρίς να απομυζά τους χυμούς του.

Καλύτερη, δηλαδή πιο ευφορική, στιγμή στη μεταφραστική μου διαδρομή ήταν η πρώτη μου μετάφραση, το μυθιστόρημα της Τόνι Μόρισον *Τζαζ* για τις εκδόσεις «Νεφέλη» –ίσως γιατί ακόμα προσερχόμουν αθώα και ενθουσιώδης στη μετάφραση, όχι ασφαλώς με την άγνοια κινδύνου της εφηβείας, αλλά με πολλές βεβαιότητες που στην πορεία κλονίστηκαν, θέλω να πιστεύω εποικοδομητικά. Ξαναμεταφράζοντας, πολλά χρόνια αργότερα, το βιβλίο για την επανέκδοσή του από τις εκδόσεις «Παπαδόπουλος», διαπίστωσα λάθη αλλά και φρεσκάδα, ένα είδος ελευθερίας –ευτυχώς όχι ασυδοσίας–, μια διακινδύνευση αρκετά παράτολμη. Η επιστροφή σ' αυτήν την πρώτη μου απόπειρα ήταν πολύ διδακτική: κατάλαβα τη σημασία των ορίων που οφείλει να βάζει στον αναδημιουργικό του οίστρο ο μεταφραστής, ώστε η μεταμορφωτική του επέμβαση στο πρωτότυπο να μην το παραβιάζει.

Χειρότερη στιγμή ήταν μια εκτενής κακή κριτική που δέχτηκα πριν από είκοσι περίπου χρόνια. Στην αρχή με αναστάτωσε και με στενοχώρησε, αλλά στην πορεία αποδείχθηκε ευεργετική: με έκανε πιο προσεκτική, μου υπέδειξε, από άλλο βέβαια, δρόμο, αυτό που έλεγε ο Τίτος Πατρίκιος στους μαθητές του, στο πάλαι ποτέ ΕΚΕΜΕΛ: και για το *bonjour* ακόμα, όταν τα συμφραζόμενα μου γεννούν υποψίες, ανοίγω λεξικό.

Παρακολουθείτε την ξένη λογοτεχνία και προτείνετε τα βιβλία που σας ενδιαφέρουν ή τους συγγραφείς που αγαπάτε στους εκδότες; Επιλέγετε από προτάσεις εκδοτών με βάση το γούστο σας

ή μπορεί να μεταφράσετε και βιβλία που δεν σας ενδιαφέρουν; Ποιους συγγραφείς που αγαπάτε και δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στην Ελλάδα θα θέλατε να μεταφράσετε;

Στο παρελθόν έχω κάνει κάποιες προτάσεις –άλλες εισακούστηκαν, άλλες όχι. Σήμερα επιλέγω από τις προτάσεις των εκδοτών. Έχω μεταφράσει ελάχιστα βιβλία που δεν «ήταν του γούστου μου», διαπιστώνοντας, παραδόξως, ότι και αυτά είχαν κάτι να μου μάθουν και, εκτιμώντας, κατά τη διαδικασία, τον συγγραφέα και την τέχνη του. Αν υπάρχει ένα βιβλίο που θα ήθελα διακαώς να μεταφράσω (και είναι μια από τις προτάσεις μου που δεν ευδοκίμησαν) είναι το μυθιστόρημα ιδεών της Rebecca Goldstein *36 Arguments for the existence of God* που εξερευνά με χιούμορ και διαύγεια τη θρησκευτική εμπειρία σε όλες τις εκφάνσεις της.

Ποια η σχέση μεταφραστή, συγγραφέα, επιμελητή και εκδότη;

Ο συγγραφέας είναι ένας νοητός συνομιλητής, αδιάκοπα «ωσεί παρών», στην εξέλιξη της μετάφρασης. Συνήθως δεν επικοινωνώ με τους (εν ζωή) συγγραφείς που μεταφράζω για να διευκρινίσω κάποια «σκοτεινά» σημεία του πρωτοτύπου, κι αυτό δεν οφείλεται σε υπερεκτίμηση της επάρκειάς μου, αλλά σε ένα είδος συστολής –προσπαθώ να λύσω μόνη μου ή με τη συνδρομή αλλόγλωσσων φίλων τα προβλήματα που ανακύπτουν. Αλλά με τους επιμελητές των μεταφράσεών μου τα πράγματα αλλάζουν. Ο καλός επιμελητής μπορεί να «διασώσει» τον μεταφραστή, επισημαίνοντας σφάλματα, ενδεχόμενες παρανοήσεις, κάποτε ακριβέστερες λύσεις. Στο πεδίο αυτό μπορεί να αναπτυχθεί μια πολύ γόνιμη σχέση και συνεργασία. Εκτιμώ και σέβομαι ιδιαίτερα αυτού του είδους την επιμέλεια· με συγκινεί η ουσιαστικά «αφανής», ανιδιοτελής συμβολή της. Από την

άλλη πλευρά, ένας αδιάφορος, ή κακός επιμελητής, με εμμονές και γλωσσικούς αυτοπεριορισμούς, καθιστά δύσκολη τη συνεργασία. Αλλά ευτυχώς, όσο περνούν τα χρόνια, το είδος σπανίζει.

Σχολιάστε τη λογοτεχνική μετάφραση ως επάγγελμα στην Ελλάδα σήμερα.

Δύσκολο και επισφαλές. Οι συνθήκες που ορίζουν τη μεταφραστική εργασία ως μέσο βιοπορισμού δεν είναι οι καλύτερες. Η στενότητα χρόνου, οι κατά κανόνα μέτριες έως κακές απολαβές, δεν επιτρέπουν στον μεταφραστή να εγκύψει επί μακρό χρόνο στο κείμενο ώστε να διεισδύσει εις βάθος στον ανοίκειο κόσμο της ξένης δημιουργίας, να «ακούσει» τη γλώσσα, να αναπλάσει το ύφος και να διανοίξει έτσι στο πρωτότυπο ένα νέο πεδίο χωρικών και χρονικών αντηχήσεων. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι ο ευσυνείδητος μεταφραστής γνωρίζει πολύ καλά πως η μετάφραση ποτέ δεν τελειώνει, πως πάντοτε υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης, και πως κάθε φορά που θα διαβάσει το μετάφρασμά του θα σκέφτεται, «κι όμως, αυτό θα μπορούσα να το είχα πει κι αλλιώς...»

108

Επηρεάζει το διαδίκτυο τη λογοτεχνική μετάφραση σήμερα και αν ναι με ποιο τρόπο;

Το διαδίκτυο βοηθάει τον μεταφραστή να διαλευκάνει κάποιες ιδιωματικές εκφράσεις ή να λύσει απορίες σχετικές με πραγματολογικά στοιχεία του πρωτοτύπου. Είναι ανοιχτό και γενναιόδωρο –αρκεί να χρησιμοποιείται σωστά. Γι' αυτό και σήμερα δεν χωρούν πραγματολογικά λάθη σ' ένα μετάφρασμα. Θυμάμαι πόσο δυσκολεύτηκα (σε μια προ-διαδικτυακή εποχή,

όταν μετέφραζα την Τόνι Μόρισον), να καταλάβω ποια τέλος πάντων ήταν αυτή η Madam C.J. Walker (δεν ήταν κάποια κυρία, ήταν η πιο διάσημη Αφροαμερικανική εταιρία καλλυντικών στον μεσοπόλεμο). Σήμερα, για την απάντηση, αρκεί μια γρήγορη πληκτρολόγηση στο Google.

Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης

«Εγώ, το κείμενο και το παράθυρο»

Ξεκίνησα να μεταφράζω πριν από 40 χρόνια σε μία προσπάθεια απομόνωσης από τη ζοφερή σοβιετική πραγματικότητα όπου ζούσα, αναζητώντας μία διέξοδο πνευματική. Το πρώτο βιβλίο που μετάφρασα ήταν τα *Θεμέλια του ιδεαλισμού* του σπουδαίου π. Πάβελ Φλορένσκι, το οποίο, μετά από αρκετές αναθεωρήσεις, θα κυκλοφορήσει φέτος. Έκτοτε, έχουν περάσει πολλά χρόνια και πάρα πολλά βιβλία από το γραφείο μου.

Όταν μεταφράζω είμαι εγώ, το κείμενο και το παράθυρο. Σαν να σταματάει ο χρόνος και μερικές φορές σαν να γυρίζει πίσω, στην εποχή που γράφτηκε το βιβλίο που μεταφράζω. Η μοναδική παρέκκλιση από το κείμενο είναι η προσφυγή σε άλλα βιβλία, από τα οποία μπορώ να αντλήσω πληροφορίες για τις πραγματολογικές υποσημειώσεις ή για τον πρόλογο που θα γράψω. Η διαδικασία είναι η ίδια κάθε μέρα. Τουλάχιστον για έξι ώρες σταματάει να υπάρχει ο έξω κόσμος και τότε «ζω» με το βιβλίο, τον συγγραφέα, τους ήρωες και τα γεγονότα (αν πρόκειται για λογοτεχνικό) ή τις ιδέες, τις προτάσεις, τους στοχασμούς (αν πρόκειται για δοκίμιο).

Η σύγχρονη τεχνολογία είναι ένα εξαιρετικό εργαλείο για να παρακολουθείς όχι μόνο τις νέες εκδόσεις στη χώρα καταγωγής των βιβλίων, αλλά και τη δημόσια συζήτηση που γίνεται γύρω από αυτά, την εκδοτική κίνηση, τις κριτικές και τις παρουσιάσεις. Προσωπικά, εκτός των προσωπικών γνωριμιών με πολλούς σύγχρονους συγγραφείς και στοχαστές της Ρωσίας, είμαι μέλος

σε διάφορες ομάδες στο facebook και στο Вконтакте, συνδρομητής σε πολλά ηλεκτρονικά περιοδικά, καθώς επίσης διατηρώ και τακτική αλληλογραφία με Ινστιτούτα, πανεπιστημιακές σχολές και λογοτεχνικά πρακτορεία. Έτσι, επιλέγω τι θα διαβάσω και, αν χρειαστεί, να προτείνω. Μέχρι σήμερα, ευτυχώς, οι προτάσεις που είχα από εκδότες συνέπιπταν με τις δικές μου επιλογές. Κατά το παρελθόν μετάφρασα αρκετά βιβλία έτσι. Συνήθως, όμως, πρότεινα σε εκδότες διάφορα βιβλία και αποδέχονταν τις προτάσεις μου.

Το πρόβλημα με τα ρωσικά γράμματα (λογοτεχνία και δοκίμιο), είναι πως στη χώρα μας υπάρχει μία παγιωμένη αντίληψη πως αυτή περιορίζεται στους τρεις-τέσσερις διάσημους κλασικούς συγγραφείς και πολλοί εκδότες είναι επιφυλακτικοί απέναντι στους υπόλοιπους, με μοναδικές εξαιρέσεις, ίσως, τα έργα όσων έχουν βραβευτεί με Νομπέλ ή άλλα διεθνή βραβεία, καθώς επίσης και εκείνων των δημιουργών που γίνεται θόρυβος γύρω από το όνομα τους στη Δύση. Έτσι, όμως, παρέμεινε για πολλές δεκαετίες άγνωστος στη χώρα μας ο δημιουργημένος στις κατακόμβες της ρωσικής κοινωνίας του 20ού αιώνα λογοτεχνικός πλούτος πολύ σημαντικών δημιουργών, τόσο στη λογοτεχνία, όσο και στο δοκίμιο. Πολλές από τις προτάσεις που έκανα απορρίφθηκαν από εκδοτικούς οίκους, οι οποίοι ως επιχειρήσεις πρέπει να λαμβάνουν πάντα υπ' όψιν τους τη σχέση κόστους-οφέλους αλλά και να αναλαμβάνουν το ρίσκο για την έκδοση ενός βιβλίου «άγνωστου» συγγραφέα.

Αυτός ήταν ο λόγος που ίδρυσα τις εκδόσεις s@mizdat (όρος που μεταφράζεται ως «αυτοέκδοση», αλλά σηματοδοτεί το μεγάλο

κίνημα της μη λογοκριμένης τέχνης στην Ε.Σ.Σ.Δ.) και το περιοδικό «Στέπα», την τρίμηνη αυτή έκδοση που είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στον ρωσικό πολιτισμό. Τα τελευταία χρόνια οι εκδόσεις s@mizdat έχουν εκδώσει 75 τίτλους με έργα Ρώσων λογοτεχνών, ποιητών, δραματουργών και στοχαστών, εμπλουτίζοντας έτσι τη σχετική βιβλιογραφία. Στόχος των εκδόσεων s@mizdat, είναι να φέρουν σε επαφή τον Έλληνα αναγνώστη με τις θαυμάσιες, αλλά άγνωστες σελίδες των ρωσικών γραμμάτων, να ανοίξουν νέους δρόμους και να «καλλιεργήσουν» ένα κοινό της σημερινής αλλά και των μελλοντικών γενιών. Αυτό με φέρνει στη θέση του μεταφραστή, του επιμελητή και του εκδότη ταυτόχρονα. Αναμφίβολα, είναι μία δύσκολη θέση αλλά, ως γνωστόν, το κείμενο προχωράει όχι με το μολύβι, αλλά με τη σβηστήρα και, στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθώ στην ανεκτίμητη βοήθεια των πρώτων αναγνωστών, των ανθρώπων εκείνων που διαβάζουν το βιβλίο πριν τυπωθεί και κάνουν πολύτιμες παρατηρήσεις και διορθώσεις. Είναι όλοι φίλοι των γραμμάτων και αυστηροί κριτές. Με πολλούς από αυτούς συζητώ και το ζήτημα των επιλογών, άλλοτε ανάλογα με τη συγκυρία και άλλοτε ανάλογα με τα «κενά» που εντοπίζονται σε κάθε τομέα.

112

Συζητώντας με πολλούς καλούς συναδέλφους μεταφραστές, κάθε απροκατάληπτος άνθρωπος θα διαπιστώσει πως στην Ελλάδα το επάγγελμα του μεταφραστή μόλις τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να αναγνωρίζεται. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι γράφουν το όνομα του μεταφραστή στο εξώφυλλο, πράγμα δίκαιο αφού αυτός δημιουργεί, χτίζει τη «γέφυρα» ανάμεσα στον δημιουργό και τον αναγνώστη, αλλά συμβάλλει και στην

διαπολιτισμική επικοινωνία, τόσο αναγκαία για την κατανόηση του Άλλου σήμερα. Κοντολογίς, θα έλεγα πως οι μεταφραστές είναι οι τελευταίοι μεγάλοι και πραγματικοί διεθνιστές. Ωστόσο, είναι ταυτόχρονα ένα επάγγελμα δύσκολο, υποαμειβόμενο και επισφαλές. Κανείς δεν διασφαλίζει πως ο μεταφραστής θα έχει συνεχώς δουλειά. Ο ίδιος αναλαμβάνει το κόστος της κοινωνικής του ασφάλισης και με δεδομένες τις αμοιβές που υπάρχουν, το κόστος ζωής και τις απλές βιοτικές ανάγκες που πρέπει να καλύψει, ο σημερινός μεταφραστής υποχρεώνεται σε έναν «λιτό βίο». Παρά την πληθώρα της μεταφρασμένης λογοτεχνίας που εκδίδεται στη χώρα μας, η μεταφραστική κοινότητα αποτελείται από ανθρώπους που με δυσκολία βγάζουν τον μήνα. Ένα επιπλέον πρόβλημα έχει να κάνει με τα πνευματικά δικαιώματα της μετάφρασης, τα οποία κατά τη συνήθη πρακτική στη χώρα μας παραχωρούνται εφάπαξ στον εκδότη, ανεξάρτητα από τις επανεκδόσεις του τίτλου. Η μετάφραση μπορεί να θεωρείται επάγγελμα στην Ελλάδα, υπάρχει όμως χάρη στο μεράκι και την αυταπάτηση πάρα πολλών μεταφραστών, οι οποίοι είναι και οι στυλοβάτες της εκδοτικής αγοράς. Με τη διάδοση του διαδικτύου, εμφανίστηκαν τα πρώτα blogs με βιβλιογραφικό περιεχόμενο. Αρκετοί χρήστες άρχισαν να δημοσιεύουν τις σκέψεις τους σχετικά με ένα βιβλίο που διάβασαν και να ανταλλάσσουν απόψεις με άλλους. Η έλευση των Σελίδων Κοινωνικής Δικτύωσης, έδωσε περαιτέρω ώθηση σε αυτή την ανταλλαγή απόψεων. Σήμερα στο facebook υπάρχουν πολλές ομάδες, τα μέλη των οποίων προτείνουν και συζητούν διάφορα βιβλία. Αναμφίβολα είναι ένα θετικό φαινόμενο, παρά τις εντάσεις (και τις παρεξηγήσεις) που προκύπτουν μοιραία, όταν συναντιούνται άνθρωποι με διαφορετικές διαδρομές, εμπειρίες

και απόψεις. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί πως το φαινόμενο αυτό ενίσχυσε ή συνέβαλε στην άνοδο της κριτικής (πράγμα που εξετάσατε ως Φρέαρ σε προηγούμενη έκδοσή σας με ιδιαίτερα σημαντικά κείμενα). Εξάλλου, σκοπός αυτών των ομάδων είναι η ανταλλαγή απόψεων αναγνωστών και όχι κριτικών. Στο ερώτημα αν το διαδίκτυο επηρεάζει τη λογοτεχνία, η απάντηση είναι απλή: την καλή λογοτεχνία, τη λογοτεχνία που γράφεται με «τα σπλάχνα» του λογοτέχνη, δεν την επηρεάζει, γιατί η συγγραφική διαδικασία είναι περίπλοκη και δεν υπόκειται στους «νόμους της δημοφιλίας» των Σ.Κ.Δ. Ίσως, να επηρεάζει την κακή λογοτεχνία, ωστόσο, όταν λειτουργείς με όρους «αγοράς» και θέλεις να συμπλεύσεις με το γούστο συγκεκριμένων ομάδων του αναγνωστικού κοινού, τότε μοιραία θα υποκύψεις σε αυτό το γούστο. Αυτό, όμως, δεν έχει να κάνει με την αληθινή και πρωτότυπη συγγραφή, αλλά μάλλον με τη γραφομανία.

Θανάσης Χατζόπουλος

Ο μύθος της Βαβέλ και οι μεταφορές

«Και ην πάσα η γη χείλος εν και φωνή μία πάσι»^[1]: με αυτές τις λέξεις η Γραφή εισάγει την πρώτη-πρώτη γλωσσική ενότητα. Μια ενότητα που ίσως θα πρέπει να την ονομάσουμε «μυθική», στο επίπεδο μιας φαντασίωσης αλλά και μιας εύλογης υπόθεσης που θέλει τα πράγματα να ξεκινούν από μια κοινή βάση για να διαχωριστούν στη συνέχεια. Αυτό το ένα χείλος και η μία φωνή για όλους, μάλλον παραπέμπει στην τάξη της κραυγής, από την οποία εκκινεί κάθε λαλιά. Μια κοινή πηγή η αφετηρία, από την οποία αρύονται διαφορετικές γλωσσικές οδοί, φωνές που άλλοτε δίνουν έμφαση στον άλφα ή στον beta ή στον σίγμα ήχο και άλλοτε σε ήχους που δεν έχουν όμοιο τους έξω από τον χώρο που τους γέννησε και ακούστηκαν. Είναι ήχοι που αποτυπώθηκαν σε γράμματα μοναδικών «αλφάβητων», μοναδικοί στα ηχοχρώματά τους, που εξακολουθούν να ακούγονται σε ορισμένες μόνον θερμοκρασίες και υψόμετρα. Και βεβαίως η συνέχεια για την κοινή πηγή ήταν ότι έπρεπε όλοι να απομακρυνθούν από αυτήν την αφετηρία, ο καθένας παίρνοντας και ακολουθώντας τον δικό του δρόμο. Γιατί ιδού, αν παραμείνει κανείς καθηλωμένος στην αφετηρία, καιροφυλακτεί η σύγχυση: «Και είπε Κύριος· ιδού γένος εν και χείλος εν πάντων, και τούτο ήρξαντο ποιήσαι, και νυν ουκ εκλείψει απ' αυτών πάντα, όσα αν επιθώνται ποιείν. Δεύτε και καταβάντες συγχέωμεν αυτών εκεί την γλώσσαν, ίνα μη ακούσωσιν έκαστος την φωνήν του πλησίον. Και διέσπειρεν αυτούς Κύριος εκείθεν επί πρόσωπον πάσης της γης, και επαύσαντο οικοδομούντες την πόλιν και τον

πύργον. Δια τούτο εκλήθη το όνομα αυτής Σύγχυσις, ότι εκεί συνέχεε Κύριος τα χείλη πάσης της γης, και εκείθεν διέσπειρεν αυτούς Κύριος επί πρόσωπον πάσης γης.» [2] Η Βαβέλ δεν έχει άλλο όνομα από «Σύγχυσις», διαδικασία όπου χύνονται μαζί όλα τα πράγματα, όσα συνθέτουν το εν, αναμειγνύονται. Σύγχυση, την οποία δίνει η εικόνα ενός θολού και λασπωμένου νερού, που έχει χρεία το ξεκαθάρισμα, τη διαύγαση. Σύγχυση κραυγών, από τις οποίες γεννιούνται διαφορετικές γλώσσες. Αλλιώς πώς να κατανοήσει κανείς τη σύγχυση;

Πώς; Μα με τη μεταφορά. Η μεταφορά της φωνής με μέσον τον αέρα αδυνατίζει με την απόσταση. Ο ήχος μεταδίδεται καλύτερα μέσω των στερεών. Μια τέτοια δυσκολία επικοινωνίας προσπαθούσαν να θεραπεύσουν οι αρχαίες φρυκτωρίες με τις φωτιές που άναβαν από κορφή σε κορφή. Αλλά από κορφή σε κορφή, στο δύσβατο όρος Όχη, στη νότια Εύβοια, οι κτηνοτρόφοι επινόησαν μια νέα γλώσσα «σφυριχτή» που έφτασε μέσω σφυριγμάτων να μεταδίδει νοήματα και σκέψεις. Για να γεφυρώσει την απόσταση και να υπερβεί κατά το δυνατόν την αδυναμία του ήχου να μεταδοθεί στον αέρα. Γιατί η φωνή, πέρα από μια ορισμένη απόσταση ή κάτω από μια ορισμένη ένταση, δεν ακούγεται πια στον αέρα. Το ίδιο και το νόημα. Το παιχνίδι με το «σπασμένο τηλέφωνο» δεν είναι παρά ένα παιχνίδι παραφθοράς του μύθου της Βαβέλ. Σύγχυση νοήματος, αφού η φωνή αδυνατίζει. Ο ψίθυρος που μεταφέρει τις λέξεις δεν είναι αρκετός για την ακεραιότητά τους. Παραφθείρονται, χάνουν κάποιον επιμέρους ήχο και μέλος, γίνονται κουρελάκια. Το φορεμένο στα χείλη ρούχο αλλάζει σώμα, χάνει τη φόρμα του, γίνεται άλλο από αυτό που ήταν. Και έτσι αναδύεται η σύγχυση. Όχι μόνο η σύγχυση των γλωσσών που αφορούν τα αισθήματα

και δεν αναγνωρίζουν τις διαφορές ανάμεσα σε παιδιά και ενήλικους, έτσι όπως το κατέγραψε πολύ ξεκάθαρα ο Σαντόρ Φερέντζι[3] κι όπου μπερδεύεται η γλώσσα της τρυφερότητας των παιδιών με τη γλώσσα του πάθους της ενήλικης σεξουαλικότητας.

Μας περιβάλλουν άλλωστε μικρές και μεγαλύτερες Βαβέλ, βαβέλ συγχύσεων και παρεξηγήσεων. Δεν προκύπτουν πλέον από τις φυσικές αποστάσεις. Άλλωστε τα τηλεφωνικά και ηλεκτρονικά πλέον μέσα επικοινωνίας τις γεφυρώνουν με τρόπο κάποτε αδιανόητο λίγες δεκαετίες πριν. Προκύπτουν από τις ίδιες τις μεταφορές μέσα στον λόγο. Γιατί αυτό που κλήθηκε κάποτε να κάνει η φωνή και να γεφυρώσει το χάσμα από τον έναν στον άλλον, το κάνει πια η κάθε λέξη με τη χρήση της. Και αυτή η χρήση της λέξης, η μεταφορική, δεν είναι συχνά παρά δημιουργός παρεξηγήσεων. Που καλείται καθένας να τις λύσει. Γιατί συγχρόνως αυτές οι ίδιες αποτελούν και πλούτο. Το ένα έσπασε και έγινε πολλά, τόσα πολλά και ακόμη περισσότερα με τις μεταφορές. Δεν ήταν μόνο οι φωνές που χώρισαν, ήταν και οι λέξεις. Αλλά μετά οι λέξεις άρχισαν πάλι να συνδέονται. Κι εκεί που άρχισαν να συνδέονται ξανά, φτιάχνοντας μεταξύ άλλων μεταφορές, η σύγχυση και η παρεξήγηση άρχισαν πάλι να ανθίζουν. Η μετάφραση είναι μια προσπάθεια να αρθούν οι παρεξηγήσεις φτιάχνοντας νέες μεταφορές, μεταφορές νοημάτων και ήχων. Μεταφράζοντας από μία γλώσσα σε άλλες αποκαθιστούμε παρεξηγήσεις και συγχύσεις βαβελικές, γλωσσικές και ιστορικές. Αυτές που από διαφορετικές νοοτροπίες έφτιαξαν τις διαφορετικές γλώσσες. Μαθητεύουμε στις άλλες νοοτροπίες, στις ξένες μεταφορές. Η μετάφραση είναι η ίδια μια τεράστια μεταφορά, μια μεγάλη ιστορία μεταφορών. Ανέλαβε να

αποκαταστήσει τη σύγχυση που οδήγησε στα χάσματα αλλά και τα χάσματα που οδήγησαν στις γλώσσες. Αλλά αποκαθιστά συνδέοντάς τα διαφορετικά, όπως μια μεταφορά που αναγνωρίζει τις μεταξύ τους ομοιότητες. Δεν επαναφέρει το εν, το μεγάλο Ένα, μια φαντασίωση ή έναν στέρεο μύθο της αρχής, αλλά τη σύνδεση μέσα στην πολλαπλότητα. Η μετάφραση είναι ένας ύμνος στην ετερότητα που βασίζεται στις ομοιότητες και στις αναλογίες ανάμεσα στα διαφορετικά, στα έτερα, στα ξένα. Η οικειοποίηση του ξένου κρατάει, από τη μεριά της μετάφρασης πάντα, το ίχνος του όμοιου μέσα στο διαφορετικό, αλλά και το ίχνος του διαφορετικού μέσα στο όμοιο.

[1] Γένεσις, 11, στ. 1.

[2] Γένεσις, 11, στ. 6-9.

[3] Sandor Ferenczi, *Θάλασσα και Σύγχυση γλωσσών ανάμεσα στους ενήλικους και στο παιδί*, μετάφραση: Έρη Κούρια, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2015, σελ. 165-185.